

ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА
ХАРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

МОНІТОРИНГ НЕЗАКОННОГО НАСИЛЬСТВА В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

(за результатами соціологічного дослідження 2010 р.)

ХАРКІВ
«ПРАВА ЛЮДИНИ»
2011

ББК 67.5
М 77

Художник-оформлювач
Борис Захаров

Ця публікація здійснена за фінансової підтримки
Європейського Союзу. За зміст публікації відповідає лише
Харківська правозахисна група, і його ні за яких обставин
не можна вважати таким, що відбиває позицію Європейського Союзу

This document has been produced with the financial assistance of the European
Union. The contents of this document are the sole responsibility of Kharkiv
Human Rights Protection Group and can under no circumstances be regarded
as reflecting the position of the European Union

Авторський колектив:

Д.А. Кобзін, канд. соціологічних наук,

А.М. Черноусов, канд. соціологічних наук,

О.А. Мартиненко, доктор юридичних наук,

Р.В. Шейко, канд. соціологічних наук,

Ю.Л. Белоусов, канд. соціологічних наук,

А.Ю. Буднік, науковий співробітник ХІСД,

М.О. Колоколова, науковий співробітник ХІСД,

С.В. Щербань, науковий співробітник ХІСД

**Кобзін Д.А., Черноусов А.М., Мартиненко О.А., Шейко Р.В., Белоусов Ю.Л.,
М 77 Буднік А.Ю., Колоколова М.О., Щербань С.В.**

**Моніторинг незаконного насильства в міліції — 2010. Результати соціо-
логічного дослідження.** — Харків: Права людини, 2011 р. — 208 с.

ISBN 978-617-587-036-5.

ББК 67.5

ISBN 978-617-587-036-5

© Д.А. Кобзін, А.М. Черноусов, О.А. Мартиненко,
Р.В. Шейко, Ю.Л. Белоусов, А.Ю. Буднік,
М.О. Колоколова, С.В. Щербань, 2011

© Б.Є. Захаров, художнє оформлення, 2011

Вступ

Свого часу у виданні «Моніторинг незаконного насильства в ОВС України — 2009» ми констатували, що Україною було зроблено низку вагомих кроків у напрямку підвищення стандартів захисту прав людини. Але, на жаль, підбиваючи підсумки 2010 року, можна відмітити не лише відсутність якогось продовження цих кроків, але й початок доволі небезпечного руху у зворотному напрямку. Так, протягом 2010 року не було зроблено якихось значущих спроб поліпшити стан речей. Крім того, деякі кроки держави сприяли його погіршенню:

- так і не було створено незалежних механізмів регулярних відвідувань місць несвободи (згідно з положеннями Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань);
- не було проведено реформування кримінальної юстиції України;
- залишились нереалізованими Концепції державної політики у сфері запобігання катуванням та проекту нового Кримінально-процесуального кодексу;
- ліквідовано діяльність мобільних груп із моніторингу дотримання прав людини в органах внутрішніх справ України, які були дієвим засобом громадського контролю за умовами тримання в місцях несвободи в МВС України;
- зупинено діяльність громадських рад із питань забезпечення прав людини в МВС України;
- ліквідовано управління моніторингу дотримання прав людини в МВС України, до складу якого входили активісти неурядових правозахисних організацій.

Саме результатом цього й стало те, що протягом усього року засоби масової інформації постійно повідомляли про випадки незаконного насильства, тортур та смертей в органах внутрішніх справ. Про погіршення ситуації також свідчить збільшення прийнятих протягом року рішень Європейського

суду, згідно з якими Україна була визнана порушником прав людини на свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (Лопатін і Медведський, Лотарев, Захаркін, Давидов, Смирнов, Білий, Ковальчук, Самардак, Знайкін, Логвиненко, Петухов та ін.). Усе це спричинило значний резонанс у суспільстві й навіть стало предметом обговорення громадських слухань комітету Верховної Ради з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, що відбулися 1 грудня 2010 року.

Запропонований до Вашої уваги звіт є результатом третього етапу загальнонаціонального моніторингу, який дає можливість не лише вивчати актуальний стан поширеності незаконного насильства в діяльності ОВС, а й відстежувати динаміку змін протягом уже шести років.

Перший розділ присвячено аналізу результатів соціологічного дослідження: наводиться порівняльний аналіз думки пересічних громадян, ув'язнених осіб, працівників міліції щодо масштабів поширеного насильства в діяльності ОВС, порівнюються дані за 2004–2010 роки; аналізується ставлення різних цільових груп до проблеми незаконного насильства та його припустимості в діяльності міліції за сучасних умов; аналізується думка респондентів щодо умов тримання в спецстановах міліції, динаміки змін у цій сфері протягом останніх років, причин незаконного насильства та можливих шляхів покращення ситуації. Цей аналіз також доповнено експертним оглядом ситуації з дотриманням права на одержання медичної допомоги для осіб, що перебувають під юрисдикцією міліції, або є потерпілими від насильства. Також цього року предметом дослідження стали права самих працівників міліції, як фактор, який суттєво впливає на ситуацію з незаконним насильством у міліції.

У **другому розділі** звіту аналізуються вимоги міжнародного законодавства, спрямовані на підвищення стандартів захисту прав громадян від катувань та жорстокого поводження. Аналіз нормативної бази доповнюється оцінкою спроби створення системи громадського контролю за діяльністю ОВС та розглядом стану викладання прав людини в навчальних закладах МВС України.

У висновках та рекомендаціях дослідження також наводяться конкретні рекомендації для керівництва МВС щодо запобігання незаконному насильству шляхом інституційних змін у структурі ОВС, внесення змін до відомчої нормативно-правової бази, більш широкого залучення громадськості до моніторингу стану дотримання прав людини з боку працівників міліції та ін.

Методологія дослідження

Для проведення дослідження нами було використано такі методи збору інформації:

- опитування населення п'яти регіонів України (2000 осіб у Київській, Харківській, Львівській, Полтавській областях і АР Крим) методом структурованого інтерв'ю за місцем проживання респондента;
- опитування 250 колишніх працівників міліції, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі (УВП — 91);
- проведення фокус-груп та індивідуальних напівструктурованих інтерв'ю експертів, які зустрічалися із проблемою незаконного насильства й катувань в органах внутрішніх справ (працівників міліції, адвокатів, лікарів, представників громадських організацій, суддів);
- інтерв'ювання жертв незаконного насильства в органах внутрішніх справ;
- опитування методом структурованого інтерв'ю працівників органів внутрішніх справ (500 осіб);
- аналіз відомчої статистики МВС України, пов'язаної з дотриманням працівниками міліції прав людини;
- аналіз нормативних актів, спрямованих на дотримання прав людини в діяльності міліції.

Обґрунтування вибірки

Для дослідження було відібрано п'ять регіонів, що структурно представляють різні частини України: Львівський, Харківський, Полтавський, Київський і АР Крим. У кожному з регіонів у ході масового опитування населення були проведені інтерв'ю за випадковою вибіркою. Виходячи із цілей і завдань, характеристик об'єкта, у цьому соціологічному дослідженні було використано

двоступінчасту вибірку з використанням систематичного відбору на першому етапі й випадкового механічного відбору на другому. На першому ступені побудови вибірки з генеральної сукупності, представленої у вигляді списків адрес мешканців, шляхом систематичного відбору були відібрані 180 точок відліку респондентів, які послужили початком опитного ланцюжка з 5 адрес. На другому ступені організації вибірки (відбір респондентів у родинах) використана процедура випадкового відбору за методом «найближчого дня народження в родині». Параметри вибіркової сукупності загалом відображають модель генеральної сукупності й відповідають вимогам репрезентативності. Помилка вибірки не перевищує 2,5%. Це дає можливість із похибкою 2,5% поширити висновки дослідження на всю генеральну сукупність. Дані дослідження були математично оброблені за допомогою пакета статистичних програм SPSS (ver. 13.0).

Опитування працівників міліції ($n = 500$) здійснювалося за допомогою квотної вибірки, складеної виходячи зі статистичних даних, отриманих у Департаменті кадрового забезпечення МВС України. Були опитані працівники ОВС 5 регіонів, квотна вибірка складалася з огляду на кількість працівників різних служб у цих регіонах.

У всіх опитуваннях застосовувалася стандартна процедура: дослідження проводилося методом особистого (face-to-face) інтерв'ю. Тривалість інтерв'ю складала 30–50 хвилин.

Підготовка інтерв'юерів: усі інтерв'юери, які брали участь у дослідженні, пройшли спеціальний тренінг. Він проводився бригадиром на основі докладної інструкції, що була підготовлена координатором проекту й акцентувала увагу на:

- роз'ясненні цілей дослідження;
- поясненні особливостей теми дослідження;
- поясненні особливостей відбору респондентів для цього дослідження;
- загальних рекомендаціях щодо проведення інтерв'ю: робота з тими, хто відмовляється відповідати; робота з емоційними респондентами;
- розгляді опитувальника з ґрунтовним поясненням специфіки окремих запитань.

Кожний інтерв'юер у процесі відбору й інтерв'ювання респондентів заповнював маршрутний лист, у якому фіксувалися дані про респондентів, адреси проведення опитування й інша значуща інформація про те, що відбувалося в полі.

У ході роботи здійснювався контроль якості польових досліджень за такими напрямками:

- 100-відсотковий контроль правильності заповнення анкет;
- 100-відсотковий аналіз щоденників інтерв'юєрів для того, щоб переконатися, що респонденти відбиралися відповідно до правил;
- 10-відсотковий вибірковий контроль факту й повноти проведення інтерв'ю, дотримання методики відбору респондентів за допомогою повторного відвідування респондента;
- 10-відсотковий вибірковий контроль факту проведення інтерв'ю, дотримання методики відбору респондентів за допомогою телефонного опитування респондента;
- 100-відсотковий логічний аналіз анкет.

Результати проведених опитувань були істотно доповнені інтерв'ю й фокус-групами із цільовими групами, які виконували роль експертів. Так, у ході дослідження було проведено:

- 15 інтерв'ю і 8 фокус-груп з експертами (прокурори всіх рівнів, лікарі швидкої, травматологи, хірурги, юристи, адвокати, представники громадських і правозахисних організацій);
- 20 інтерв'ю з жертвами незаконного насильства й катувань у міліції.

Розділ 1

Незаконне насильство в міліції України. Результати соціологічного моніторингу в 2010 році

1.1 Оцінка масштабів незаконного насильства в органах внутрішніх справ України

Дослідження того, як протягом року в Україні змінилася ситуація, пов'язана з незаконним насильством і катуваннями в міліції, показує, що населення країни, як і раніше, сприймає їх як доволі поширений феномен. Більше того, результати дослідження 2010 року дозволяють констатувати, що суспільство визначається з відповіддю на це питання: зменшилася кількість респондентів, яким важко оцінити масштаб незаконного насильства в органах внутрішніх справ у країні (з 33% у 2009 році до 27,6% у 2010). Також зменшилася кількість опитаних, які вважають, що незаконне насильство в органах внутрішніх справ не поширене — тепер таких не більше, ніж 14%.

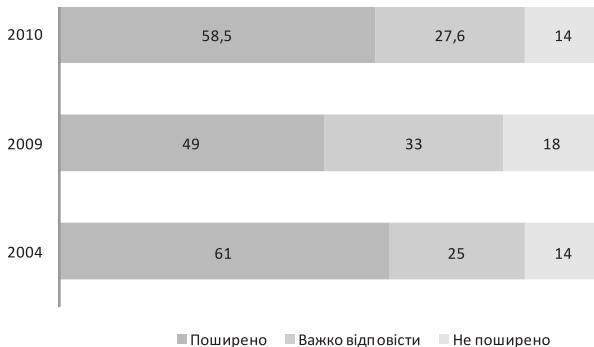

Рис. 1.1.1 Розподіл відповідей на запитання:

«Наскільки, на Вашу думку, у наш час поширене заподіяння працівниками міліції України незаконного насильства (побоїв, тортур)?»

Підсумком цих тенденцій стало те, що кількість респондентів, на думку яких незаконне насильство в міліції поширене, зростає протягом року практично на 10% і склала 58,5%. Таким чином, сьогодні більш ніж кожен другий житель країни дотримується цієї точки зору (рис 1.1.1).

«От, за останній рік, скажімо так, після зміни керівництва МВС і взагалі зміни там осіб влади, моє враження таке, що стан справ погіршився в міліції. Я не можу сказати, що, скажімо, в 2005–2010 роки в міліції перестали катувати або міліція поводитися більш коректно і не застосовувала незаконного насильства — усе це було, але, в усякому випадку, міліція розуміла, що так робити не можна. Зараз у мене таке відчуття, що надійшла певна команда згори, що ви можете робити все, що завгодно, і вам нічого за це не буде, тому, можливо, кількість тих злочинів і не збільшилася, але саме сприйняття працівниками міліції того, що вони роблять, воно дуже змінилося, що, безумовно, призведе до сплеску незаконного насильства в міліції»

З інтерв'ю з адвокатом

«Має, і доволі часто. Найпоширеніші: черепно-мозкові травми, переломи пальців і травми статевих органів у чоловіків, легкі тілесні ушкодження у вигляді саден, забитих місць м'яких тканин, подряпин. Насильство не змінилося, але випадків потерпілих на вулиці від рук працівників міліції стало більше відсотків на 10, це «на око». Якщо ми говоримо про ув'язнених, то вони набагато частіше страждають від рук співкамерників, ніж міліції»

*З інтерв'ю з лікарем швидкої допомоги
Наводиться мовою оригіналу*

Відзначимо, що це відбувається натому, яким чином жителі України налаштовані щодо своєї місцевої міліції (рис. 1.1.2). Так, оцінюючи поширеність незаконного насильства в місцевій міліції, респонденти практично не змінили своєї думки порівняно з 2009 роком. Незначно (на 0,4%) зростає кількість опитаних, які вважають незаконне насильство поширеним, і кількість тих, кому важко відповісти (на 0,2%). Це відбулося внаслідок того, що стало ще трохи менше українців, які, оцінюючи місцеву міліцію, вказують, що в її діяльності незаконне насильство не поширене.

Рис. 1.1.2 Розподіл відповідей на запитання:

«Наскільки, на Вашу думку, у наш час поширене заподіяння працівниками Вашої місцевої міліції незаконного насильства (побоїв, катувань)?»

Оцінюючи результати дослідження, складно говорити про яких-небудь значущі тенденції, оскільки вони практично відсутні (рис. 1.1.3). Одним із доказів цього є відсутність змін в оцінці жителями країни того, наскільки змінилася ситуація з незаконним насильством у міліції. Як і у випадку оцінювання періоду 2004–2009 р., дані 2010 року показують, що практично половині опитаних (48,4%) складно оцінити, чи змінилася ситуація яким-небудь чином. Трохи більше чверті опитаних (26,9%) указують на те, що ситуація залишилася без змін. Слід зазначити, що під час оцінювання періоду 2004–2009 р. їх було трохи менше (24%). Також незначно (на 3%) зросла кількість опитаних, які відзначають деяке поліпшення ситуації. У моніторингу 2010 року їхня кількість становить 11%. Також практично незмінною залишилася кількість респондентів, які вказують на погіршення ситуації з незаконним насильством у міліції — 17%.

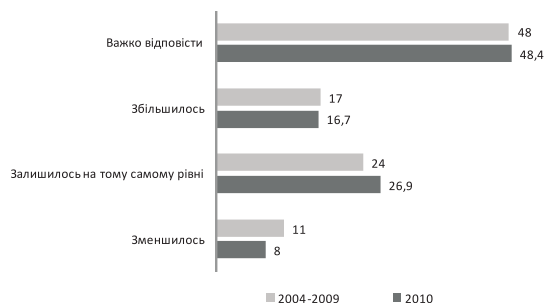

Рис. 1.1.3 Розподіл відповідей на питання «Наскільки змінилась ситуація з незаконним насильством у міліції?»

Іншу оцінку масштабам незаконного насильства в органах внутрішніх справ дають самі працівники міліції. Опитування показує, що, оцінюючи те, наскільки в діяльності міліції України сьогодні поширені факти фізичного й психічного насильства, працівники міліції дедалі рідше схиляються до того, що такі факти зустрічаються. Так, порівняння відповіді на це запитання працівників міліції в 2004, 2009 і 2010 роках показує стійке зниження кількості ствердних відповідей. Якщо в 2004 році 35% опитаних працівників міліції визнали, що такі факти існують, до 2009 року їхня кількість знизилася до 24%, а в 2010 — до 20,3%. Можна відзначити також, що дедалі меншій кількості працівників важко відповісти на це питання — в 2010 році їх уже третина (33,9%), тоді як раніше ця категорія становила не менш ніж 40%.

Таким чином, із року в рік стає більше працівників міліції, які впевнені в тому, що катувань і незаконного насильства в українській міліції немає — якщо в 2004 році в цьому були впевнені 25% опитаних працівників міліції, в 2009 — 35%, то до 2010 року їхня кількість збільшилася до 45,8%. *І все ж кожен п'ятий опитаний міліціонер (20,3%) указав, що незаконне фізичне й психічне насильство в ОВС України існує (рис. 1.1.4).* Відзначимо, що серед працівників різних служб на поширеність незаконного насильства найчастіше вказують працівники слідства (34,6%) і кримінального блоку (20,2%).

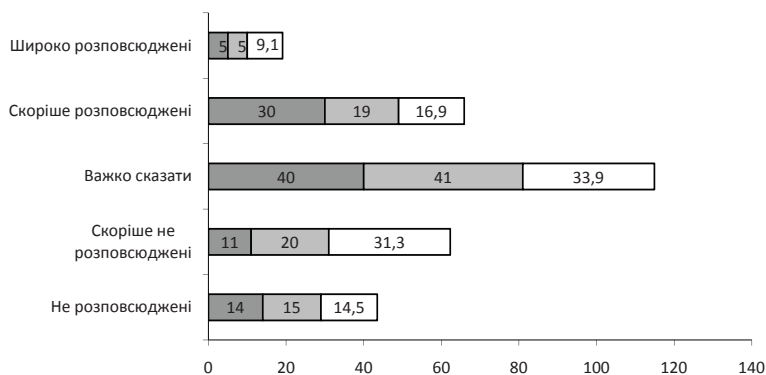

Рис. 1.1.4 Думка працівників міліції про поширеність фактів незаконного фізичного й психічного насильства в міліції загалом

Разом із тим відзначимо, що абсолютна більшість ув'язнених, колишніх міліціонерів (79,1%) стверджують, що насильство в міліції поширене (з них 58,8% — «дуже поширене» і 20,3% — «швидше поширене»).

Якщо порівнювати ці показники з відповідями працівників міліції, то можна побачити істотні відмінності. Привертає до себе увагу не тільки факт розбіжностей у визнанні поширеності фізичного й психічного насильства в міліції, але й те, що більшість працівників міліції не змогли однозначно сказати, що таких фактів в органах внутрішніх справ України немає зовсім.

Більш «райдушна» картина з'являється, коли працівників міліції запитують про поширеність катувань і незаконного насильства в тому органі, де вони працюють. Природне побоювання зіпсувати імідж свого місця роботи, накликати на себе цим неприємності, традиційно спричиняло те, що на це запитання респонденти відповідали менш відверто (рис. 1.1.5).

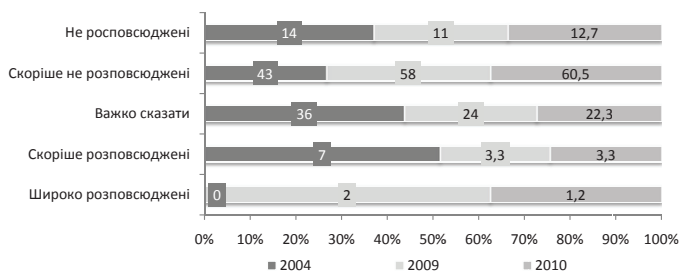

Рис. 1.1.5 Думка працівників міліції про поширеність фактів незаконного фізичного й психічного насильства в їхньому підрозділі

Однак відповіді на запитання, спрямовані на вивчення власного досвіду зіткнення з незаконним насильством, показують, що кількість працівників міліції, які мають такий досвід, залишається стабільною (рис. 1.1.6). Так, 18,2% (у 2009 — 19,1%) опитаних говорять про те, що стикалися із цим явищем раніше, а 7,8% (у 2009 — 8%) кажуть про досвід протягом останнього року.

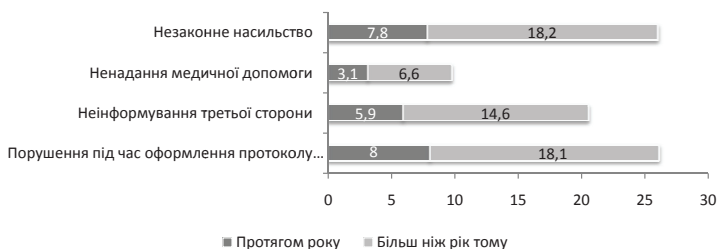

Рис. 1.1.6 Як часто працівники міліції протягом 2010 року стикалися з різними видами порушень прав людини у своєму підрозділі

Особливий інтерес для дослідження становлять явища, безпосередньо пов'язані з фактами незаконного насильства в міліції. До них належать обмеження гарантованих прав затриманих, зокрема права інформувати третю сторону про факт затримання, права на надання медичної допомоги, а також зобов'язання негайного оформлення протоколу затримання. До речі, саме дотримання останнього пункту зумовлює обов'язок працівників міліції задовольнити вимоги затриманих із реалізації зазначених вище прав. Із другого боку, несвоєчасне складання протоколу або нескладання його взагалі спричиняє відмову в наданні медичної допомоги й у праві на дзвінок, тому що формально людина не отримала статусу затриманої, а іноді взагалі не є зареєстрованою в журналах реєстрації відділів і управлінь внутрішніх справ.

На відміну від нині працюючих міліціонерів, опитані нами колишні міліціонери, що перебувають у місцях позбавлення волі, більшою мірою визнають, що вони стикалися з такими порушеннями в органах внутрішніх справ, як несвоєчасне оформлення протоколів затримання, ненадання підозрюванім можливості проінформувати третю сторону, пройти медичний огляд, а також із випадками насильства з боку працівників міліції стосовно підозрюваних, затриманих, обвинувачуваних (табл. 1.1.1).

Таблиця 1.1.1 *Визнання ув'язненими міліціонерами й працівниками міліції існування наступних порушень прав підозрюваних і доставлюваних (у% до тих, що відповіли)*

Чи стикалися Ви в роботі з такими порушеннями прав підозрюваних і доставлюваних в міліції	Ув'язнені (колишні працівники міліції)	Працівники міліції
Несвоєчасне оформлення протоколів	68,1	8
Позбавлення права проінформувати третю сторону	64,9	5,9
Ненадання медичної допомоги	52,7	3,1
Застосування незаконного насильства	78,7	7,8

Показовим є той факт, що кількість колишніх міліціонерів, які стикалися у своїй практиці з випадками незаконного насильства в міліції (78,7%), є цілком порівнянною з кількістю потерпілих від фізичного насильства, застосовуваного під час затримання, серед ув'язнених за даними опитування 2009 року (73,5%). Це свідчить про високий ступінь поширеності цієї пробле-

ми як за оцінкою колишніх міліціонерів, які вже не приховують цих фактів, так і за оцінкою постраждалих від дій міліції.

Дані дослідження підтверджують цю тезу й демонструють однакову поширеність і суттєвий зв'язок між несвоєчасним складанням протоколу й подальшим застосуванням незаконного насильства. Так, працівники міліції, які стикалися з несвоєчасними оформленнями протоколів затримання раніше (18,1%) і протягом цього року (8,0%), ставали надалі й свідками незаконного насильства (18,2% і 7,8% відповідно). Менш поширені ненадання медичної допомоги й неінформування третьої сторони.

«Адвоката допустили до мене лише через 5 днів після затримання, хоча я вимагав цього щодня. Узагалі я провів в ізоляторі тимчасового тримання 10 діб, і це при тому, що не скоював тяжкого злочину, а лише підозрювався в порушенні статті кримінального кодексу, яка передбачає за це покарання у вигляді штрафу».

«Я ще раз попросив викликати адвоката і дати можливість мені з ним поспілкуватись, а в іншому разі я не буду брати участь у процедурі дактилоскопіювання. Я наголосив, що це моє право — отримати допомогу від фахівця в галузі права перед проведенням будь-яких дій. І ще попросив дати можливість зателефонувати додому рідним. На такі мої вимоги міліціонери почали сміятися і казали, що спочатку я повинен виконати їхні умови, а потім вони ще подумают, чи виконувати мої прохання».

З інтерв'ю з жертвами

«Наприклад, дуже велике обурення викликає, коли людину затримують як підозрювану в кримінальній справі. У цьому випадку дуже важко адвокату пробитися до цієї людини, навіть якщо в нього укладена угода з родичами, дуже важко пробитися до цієї людини, тому що в цей час у неї відбирають, як у підозрюваного, пояснення, де вона каже, що винна; викривають її у злочині, і вона пише відмову від адвоката, а ці дії відбуваються, безумовно, під психологічним тиском працівників міліції. Іноді б'ють, іноді не б'ють, але загалом важко пробитися адвокату й реалізувати свої законні повноваження. Це проблема».

З інтерв'ю з адвокатом

За результатами дослідження, тільки 17,2% ув'язнених (колишніх працівників міліції) відзначили, що протокол про затримання було складено відразу,

в 51% випадків протокол був складений протягом необґрунтовано тривалого часу (від 3-х до більш ніж 12-ти годин), а 7% респондентів узагалі не дочекалися його складання (рис. 1.1.7).

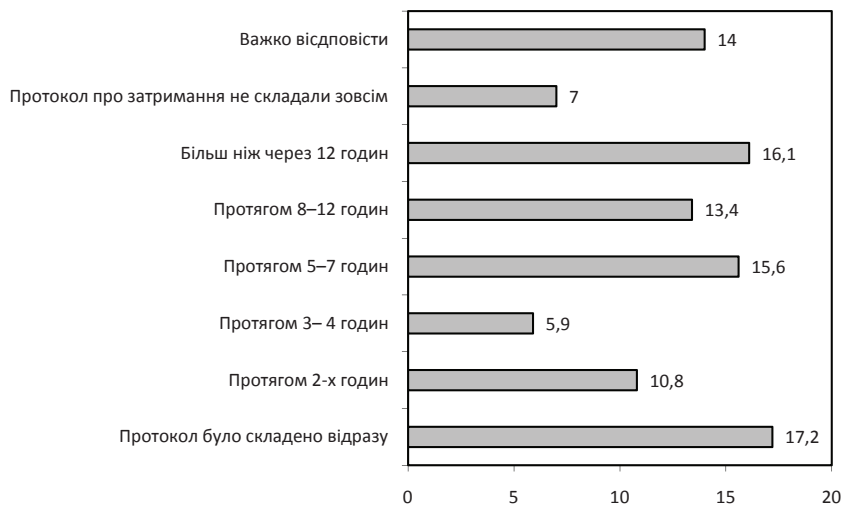

Рис. 1.1.7 Розподіл відповідей на запитання:

«Скільки часу минуло з моменту Вашого фактичного затримання до того моменту, як було складено протокол затримання?»

Абсолютній більшості опитаних ув'язнених (колишніх працівників міліції) під час затримання не було пояснено їхні права (70,8%). Крім того, 63,4% постраждали від порушення права на інформування третьої сторони про затримання. Тільки 23,7% затриманих роз'яснили їхнє право на одержання правової допомоги (зокрема безкоштовної), і лише 17% змогли отримати безкоштовну правову допомогу.

Серед опитаних ув'язнених (колишніх працівників міліції) 29,0% постраждали від порушення закону про терміни перебування у відділенні міліції без винесення обвинувачення (а саме, ст. 106 КПК України), оскільки до суду з цією метою вони були доставлені більш ніж через 72 години з моменту затримання.

Відзначимо, що 22,7% опитаних чинних працівників міліції вказали на те, що незаконне насильство все ще є одним із методів розкриття й розслідування злочинів (рис. 1.1.8). І хоча й тут спостерігається тенденція до зниження (в 2009 їхня кількість становила 30,1%), слід зазначити, що істотна частка працівників міліції визнає незаконне насильство методом розкриття й розсліду-

вання злочинів. Особливо багато таких серед працівників карного розшуку (27,1%); кримінальної служби у справах неповнолітніх (26,7%); патрульно-постової служби (28,6%).

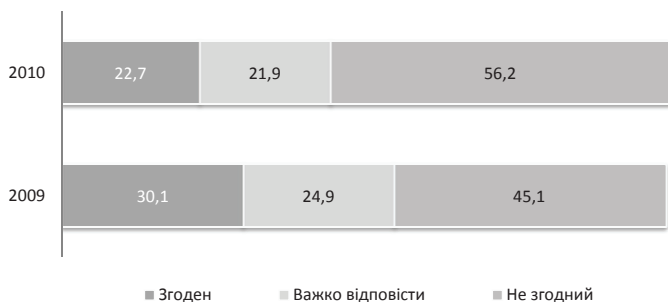

Рис. 1.1.8 Думка працівників міліції про те, наскільки незаконне насильство залишається одним із методів розкриття й розслідування злочинів

Такої ж точки зору дотримуються їхні колишні колеги, які зараз відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Як визнає більшість ув'язнених — колишніх міліціонерів, катування є одним із системних методів у розкритті й розслідуванні злочинів (табл. 1.1.2).

Таблиця 1.1.2 Ступінь згоди працюючих і ув'язнених міліціонерів із тим, що катування залишаються методом розкриття й розслідування злочинів (у%)

	Ув'язнені (колишні міліціонери)	Працівники міліції
Згодний	69,9	22,7
Важко відповісти	7,4	21,2
Не згодний	22,7	56,2

Однак, як це не парадоксально, результати дослідження 2010 року демонструють, що, на думку працівників міліції, у більшості підрозділів проблема незаконного насильства практично відсутня. Так, у 2004 році 57% респондентів цієї категорії говорили про те, що незаконного насильства не існує в їхньому органі, підрозділі. За результатами дослідження 2009 року, про це заявляли вже 69%. У 2010 році 72,9% працівників міліції кажуть про те, що незаконне

психічне й фізичне насильство відсутнє в їхньому підрозділі. Виразно можна говорити про певного роду позицію працівників міліції, тому що кількість тих, кому важко відповісти, також знижується (з 36% у 2004 до 22,3% у 2010 р.).

Як і в минулі роки, більше половини опитаних працівників міліції вважають, що більша частина фактів побиттів і катування в міліції вигадані правопорушниками для того, щоб уникнути відповідальності за скоєний злочин (рис. 1.1.9). Так, протягом року кількість респондентів, що так вважають, трохи збільшилася — на 1,8% — і в 2010 році склала 68,8%.

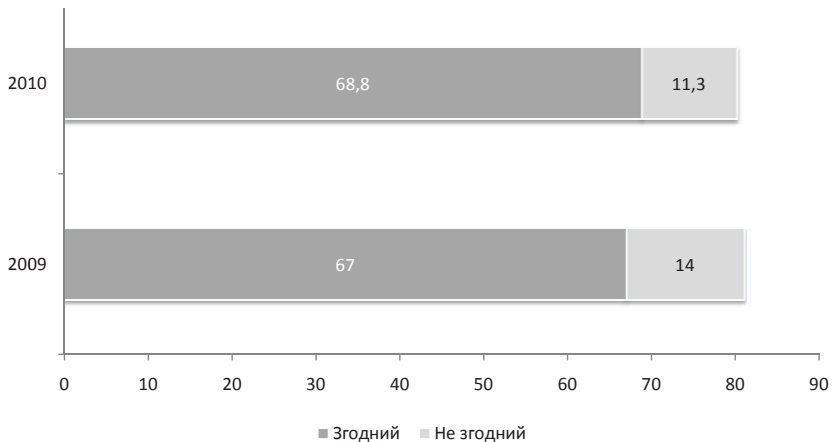

Рис. 1.1.9 Розподіл відповідей працівників міліції на запитання: «Чи згодні Ви з тим, що більша частина фактів побиттів, катування в міліції вигадані правопорушниками для того, щоб уникнути кримінальної відповідальності за скоєний злочин?»

Слід зазначити, що впевненість у тому, що незаконне насильство в міліції «вигадане» правопорушниками, міцнішає протягом служби в ОВС. Так, якщо серед працівників зі стажем служби до 1 року в цьому впевнені 54,2% опитаних, то серед тих, хто прослужив від 6 до 10 років, — 67,3%, а серед тих, хто працює в міліції понад 15 років, — 80,2%.

«При мені вдарив затриманого співробітник міліції, ну, то був бомж. Я не змогла завадити, тому що це було трохи несподівано, і це був черговий, якого я добре знаю, дуже завжди був мною шанований, тому я заціпеніла — не могла втрутитися. А так, звичайно, нам і розповідають, і люди скаржилися, що їх біла міліція, і на викликах ми були, де були побиті міліцією сильно люди».

З інтерв'ю з лікарем швидкої допомоги

Однією з найбільших переваг, які надає моніторинговий характер дослідження, є можливість порівняти кількість людей, що особисто стали жертвою незаконного насильства з боку працівників міліції (табл. 1.1.3). Так, під час оцінювання періоду 2004–2009 рр. нами було виявлено 105 таких випадків, що склало 3,5% від загальної кількості опитаних. Оцінюючи подібним чином 2010 рік, ми виявили 34 респонденти, які самі стали жертвою насильства в міліції, що склало 2,1% від загальної кількості опитаних. Водночас, пам'ятаючи про те, що катування й інші види незаконного насильства в органах внутрішніх справ були й залишаються вкрай латентним феноменом, ми постаралися доповнити картину даними про те, наскільки часто жертвами цього явища ставали друзі, близькі, знайомі опитаних. В оцінюванні 2004–2009 рр. кількість респондентів, які повідомили про випадки незаконного насильства щодо їхніх близьких, становила 16,4% опитаних, що істотно доповнило картину масштабів незаконного насильства в міліції. Після проведення чергового етапу моніторингу в 2010 році нами було виявлено 248 подібних випадків, що склало 12,4% від загальної кількості опитаних. Таким чином, загальна кількість випадків незаконного насильства в органах внутрішніх справ у період 2010 року, виявлена в ході дослідження, склала 282.

Як і раніше, ризик зазнати незаконного насильства з боку органів внутрішніх справ є особливо високим під час затримання й розслідування.

*Таблиця 1.1.3 Порівняння відповідей респондентів на питання:
«Які види незаконного насильства й неналежного поведіння було застосовано проти Вас у ході затримання?»*

		Період			
		До 2004 р.	2004	2004–2009	2010
1.	Завдання побоїв, тілесних ушкоджень	113	55	49	16
2.	Надмірне використання спеціальних засобів (застосування наручників більше 2 годин; нанесення ударів кийком по голові, грудях, животу)	немає даних	немає даних	19	10
3.	Тривале утримання в непристосованих для цього місцях (машинах, кабінетах, коридорах, підвалах тощо)	немає даних	немає даних	26	5

Моніторинг 2010 року вже не підтверджує минулорічну тенденцію, коли кількість фактів завдання побоїв, тілесних ушкоджень на етапі затримання зменшувалася. Говорити про зменшення кількості таких фактів у 2010 році вже не можна. Так, якщо в результаті оцінювання п'ятирічного періоду (2004–2009 рр.) було виявлено 49 випадків побиття на етапі затримання, то лише

в 2010 році — 16. Також не можна говорити про зменшення кількості випадків надмірного використання спеціальних засобів і тривалого тримання затриманих у непристосованих для цього місцях — виявлені в 2010 році цифри є цілком порівнянними з виявленими в період 2004–2009 рр. (див. табл.).

«Насильство застосовується в основному під час затримання, рідше під час дізнання (моя практика). Під час затримання, часто у випадку спроби вчинити опір жертва падає, і її б'ють ногами».

З інтерв'ю з лікарем швидкої допомоги

Ці тенденції підтверджуються під час додаткового оцінювання масштабів незаконного насильства в міліції, коли респонденти говорять про випадки, що сталися з їхніми родичами, знайомими, друзями. Так, говорячи про досвід своїх близьких, респонденти вказали, що в 2010 році працівники міліції доволі часто застосовували в ході затримання і побиття, і надмірне використання спецзасобів, і тримали людей у непристосованих для цього місцях (табл. 1.1.4). Причому, виявлені в 2010 році цифри за всіма показниками становлять практично половину від кількості випадків, виявлених за більш тривалий період 2004–2009 рр., що дозволяє зробити висновок про зростання незаконного насильства в міліції на етапі затримання.

Табл. 1.1.4 Порівняння відповідей респондентів на питання «Які види незаконного насильства й неналежного поводження було застосовано проти Ваших родичів, знайомих, друзів у ході затримання?»

		Період	
		2004–2009	2010
1.	Завдання побоїв, тілесних ушкоджень	321	160
2.	Надмірне використання спеціальних засобів (застосування наручників більше 2 годин; нанесення ударів кийком по голові, грудях, животу)	125	63
3.	Тривале тримання в непристосованих для цього місцях (машинах, кабінетах, коридорах, підвалах тощо)	107	60

Колишні міліціонери, які перебувають в ув'язненні, також стверджують, що під час затримання й доставляння в міліцію застосовуються такі форми незаконного фізичного насильства, як завдання побоїв, тілесних ушкоджень (53,7%), надмірне використання спеціальних засобів (56,9%) і тривале тримання в непристосованих для цього місцях (57,4%).

Тенденції незаконного насильства на етапі розслідування також не зазнали істотних змін (табл. 1.1.5).

*Таблиця 1.1.5 Порівняння відповідей респондентів на запитання:
«Які види незаконного насильства й неналежного поводження було застосовано
проти ваших знайомих, родичів, друзів у ході розслідування?»*

	Період	
	2004–2009	2010
Завдання побоїв, тілесних ушкоджень	242	123
Мордування, застосування тортури із використанням спеціальних засобів або прийомів	67	32

«На нас надягли наручники і стали бити всім, що під руку траплялося. Один із цих міліціонерів того дня святкував свій день народження, усі вони були добряче напідпитку і предмети для побиття особливо не обирали. Били і пили, пили і били... Потім прив'язали до великих пальців рук проводи і пустили по них електричний струм. Відчуття було таке, наче м'ясо від кісток відривають. Після цього нам на голови надягли целофанові пакети, почали душити. Але й цього їм здалося недостатньо — до моїх вух прикріпили провід і пустили струм. Коли били, провід сповз, і хтось із правоохоронців запропонував прикріпити його нам до... статевих органів».

*Зі слів потерпілих від незаконного насильства в міліції
(доступно на: <http://www.facts.kiev.ua/archive/2010-04-08/105389/index.html>)*

«Після моєї відмови і невдалої спроби мене обманути міліціонери розлютились. Вони замкнули вхідні двері у кабінет, потім повалили мене на підлогу, двоє тримали мене за ноги, а ще один наступив ногою на спину. Моє обличчя було притиснуте до підлоги. Хтось взяв за наручники, які були замкнуті на руках за спиною і почав тягнути їх догори. Виходило так, що чим вище він підіймав наручники, тим більше викручувались руки у плечових суглобах. Це свого роду «диба», або сумнозвісна «ластівка». Біль був страшний і я почав кричати, але хтось іще сильніше притиснув мою голову до підлоги, що би заглушити мої крики. Через кілька хвилин наручники перестали тягнути догори і мені запропонували здати відбитки пальців, я відмовився і попросив, щоби вони мене не катували більше. Але міліціонери продовжували і знову різко потягнули наручники догори, викручуючи руки. Так продовжувалось хвилин 20, може більше, точно я не скажу, бо через страшний біль втратив відчуття часу».

Зі слів потерпілого від катування в міліції

Сумно, але факт: жертвою незаконного насильства в міліції часто стають і самі співробітники міліції, відразу після того, як вони набувають статусу за-

триманих і підозрюваних. Серед видів незаконного фізичного насильства, застосовуваного в ході досудового слідства, ув'язнені — колишні міліціонери найчастіше називають завдання побоїв, тілесних ушкоджень (53,7%), застосування катувань із використанням спеціальних засобів і прийомів (48,9%) і не надання медичної допомоги (33,0%). За словами ув'язнених (колишніх міліціонерів), майже в половині випадків (48,6%) до них був застосований такий вид незаконного насильства, як тривале тримання в непристосованих для цього місцях (у машині, кабінетах, коридорах, підвалах тощо), приблизно стільки ж разів було застосовано надмірне використання спеціальних засобів (42,2%), у 34,1% випадків затриманим були також завдані побиття й тілесні ушкодження. Приблизно чверть (25,4%) респондентів відзначили, що незаконне насильство під час затримання й доставляння у відділок до них не застосовувалося.

За результатами дослідження, серед колишніх працівників міліції, які в цей час відбувають покарання в місцях позбавлення волі, у ході розслідування до затриманого загалом застосовуються різні методи незаконного насильства й неналежного поводження, найпоширенішими з яких є: завдання тілесних ушкоджень (36,1%), нестерпні умови тримання (30,6%), не надання медичної допомоги (28,9%), катування з використанням спеціальних засобів або прийомів (26,7%) і т. ін. (рис. 1.1.10).

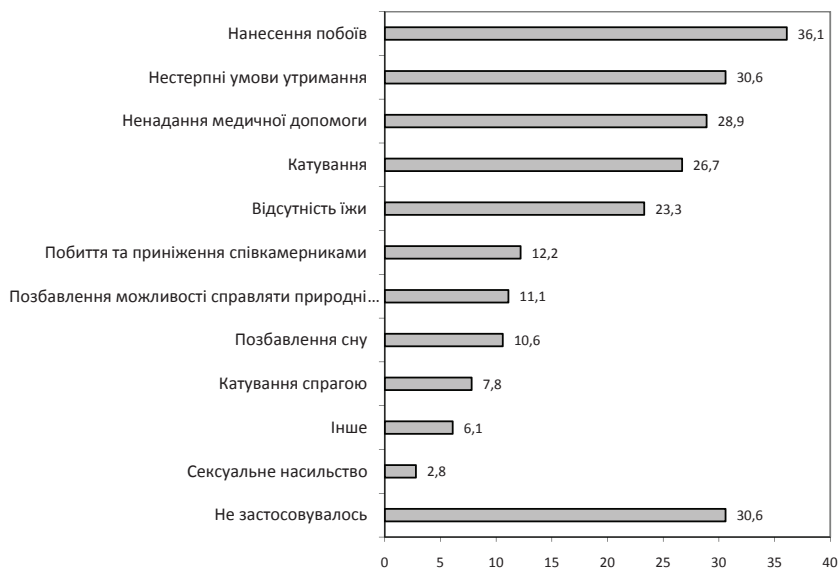

Рис. 1.1.10 Розподіл відповідей на запитання: «Які види незаконного насильства й неналежного поводження були застосовані до Вас у ході розслідування?»

Як і за даними минулих років, важливою складовою незаконного насильства в міліції сьогодні залишається психічне насильство. Здатний завдати шкоди, часом не меншої, ніж фізична, цей вид насильства традиційно часто практикується працівниками органів внутрішніх справ і є практично невідомим. Погрози, шантаж, образи, приниження, погрози щодо близьких — усе це, на жаль, було присутнє в діяльності міліції в 2010 році. Так, аналіз даних, отриманих у 2010 році, показує, що хоча спостерігається деяке зменшення кількості виявлених жертв залякування, образ і принижень із боку працівників міліції, кількість виявлених жертв шантажу залишається пропорційною до виявленої за період 2004–2009 рр. Крім того, корекція отриманих даних за допомогою повідомлень респондентів про психічне насильство щодо їхніх близьких показує, що протягом 2010 року не відбулося жодних істотних змін (табл. 1.1.6).

Таблиця 1.1.6. Порівняння відповідей респондентів на запитання: «Які види незаконного психічного насильства було застосовано проти Вас та Ваших близьких у ході розслідування?»

		2004–2009		2010	
		Щодо респондента	Щодо близьких	Щодо респондента	Щодо близьких
1.	Шантаж	33	160	12	62
2.	Залякування, погрози, зокрема щодо близьких людей	52	229	7	110
3.	Образи; поведження, що принижує людську гідність	57	223	6	97

Так, якщо під час оцінювання 2004–2009 рр. було виявлено 33 випадки, коли жертвою шантажу ставав сам респондент, і 160 випадків, коли жертвою був його друг, родич, то в 2010 році нами було виявлено 12 жертв шантажу й 62 випадки, коли шантажували близьких респондента. Схожим чином складається ситуація з погрозами з боку працівників міліції — незважаючи на те, що виявлена кількість жертв погроз істотно зменшилася (52 в 2004–2009 рр., 7 у 2010 р.), кількість респондентів, чиїм близьким працівники ОВС погрожували в 2010 р., склала 110 (у 2004–2009 рр. було виявлено 229 випадків).

Описуючи свій власний досвід, ув'язнені — колишні працівники міліції вказують, що найчастіше застосовуваним видом психічного насильства для них стало залякування, погрози, у тому числі й стосовно близьких людей (53,5%).

Як і в моніторингах 2004 і 2009 рр., ми оцінили поширеність й динаміку незаконного насильства в органах внутрішніх справ у масштабах країни. Для цього ми провели розрахунок оцінної кількості потерпілих за допомогою екстраполяції результатів дослідження на все доросле населення України. Для цього відсоток постраждалих від того чи іншого виду незаконного насильства в органах внутрішніх справ ми взяли від загальної кількості дорослого (старше 18 років) населення України.

Результати такої екстраполяції, на жаль, не надають оптимізму: оцінна кількість жертв незаконного насильства в міліції в 2010 році склала близько 790 000 чоловік (табл. 1.1.7–1.1.8).

«Якщо говорити про ситуацію щодо тортур і жорстокого поводження з боку працівників міліції, то думаю, що можна говорити, що навіть погіршилася, незважаючи на те, що ми постійно працюємо із цими справами і є вирoki стосовно працівників міліції які притягалися до кримінальної відповідальності. Дуже багато рішень Європейського суду, дуже велика кількість по тортурах і жорсткому поводженню, де визнано порушення статті 3 Європейської конвенції, тим не менше, ситуація не покращується, це точно».

З інтерв'ю з адвокатом

«Характер скарг... кількість скарг не зменшилася — це точно, а характер скарг такий, що виникає таке враження, що працівники міліції... Цілковите нехтування якимось... Якщо до цього вони якось боялися, якщо чогось побоювалися, то зараз таке відчуття, що вони нічого не бояться».

З інтерв'ю із працівником прокуратури

Для порівняння — оцінна кількість жертв незаконного насильства в міліції в 2004–2009 рр. становила 1 319 500, хоча тоді оцінювався п'ятирічний період. Крім того, це означає, що в 2010 році кожні 40 секунд мав місце факт незаконного насильства в міліції.

Таблиця 1.1.7 Оцінна кількість жертв незаконного фізичного насильства в органах внутрішніх справ України в період 2004–2010 рр.

2004		2004–2009		2010	
Відсоток респондентів	Оцінна кількість потерпілих	Відсоток респондентів	Оцінна кількість потерпілих	Відсоток респондентів	Оцінна кількість потерпілих
2,73	1 026 616	3,5	1 319 500	2,1	791 700

Таблиця 1.1.8 Оцінна кількість жертв незаконного фізичного насильства в ході розслідування органах внутрішніх справ України в період 2004–2010 рр.

	2004		2004–2009		2010	
	Відсоток респондентів	Оцінна кількість потерпілих	Відсоток респондентів	Оцінна кількість потерпілих	Відсоток респондентів	Оцінна кількість потерпілих
Завдання побоїв, тілесних ушкоджень	0,94	355 293	1,3	491 102	0,9	330 300
Катування, застосування катувань із використанням спеціальних засобів або прийомів	0,25	93 498	0,3	113 331	0,2	75 400

Як уже зазначалося вище, крім фізичного насильства, працівниками органів внутрішніх справ широко застосовується психічне насильство (табл. 1.1.9). Використання цього виду насильства передбачає шантаж, залякування, погрози жертві й родичам, а також образи, приниження. Згідно з даними дослідження, оцінна кількість потерпілих від такої форми незаконного насильства, як шантаж, у 2010 році склала понад 200 000 чоловік. Приблизно стільки ж людей зазнали залякувань і погроз. Понад 100 000 чоловік протягом 2010 року зазнали поведження, що принижує людську гідність і, попри достатню поширеність, тільки ця форма насильства стала застосовувалася працівниками органів внутрішніх справ рідше, ніж у попередні роки.

Таблиця 1.1.9 Оцінна кількість жертв незаконного психічного насильства в органах внутрішніх справ України в період 2004–2010 рр.

	2004		2004–2009		2010	
	Відсоток респондентів	Оцінна кількість потерпілих	Відсоток респондентів	Оцінна кількість потерпілих	Відсоток респондентів	Оцінна кількість потерпілих
Шантаж	0,70	261 795	1,1	415 547	0,6	226 200
Залякування, погрози, зокрема щодо близьких людей	1,29	486 191	1,7	642 210	0,6	226 200
Поведження, що принижує людську гідність	1,39	523 590	1,9	717 764	0,3	113 100

Порівняння отриманих у ході дослідження даних із даними статистики МВС показує, наскільки високолатентним явищем сьогодні є незаконне насильство в органах внутрішніх справ.

«Мій досвід говорить, що жертви дізнає практично не скаржаться на слідчих. У моїй практиці було два схожих випадки. Ми госпіталізували жінок, які скаржилися на побиття під час допиту. Одна була маклером і проходила у справі про шахрайство, за її словами, під час допиту її побили, вона відмовилася підписати показання, її відпустили додому, ввечері родичі викликали швидку, оскільки в неї стався інсульт. Другий випадок ідентичний — гіпертонічний криз, швидку викликала дочка і сказала, що садна на обличчі з'явилися після допиту в міліції».

З інтерв'ю з лікарем швидкої допомоги

Як уже неодноразово відзначалося в дослідженнях і доповідях, в Україні система реєстрації повідомлення, розслідування факту й покарання винних являє собою «лійку», що з використанням ресурсів таких потужних інститутів, як міліція, прокуратура й суд, допомагає захистити працівника міліції від покарання. У першу чергу, це забезпечується цілою низкою чинників, серед яких не лише відсутність системи ефективного розслідування випадків катування і незаконного насильства, але й відсутність системи адекватної реєстрації таких фактів, що призводить до розгляду повідомлення про них не як про злочини, а як про дисциплінарні провini. Це гарантує не тільки лояльніше внутрішнє розслідування, але й виключення повідомлень про незаконне насильство в ОВС України із загальної кримінальної статистики країни. Так, зведена статистика МВС України показує, що за рік у МВС України реєструється близько 2,6–2,9 млн заяв, повідомлень про злочини, які готуються або вже скоєні. Із них рішення про порушення кримінальної справи приймається не більш ніж по 14% справ, що становить приблизно 370–380 тис. справ на рік. Таким чином, якби кожен факт незаконного насильства в міліції був би зареєстрований як звичайне повідомлення про злочин, *кількість зареєстрованих злочинів по країні зроста би практично на третину*. Навіть якщо дотримуватися пропонованої МВС суперечливої пропорції повідомлень про злочини й кількості порушених кримінальних справ щодо фактів незаконного насильства, то порушення 14% від 790 000 фактів незаконного насильства в органах внутрішніх справ склало б 110600 справ проти працівників ОВС на рік. *Це забезпечило би приріст кількості порушених по країні кримінальних*

справ практично на третину. Однак органи внутрішніх справ не зацікавлені ні в об'єктивній реєстрації злочинів, скоєних їхніми ж співробітниками, ні, відповідно, в об'єктивному розслідуванні таких фактів. Результатом цього є практика відмов у реєстрації, залякувань потерпілих, відмов у порушенні кримінальної справи й, відповідно, латентність незаконного насильства, допущеного тими, хто повинен із ним боротися.

Так, станом на 1.10.2010 інспекцією з роботи з особовим складом було розглянуто 1 185, а внутрішньою безпекою — 3 836 звернень громадян з інформацією про порушення прав. У підсумку було порушено 520 кримінальних справ стосовно працівників ОВС, із яких за зловживання владою — 91, перевищення влади — 98 (статті, за допомогою яких традиційно кваліфікуються катування й незаконне насильство). Кількість же осіб, що одержали реальне кримінальне покарання, вимірюється одиницями. Таким чином, оцінюючи неминучість покарання за незаконне насильство в органах внутрішніх справ, ми можемо говорити тільки про тисячні частки відсотка, що, звичайно, сприяє подальшому поширенню й закріпленню подібних практик у діяльності МВС України.

«Я вже говорив, що мені знадобилося два роки, щоб довести до суду справу Дунича (потерпілого, якого побили до смерті в Червонозаводському РВВС м. Харкова). І я не скажу, що це було дуже просто... Я не можу сказати, більше стало таких випадків чи їх менше стало. Тут теж суттєва латентна злочинність. На моє глибоке переконання, вона дуже значна відносно багатьох злочинів, які реєструються».

*З інтерв'ю, даного прокурором Харківської області В. Синчуком
виданню «Медіа-Порт» (17 лютого 2009 року)*

1.2 Оцінка побоювань незаконного насильства в міліції

У ході моніторингу ми розглядаємо побоювання громадян як один із найважливіших показників ставлення до проблеми катування і жорстокого поведіння в органах внутрішніх справ. Не секрет, що застосування незаконного насильства не є феноменом, який має місце винятково в діяльності міліції, а поширений і в інших соціальних інститутах, і в суспільстві загалом. Так, жертвою насильства можна стати в армії, школі, лікарні, дитячому будинку, установі з виконання покарання. Однак істотною відмінністю, яка робить

органи внутрішніх справ інститутом, що викликає в українців істотні побоювання, є те, що жертвою насильства в міліції може стати кожен, незалежно від віку, статі, статусу. Як показує досвід, для цього зовсім не обов'язково перебувати під наглядом у якій-небудь установі або мати якісь виражені якості, поведінкові особливості. Сьогодні, на думку більшості українців, стати жертвою незаконного насильства в міліції може стати як злочинець, підозрюваний, так і звичайний перехожий або свідок яких-небудь подій, а іноді навіть і сам працівник міліції. Саме ця неможливість розгадати стратегію й мотиви поводження працівників органів внутрішніх справ, непередбачуваність насильства в багатьох випадках і викликають найбільше неприйняття, страх суспільства.

Так, згідно з даними соціологічного моніторингу, сьогодні тільки 1,8% українців вважають, що незаконне насильство в міліції *нікому не загрожує*. І цей показник знижується (для порівняння — в 2009 році цієї думки дотримувалися 2,5% респондентів). Більшість же українців (66,1%) вважають, що від насильства в міліції не застрахований ніхто. Окремо слід відзначити, що протягом 2010 року цей показник виріс на 3%.

«Ви навіть собі не уявляєте! Відбувається не те що застосування недозволених методів насильства! Насильство — це слабко сказано! Бувають тортури. Ось тортури в прямому сенсі цього слова. Людей катують. Пакети одягають, катують, ще щось роблять. Ось це реально відбувається! Ось це жах, і ніхто не застрахований. Той, хто сьогодні працівник міліції, він завтра не буде працівником міліції і потрапить під такий самий коток. Система, розумієте, сама себе з'їдає. Сьогодні він у системі, завтра не буде в системі, вона з'їсть. Більше того, навіть якщо буде в системі, але потрапить під інший коток, його з'їдять».

З інтерв'ю з експертом

Нижче наведено порівняльний рейтинг різних категорій осіб, які потенційно могли б викликати агресію з боку працівників органів внутрішніх справ (табл. 1.2.1). Слід відзначити деякі зміни в переліку людей, що ризикують стати жертвою насильства в міліції. Так, у першу чергу, значно збільшився емоційний компонент в оцінці ризику. Так, у 2010 році, на думку респондентів, істотно ризикованіше стало ображати й кривдити працівників міліції — 20,8% опитаних зазначили, що це найбільш віктимний крок. Жорстокості з боку міліціонерів також варто побоюватися будь-якій людині, що скоїла злочин — на це вказали 13,9% опитаних. Відзначимо, що в 2009 році ці дві категорії також були названі серед найбільш віктимних, однак протягом року стало трохи

ризикованіше вступати в суперечку, або, тим більше, ображати працівників міліції. Відповідно до рейтингу, це істотно небезпечніше, ніж бути людиною, що справді скоїла злочин, або рецидивістом. Ризик стати жертвою катування і незаконного насильства високий також у підозрюваних (13,1%), причому несуттєво, в наскільки тяжкому злочині їх підозрюють. Слід зазначити також, що трохи зменшилися ризики для таких, здавалося б, стигматизованих категорій, як «професійний злочинець» і «особа без певного місця проживання».

Слід відзначити, що на тлі поступового зростання побоювання загалом серед населення, відбувається зближення в оцінці ризику бути підданим насильству серед груп людей, що ніколи не були в міліції, й тих, хто в якому-небудь статусі там перебував. Так, якщо загалом 66,1% опитаних указали на те, що від незаконного насильства не застрахований ніхто, то серед тих, хто був затриманий міліцією, таких 76,5%. Загалом кожен, хто так чи інакше побував у міліції, ставиться до цього інституту з більшим побоюванням — серед тих, хто був доставленим, побоюються 71,6%, запрошеним — 70,6%, перебував в ІТТ — 72,5%, був у СІЗО — 74, 4%.

Таблиця 1.2.1 Рейтинг віктимності для представників різних груп

2009		Категорія	2010	
Рейтинг	Кількість респондентів, що обрали цю категорію		Кількість респондентів, що обрали цю категорію	Рейтинг
3	13,2	Тільки професійним злочинцям, рецидивістам	12,4	4
1	16,9	Будь-якій людині, яка скоїла злочин	13,9	2
4	12,2	Особам без визначеного місця проживання, п'яницям, бродягам	9,8	6
8	4,5	Неповнолітнім	5,0	8
2	16,8	Тим, хто провокує, ображає працівників міліції	20,8	1
6	10,8	Підозрюваним у скоєнні тяжкого злочину	11,8	5
5	12,0	Будь-якому підозрюваному	13,1	3
9	1,6	Іноземцям	1,8	9
7	9,7	Бідним людям	7,0	7
	61,6	Від цього не застрахована жодна людина	66,1	
	2,5	Це не загрожує жодній людині	1,8	

Як і раніше, по-різному оцінюють можливу небезпеку незаконного насильства з боку працівників міліції жителі різних населених пунктів. Серед жителів обласних центрів кількість тих, хто вважає, що від цього не застрахований ніхто, навіть трохи зменшилася — 56,9% (59,0% у 2009), а серед жителів сіл і СМТ збільшилася — 69,6% (60,3% у 2009), як і серед жителів невеликих міст області — 76,7% (68,0% у 2009). Імовірно, це пов'язано з тим, як поширюється інформація серед жителів різних населених пунктів — чим вони менші, тим швидше люди про це дізнаються й відчувають небезпеку для себе особисто.

Можна відзначити, що регіональні відмінності у сприйнятті потенційної небезпеки стати жертвою незаконного насильства в міліції стали менш значними (табл. 1.2.2). Найменше вважають, що жертвою може стати кожен, як і раніше, у Львівській і Київській областях, де, відповідно, 65,6% (53,4% — у 2009 р.) і 63,1% (56,1% — у 2009 р.) опитаних відзначили це. Трохи більше — у Харкові (66,7%) і Полтаві (67,4%), де спостерігається незначне зростання кількості таких відповідей (63,7% і 62,3% у 2009). Нарешті, найбільше респондентів, які вважають, що незаконного насильства варто побоюватися всім — у Криму, де на це вказали 70,7% опитаних (72,5% у 2010).

У всіх регіонах у 2010 році однозначно назвали одним із найбільш віктимних типів того, хто провокує або ображає працівників міліції. Однак, як і раніше, існують певні регіональні особливості в тому, як жителі різних регіонів сприймають ступінь віктимності різних груп населення. Так, жителі Київської області частіше вважають, що жертвою незаконного насильства ризикують стати професійні злочинці й підозрювані в скоєнні тяжкого злочину.

Для жителів АР Крим і Львівської області потенційною жертвою тортур у міліції є будь-яка людина, що скоїла злочин, однак у Львівській це ще й просто бідні люди. У Харківській і Полтавській областях, на думку респондентів, піддається ризику насильства будь-який підозрюваний.

Таблиця 1.2.2 Думка жителів різних регіонів про те, хто повинен побоюватися незаконного насильства в міліції

Категорія/Область	Київська	АР Крим	Львівська	Харківська	Полтавська	Україна загалом
Професійні злочинці, рецидивісти	14,5	11,4	15,1	10,0	7,7	12,4
Будь-яка людина, що скоїла злочин	10,4	19,1	20,2	12,4	8,1	13,9
Бомжі, п'яниці, бродяги	8,9	7,6	14,2	10,7	6,8	9,8

Неповнолітні	4,6	6,7	6,2	5,4	0,9	5,0
Ті, хто провокує або ображає працівників міліції	23,1	17,9	22,3	19,0	19,0	20,8
Підозрювані в скоєнні тяжкого злочину	14,0	8,2	14,8	10,7	7,7	11,8
Будь-який підозрюваний	8,2	13,5	12,1	20,9	14,0	13,1
Іноземець	1,7	2,3	0,8	2,4	1,8	1,8
Бідна людина	3,2	6,5	15,9	5,4	7,2	7,0

У ході дослідження було також виявлено, яку категорію населення вважають найбільш уразливою перед катуванням і жорстоким поведінням у міліції ув'язнені — колишні міліціонери. Абсолютна більшість вважає, що від тортур і насильства в міліції не застрахований ніхто (59,4%); серед окремих категорій незахищених були виділені: «люди, що скоїли злочин» (39,6%), «підозрювані» (35,3%), «ті, хто провокує, ображає міліціонерів» (24,6%), а також «бідні, незаможні люди» (23,5%). Тільки 8% колишніх міліціонерів вважають, що такої загрози не існує ні для кого.

1.3 Допомога жертвам незаконного насильства

Тим респондентам, до кого було застосовано незаконне насильство, катування або жорстоке поведіння з боку міліції, було поставлене питання про їхні подальші дії. Зокрема, було запитано, чи зверталися вони по допомогу або зі скаргами до державних або громадських організацій. Переважна більшість опитаних таких заходів не вживали (76%). Серед тих, хто зважився на такий крок, більшість зверталася до прокуратури (12%). На другому і третьому місцях серед заходів — звернення до адвокатів (5%) і до правозахисних організацій (3%). До вищих органів міліції й СБУ звернулися по 2% опитаних. При цьому ефективність наданої допомоги викликає великі сумніви. Так, для 35% респондентів ситуація навіть погіршилася після звернення, для 29% звернення виявився зовсім неефективним. Частка тих респондентів, для яких звернення виявилось тією чи іншою мірою корисним, становить близько третини (36%): 18% визнали допомогу в чомусь ефективною, 12% — цілком ефективною, а для 6% допомога виявилася дуже ефективною.

Слід зазначити, що переважно незатребуваними залишаються потенційні можливості народних депутатів, омбудсмена й засобів масової інформації.

Значна частина ув'язнених — колишніх працівників міліції також взагалі не зверталася по допомогу після того, як щодо них було застосовано незаконне насильство, катування або жорстоке поводження (43,8%). Однак, серед тих, хто звертався, найчастіше залучуваними для цього органами стали прокуратура (38,8%) і адвокат (32,6%). При цьому лише 6,1% ув'язнених змогли домогтися ефективного результату. Для більшості ж респондентів така допомога виявилася неефективною (55,2%), а для 22,7% тільки погіршила ситуацію.

«5 січня 2011 року, О. Кирилюк (заступник прокурора Харківської області), повідомив, що протягом 2010 року до прокуратури Харківської області надійшло 230 заяв щодо випадків незаконного насильства в міліції. Рішення про порушення кримінальних справ було прийнято лише у 3 випадках»

З повідомлення ЗМІ

(<http://www.dozor.kharkov.ua/vlast/milicija-sudy/1083700.html>)

Опитані експерти також песимістичні в оцінках ефективності державних органів, до яких жертва незаконного насильства з боку ОВС може звернутися по допомогу. А от ЗМІ вони вважають доволі ефективним органом, який у деяких випадках може позитивно вплинути на результати скарг і звернень. Також позитивно оцінюється експертами робота організацій недержавного сектора, які більш, ніж хто-небудь, зацікавлені в розв'язанні таких питань у законний спосіб. Нижче ми наводимо кілька висловлень, що виразно демонструють позицію експертів із цього питання.

«Реакція ЗМІ, як правило, швидка, вони поки що не бояться публікувати такі матеріали, і їх набагато більше, ніж було, скажімо, 10 років тому. Але отут теж є специфіка. Якщо про це розтрубили загальнонаціональні ЗМІ, місцева прокуратура намагатиметься просто більш ретельно розбиратися. А якщо це місцеві телеканали, то тут можна й на гальмах спустити».

З інтерв'ю з адвокатом

«Інспекція з особового складу й служба внутрішньої безпеки набагато ефективніше діють, ніж прокуратура, в тому плані, що вони одержують більше об'єктивної інформації, ніж прокуратура. Але, з іншого боку, вони ж не можуть притягнути нікого до відповідальності, тобто вони можуть тільки зібрати матеріал, а рішення про те, притягати когось до відповідальності чи ні, лежить на прокуратурі».

З інтерв'ю з адвокатом

«Дуже рідко допомагає звернення до Уповноваженого зі справ людини, дуже повільно реагує й часто неадекватно».

З інтерв'ю з адвокатом

«На ефективність діяльності могла би впливати прокуратура, могли би впливати суди, але поки цього не відбувається. Прокуратура не діє зовсім, прокуратура, яка повинна здійснювати контроль, нагляд за діяльністю співробітників міліції, якщо є якісь недоліки розслідувань, якщо є порушення з боку працівників міліції, то прокуратура повинна розслідувати ці випадки. Але вона не робить нічого, зовсім нічого. Суди теж дуже не люблять практику застосування незаконного поведження з боку працівників міліції. Залишаються тільки громадяни, які намагаються якось виховувати міліцію й допомагати».

З інтерв'ю з адвокатом

«Якщо це стосується міліції, то вони захищають честь мундира. Тобто міліціонер повинен зробити щось огидне навіть із погляду своїх колег для того, щоб його «турнули». Крім того, начальник живе за рахунок того, що роблять його підлеглі. Тому що начальник звітує за ці показники, він прекрасно знає, що якщо він зараз не замордує цього підозрюваного й не виб'є з нього зізнання, у нього не буде розкритого злочину. Тому начальник його прикриває. Те саме стосується й прокуратури, яка так само, в тій самій зв'язці працює. Якщо міліція не буде катувати, у прокуратури не буде справ. Їм доведеться своєю головою думати, як обґрунтовувати обвинувачення. А думати вони не хочуть і не вміють, тому прикривають своїх колег із міліції».

З інтерв'ю з адвокатом

«Багато правозахисних організацій діють доволі ефективно, вони можуть допомогти використовувати ті самі механізми прокуратури, внутрішнього розслідування, звернення до міжнародних організацій, звернення до ЗМІ, з якими власними заявами виступити. Тобто це допомагає людям, які перебувають у розгубленості і вперше зіткнулися із цією ситуацією, не знають, що робити».

З інтерв'ю з адвокатом

Порівнявши попередні дані з відповідями респондентів по всьому масиву про те, до кого вони, у випадку застосування проти них незаконного насильства, катування або жорстокого поведження, звернуться по допомогу, можна спостерігати таку картину (рис. 1.3.1). Респонденти впевнені, що в та-

ких випадках потрібно звертатися насамперед до державних органів нагляду за діями міліції, а саме до прокуратури (43%) і вищих органів самої міліції (32%). На другому місці виявилися відносно незалежні від впливу держави адвокати (23%) і правозахисні організації (25%). На СБУ свої надії покладають 9% респондентів, ще менше — на народних депутатів (5%) і омбудсмена (3%). Ці дані добре демонструють стереотипи, які існують у свідомості більшості жителів країни щодо роботи структур, які займаються забезпеченням прав жертв незаконного насильства в міліції. Це видно з досвіду тих, хто звернувся по допомогу, і з їхньої оцінки її ефективності.

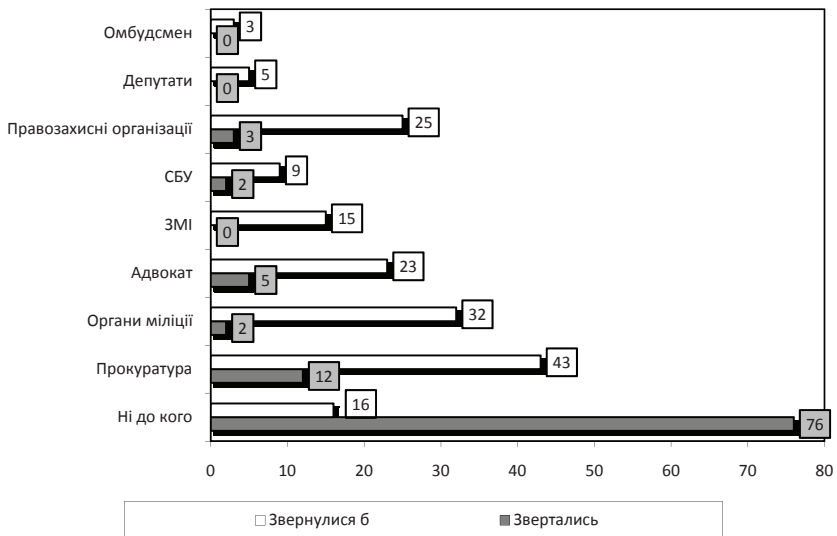

Рис. 1.3.1 Думка населення про те, до кого б вони зверталися або звернулися б у разі необхідності у випадках незаконного насильства з боку міліції (%)

У цьому контексті надії на прокуратуру й керівництво самої міліції виглядають доволі наївними. Це саме можна сказати й щодо надії на роботу судів. Із погляду опитаних експертів, уся система правоохоронних органів — міліція, прокуратура, суд — потребує серйозних реформ, тільки комплексний підхід дозволить змінити ефективність її роботи.

«З огляду на те, які порушення виникають, я не можу сказати, що робота міліції загалом є ефективною. Питання не тільки в самій системі МВС, не тільки в роботі

конкретного слідчого. Не можна говорити про те, що повністю міліція винна в тому, що злочини не розкриваються або відбувається незаконне притягнення до кримінальної відповідальності осіб. Насправді ж жінцеву крапку в цьому процесі, у встановленні істини з кримінальної справи, якщо ми зараз говоримо в рамках захисту по кримінальній справі, ставить суд. На жаль, судова система пропускає через себе, як сито, справи, де склади злочинів взагалі натягнуті. Саме судова система, її зміна повинна допомогти змінити й підвищити ефективність роботи міліції. Чому? Тому що, наприклад, у нас така практика: прийшла кримінальна справа до суду — це 99% того, що людина, з погляду системи, уже винна. Тому якщо говорити про реформу в міліції, потрібно говорити про реформу прокуратури, про реформу судової влади, щоб робота міліції була ефективною».

З інтерв'ю з адвокатом

У ході дослідження також вивчалася думка засуджених (колишніх працівників міліції) щодо того, які наслідки очікують працівників міліції, що застосовували незаконне насильство. Так, за результатом аналізу думок респондентів, більшість (66,7%) із них вважають, що такі люди *доволі часто не притягаються до жодного виду відповідальності*. І, відповідно, на думку респондентів, такі способи покарання, як порушення кримінальної справи або залучення до кримінальної відповідальності з винесенням обвинувального вироку суду, доволі рідко (71,7%), або взагалі ніколи (33,1%) не застосовуються до співробітників правоохоронних органів. Такі випадки, на думку засуджених, доволі часто завершуються лише притягненням до дисциплінарної відповідальності (42,1%).

У співробітників міліції зовсім інша думка щодо цієї ситуації. Серед них зовсім небагато тих, хто згоден із безкарністю людей, які застосовували незаконне насильство (6,8%). Більшість же схиляється до того, що такі співробітники ОВС здебільшого несуть кримінальну відповідальність (41,4%) і доволі рідко несуть лише дисциплінарну відповідальність (50,3%).

Ще одним доволі поширеним покаранням за незаконне насильство є звільнення з ОВС без порушення кримінальної справи. Що це доволі часте явище, вважають 33,5% колишніх співробітників міліції.

Необхідно також відзначити, що доволі багато співробітників міліції, говорячи про наслідки застосування незаконного насильства в їхній структурі, уникають чіткої відповіді на запитання, обираючи варіант «важко сказати». Очевидно, це пов'язане з їхнім небажанням розкривати реальну картину того, що відбувається (*табл. 1.3.1*).

Таблиця 1.3.1 Наслідки застосування незаконного насильства
для представників правоохоронних органів (у% до тих, що відповіли)

Які наслідки сьогодні для працівників міліції має застосування незаконного насильства?	Завжди		Дуже часто		Важко сказати		Рідко		Ніколи	
	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції
1. Притягнення до кримінальної відповідальності з винесенням обвинувального вироку суду	21,8	10,4	12,1	31,0	14,4	25,7	34,5	20,2	17,2	12,6
2. Притягнення до кримінальної відповідальності (порушення кримінальної справи)	15,2		18,9		12,8		37,2		15,9	
3. Звільнення з ОВС без порушення кримінальної справи	11,8	10,9	21,7	25,6	17,4	32,0	35,4	17,5	13,7	13,9
4. Такі люди продовжують працювати в міліції, але їх притягали до дисциплінарної відповідальності	13,8	1,8	28,3	15,9	25,8	32,0	21,4	26,4	10,7	23,9
5. Такі люди не притягалися ні до кримінальної відповідальності, ні до дисциплінарної відповідальності, тобто залишаються безкарними	27,9	1,8	38,8	5,0	16,4	33,1	12,7	15,9	4,2	44,2

1.4 Толерантність до незаконного насильства в органах внутрішніх справ

Важливим завданням дослідження було з'ясувати рівень толерантності населення країни до тих чи інших незаконних дій співробітників міліції. Адже завжди існує ймовірність виправдувального приводу до застосування жорстокого поведіння як із боку самих міліціонерів, так і з боку реальних або потенційних жертв злочину.

Порівняльний аналіз даних досліджень за 2004, 2009 і 2010 роки показує позитивну динаміку падіння рівня толерантності населення до випадків застосування тортур або іншого жорстокого поведіння в міліції України. Так, у 2010 р. 76% респондентів вказали, що протизаконне насильство не можна застосовувати ніколи, 15% вважають це припустимим тільки в крайніх випад-

ках, 8% вважають, що це можливо щодо певних груп і категорій людей, а ще 1% взагалі впевнені, що без цього робота міліції неможлива (рис. 1.4.1). Тобто 24% опитаних так чи інакше припускають можливість, а в деяких випадках і необхідність застосування до підозрюваних незаконних методів дізнання. Порівняно з опитуваннями 2004 та 2009 років, частка толерантно налаштованих до насильства в міліції людей зменшилася.

Рис. 1.4.1 Порівняльний розподіл відповідей населення на питання: «Чи припустиме застосування працівниками міліції побиття, знущань або катування з метою розкриття й розслідування злочину?» (%)

Цікавим є розподіл відповідей працівників міліції на питання, що стосується припустимості застосування незаконного фізичного й психічного насильства (рис. 1.4.2). Слід відзначити зростання нетолерантності щодо застосування незаконного насильства в правоохоронній діяльності (з 35% у 2009 до 49,3% у 2010 р.). Незалежно від того, наскільки ширими були відповіді респондентів, зазначена тенденція дозволяє зробити висновок про те, що у свідомості певної кількості працівників міліції намітилося певне зрушення, з'явилося розуміння того, що катування й незаконне насильство неприпустимі в їхній повсякденній практиці. Дані дослідження свідчать, що приріст нетолерантності по відношенню до незаконного насильства працівників міліції відбувся за рахунок тих респондентів, які раніше схвалювали насильство в міліції із застереженнями (для певних категорій, у крайніх випадках тощо). При цьому кількість респондентів, які вважають, що без незаконного насильства робота міліції неможлива, залишилася практично незмінною (5,2%)

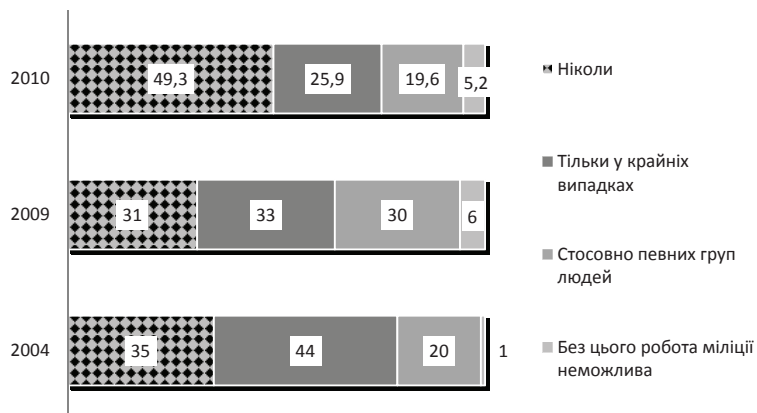

Рис. 1.4.2 Відповіді співробітників міліції на питання:
«Чи припустиме застосування працівниками міліції фізичного
або психічного насильства щодо затриманого для визнання ним своєї провини
або для одержання інформації?» (у %)

Тим респондентам із числа населення, які все-таки допускають застосування протизаконного насильства, було поставлене запитання: «У яких випадках, на Ваш погляд, припустимо застосування побоїв, знущань або катування в роботі міліції?». Розподіл відповідей респондентів із числа населення наведений у таблиці № 1.4.1 та на рис. 1.4.3.

Таблиця 1.4.1 Результати відповідей на питання про припустимість застосування побиття, знущань або катування в роботі міліції
(у вигляді Індексу допустимості (І доп.))

	І доп. 2004 рік	І доп. 2009 рік	І доп. 2010 рік
1. Для розкриття особливо тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань, злочинів проти дітей, викрадань та інше)	2,3	2,2	2,2
2. Як покарання й помсти гвалтівникам, вбивцям	2	2	1,5
3. Коли без цього неможливо довести провину	0,8	0,8	0,8
4. Коли злочинця спіймано «на гарячому» і зрозуміло, що він винний	1,4	1,4	1,5

5.	Для швидкого розкриття злочинів	0,8	0,5	0,6
6.	Для покращення показників розкриття злочинів	0,6	0,2	0,4
7.	Як тимчасове явище в боротьбі зі злочинністю	0,7	0,4	0,5
8.	Для припинення злочинної діяльності осіб, які схильні до скоєння злочинів	0,8	1,2	0,9
9.	Для підтримання порядку в ізоляторі тимчасового тримання	0,8	0,9	0,9

Для кожної з категорій було підраховано індекс допустимості протизаконного насильства (*I доп.*). Варіантам відповідей були приписані значення «Так, припустиме» — 3; «Швидше припустиме» — 2; «Швидше не припустиме» — 1; «Ні, не припустиме» — 0. Індекс обчислювався як сума добутків значень варіантів відповіді на кількість респондентів, що дали таку відповідь, поділена на загальну кількість тих, хто відповів на запитання. Таким чином, індекс може змінюватися від 3 (усі респонденти допускають застосування протизаконного насильства з певною метою) до 0 (усі респонденти вважають неприпустимим застосування протизаконного насильства з певною метою). Тут слід підкреслити, що позиція «швидше не припустиме» хоч і вказує на схилення респондента до заперечення насильства в міліції, але все-таки припускає мінімальну можливість його застосування, тому враховується як ступінь допустимості.

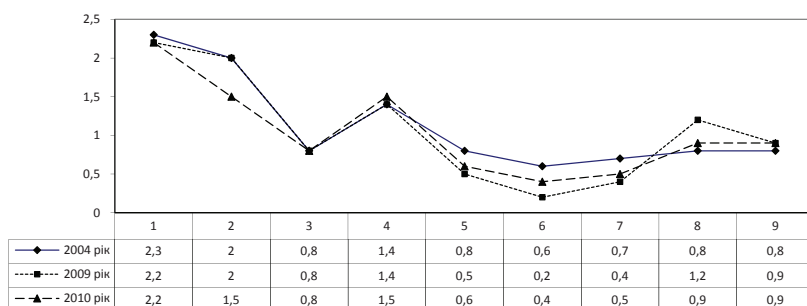

Рис. 1.4.3 Порівняльний розподіл індексів допустимості протизаконного насильства за даними опитувань 2004, 2009 та 2010 років (населення)

Порівнюючи індекси допустимості, розраховані за відповідями населення, яке було опитано в 2004, 2009 та 2010 роках (рис. 1.4.3), можна зробити такі висновки.

Для населення найбільш допустимими, виправданими випадками є:

- 1) застосування протизаконного насильства для розкриття особливо тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань, злочинів проти дітей, викрадань і т. ін.);
- 2) покарання й помста ґвалтівникам, убивцям;
- 3) випадки, коли злочинця спіймано «на гарячому» і очевидно, що він винний.

Мінімальні індекси виправдання можна відмітити стосовно:

- 1) покращення показників розкриття злочинів;
- 2) нерегулярних випадків незаконного насильства як тимчасового явища;
- 3) засобу швидкого розкриття злочинів.

На жаль, ці дані чітко вказують, що за жодною із запропонованих для оцінювання ситуації не склалася однастайної думки, що це не є виправданням застосування незаконного насильства. Тобто населення, меншою мірою, але припускає застосування побиття, знущань або катування в роботі міліції.

Порівняльний розподіл індексів допустимості протизаконного насильства, за даними опитувань 2004, 2009 та 2010 років, що наведено на рис. 1.4.3, наочно демонструє, що стосовно ситуації покарання або помсти ґвалтівникам та вбивцям у 2010 році відзначається зменшення рівня толерантності. А за такими варіантами, як «швидке розкриття злочинів», «покращення показників розкриття злочинів», «тимчасове явище в боротьбі зі злочинністю» та «припинення злочинної діяльності осіб, які схильні до скоєння злочинів» спостерігається найбільша амплітуда коливань громадської думки, що вказує на неоднозначність вказаних ситуацій для оцінки громадян.

Більше половини засуджених — колишніх міліціонерів (51,6%) вважають, що застосування працівниками міліції фізичного або психічного насильства щодо затриманих якоюсь мірою є припустимим. При цьому найбільший відсоток (30,6%) з їхнього числа вважають, що незаконне насильство припустиме тільки в надзвичайних ситуаціях; 9,7% вважають, що воно припустиме тільки щодо певних груп і категорій людей; на думку 11,3%, без цього робота міліції просто неможлива. Разом з тим, доволі значна частина опитаних цієї категорії (48,4%), вважають, що застосування незаконного насильства працівниками міліції не припустиме за жодних умов.

Відповіді співробітників міліції доволі подібні до відповідей засуджених. Трохи більший відсоток міліціонерів, що відповіли, вважає припустимим застосування незаконного насильства до певних груп і категорій людей. Так, аналіз глибинних інтерв'ю з експертами показав, що, справді, більший ризик стати жертвою незаконного насильства в правоохоронних органах мають певні групи і категорії людей, а саме бомжі, алкоголіки, наркомани, «неформали» і деякі інші.

При цьому все ж залишається частина працівників міліції, які вважають, що робота міліції без застосування незаконного насильства взагалі неможлива (5,2%) (рис.1.4.4).

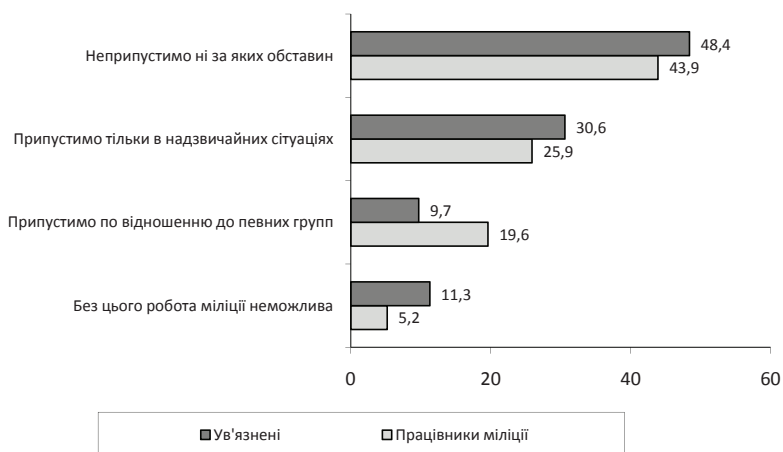

Рис. 1.4.4 Розподіл відповідей на запитання:

«Чи припустиме застосування працівниками міліції фізичного або психічного насильства щодо затриманого для визнання ним своєї провини або для одержання інформації?»

Щодо більшості співробітників міліції, то для них найбільш прийнятне застосування незаконного насильства у випадку розкриття особливо небезпечного або тяжкого злочину, для припинення діяльності осіб, схильних до злочинів, і у випадку покарання або помсти злочинцям. Незважаючи на те, що однією з основних причин незаконного насильства в міліції є існування необ'єктивної системи показників і звітності, опитані міліціонери не схвалюють застосування жорстокого поводження саме із цією метою.

На думку засуджених — колишніх співробітників міліції, застосування незаконного насильства тією чи іншою мірою припустиме в деяких «особливих» випадках (табл. 1.4.2). Так, доволі великий відсоток тих, що відповіли, вважають застосування незаконного насильства співробітниками міліції припустимим для розкриття особливо тяжких злочинів — 76,1%, а також як покарання гвалтівникам, убивцям, затриманим на «гарячому» — 56,8%. В усіх інших випадках більшість респондентів вважає незаконне насильство в міліції неприпустимим.

Таблиця 1.4.2. Припустимість застосування незаконного насильства в різних випадках
(у% до тих, що відповіли)

	Так, припустиме		Найчастіше припустиме		Важко сказати		Іноді припустиме		Ні, не припустиме	
	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції	Засуджені співробітники міліції	Співробітники міліції
Чи припустиме застосування працівниками міліції незаконного фізичного або психічного насильства щодо затриманих або заарештованих у таких випадках?										
1. для розкриття особливо тяжких злочинів (убивств, зґвалтування, злочинів проти дітей і т. ін.)	42,2	25,1	18,3	22,5	10,1	15,9	15,6	17,1	13,8	19,5
2. як покарання й помста гвалтівникам, убивцям, затриманим «на гарячому»	18,3	10,3	17,3	13,4	12,5	21,0	21,2	16,4	30,8	38,9
3. у випадку, коли ніхто не має сумнівів у провині підозрюваного	8,7	8,9	14,4	10,1	16,3	22,0	11,5	19,0	49,0	40,1
4. для швидкого розкриття злочинів	8,9	4,9	11,9	7,4	12,9	19,8	13,9	17,6	52,5	50,3
5. для поліпшення показників розкриття злочинів	9,7	4,0	10,7	3,1	4,9	18,2	10,7	10,8	64,1	63,9
6. як тимчасове явище в боротьбі зі злочинністю	8,7	5,9	8,7	5,9	9,7	21,0	22,3	16,7	50,5	50,6
7. для припинення злочинної діяльності осіб, які схильні до скоєння злочинів	11,5	7,4	7,7	11,7	13,5	17,5	24,0	22,8	43,3	40,6
8. для підтримки порядку в ІТТ	7,8	4,9	3,9	6,4	14,6	24,7	25,2	21,0	48,5	43,0

Особливо це стосується неприпустимості застосування незаконного насильства для поліпшення показників розкриття злочинів — 64,1%. Не спостерігається істотних розбіжностей у відповідях співробітників міліції й засуджених міліціонерів. Але важливо відзначити, що істотний відсоток співробітників міліції не дав чіткої відповіді на ці запитання. Близько 20% тих, що відповіли, в кожному питанні про допустимість застосування незаконного насильства ухилялися від відповіді, обираючи альтернативу «Важко сказати».

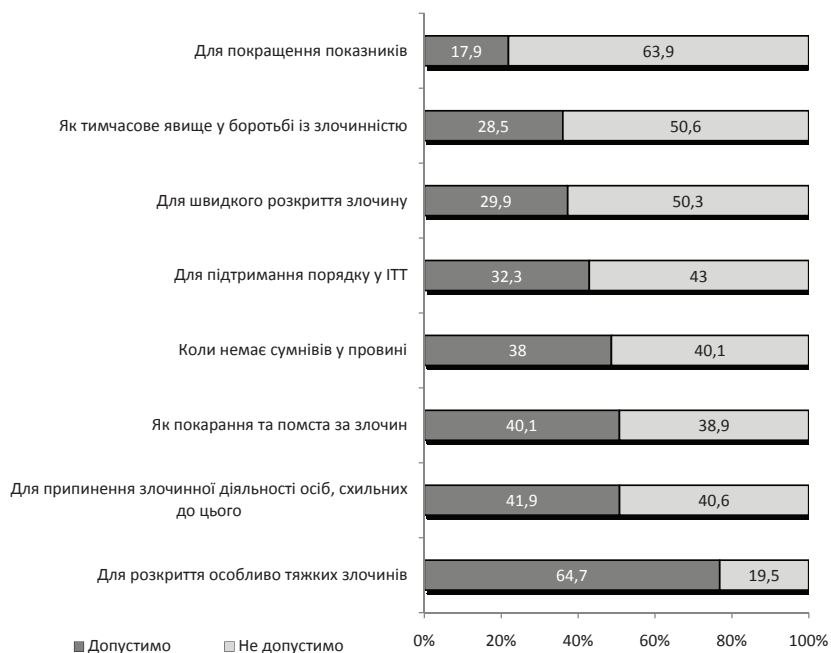

Рис. 1.4.5 Ситуації, у яких опитані співробітники міліції припускають/не припускають використання незаконного насильства працівниками ОВС (2010 рік, %)

Зазначимо, що порівняльний аналіз результатів опитування міліціонерів 2009 і 2010 років показує, що особливих змін у їхніх оцінках із цього питання не відбулося (рис. 1.4.5.–1.4.6). Трохи зменшилася кількість тих, хто схвалює застосування незаконного насильства у випадку розкриття особливо небезпечного або тяжкого злочину, а також для швидкого розкриття злочину.

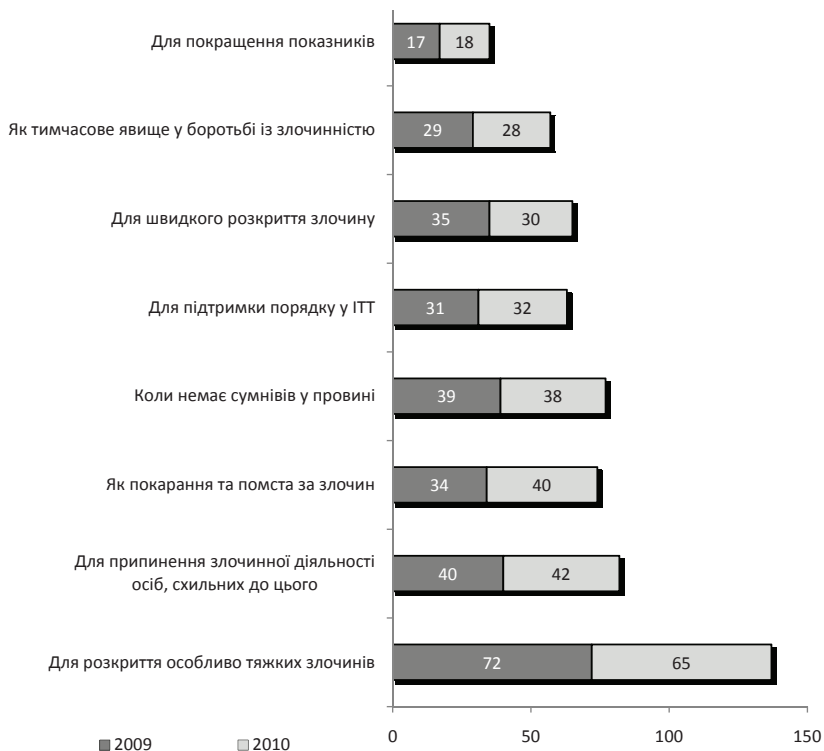

Рис. 1.4.6 Співвідношення відповідей співробітників міліції про ситуації, у яких **допускається** використання незаконного насильства працівниками ОВС (2009 і 2010 рік, %)

1.5 Оцінка ситуації в місцях несвободи в міліції

Відповіді респондентів із числа населення щодо умов тримання в ІТТ (ізоляторах тимчасового тримання) практично не змінилися порівняно з опитуванням 2009 року. Так само, як і рік тому, переважна більшість громадян країни нічого не знають про це (70–72%), приблизно 6% вважають, що умови тією чи іншою мірою покращилися, трохи більше тих, хто впевнений у протилежному (7–9%) (рис. 1.5.1).

А от ставлення до того, чи потрібно виділяти додаткові кошти з державного бюджету на поліпшення умов в ІТТ, у населення трохи змінилося за останній рік. Причому ця зміна відбулася вбік усвідомлення важливості цієї проблеми й ро-

зуміння необхідності її розв'язання. Кількість тих, хто вважає, що грошей на поліпшення умов в ІТТ потрібно виділяти більше, збільшилася на 11% (рис. 1.5.2).

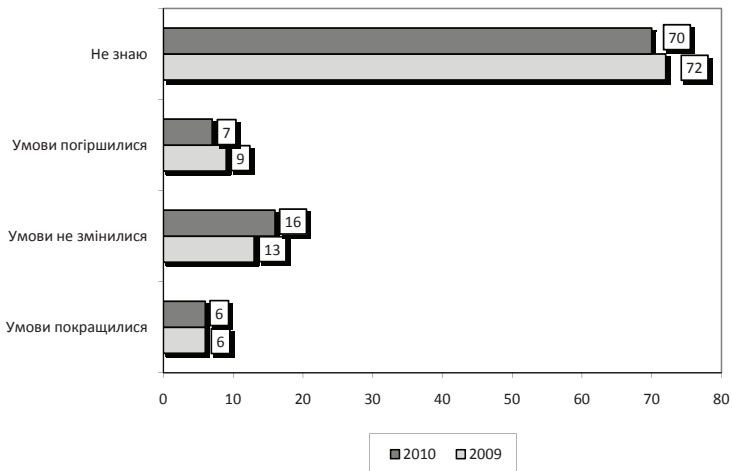

Рис. 1.5.1 Оцінка населенням змін умов тримання осіб, які скоїли злочин (або підозрюваних), в ізоляторах тимчасового тримання (у %)

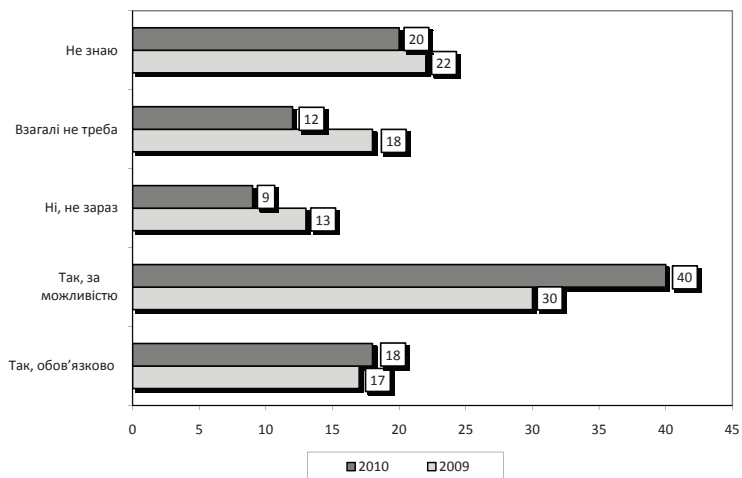

Рис. 1.5.2 Думка населення про необхідність виділяти з державного бюджету додаткові кошти на поліпшення умов тримання осіб, які скоїли злочин, або підозрюваних (у %)

Відповіді співробітників міліції на питання про те, наскільки змінилися умови тримання в ІТТ, показує, що вони бачать деякі позитивні зміни ситуації — близько половини опитаних, як і в 2009 році, зазначають, що умови покращилися (рис. 1.5.3). При цьому не слід забувати, що вони оцінюють доволі великий період до того, коли ізолятори тимчасового тримання не відповідали взагалі жодним нормам. Разом з тим, удвічі зросла кількість тих, хто вважає, що ситуація в ІТТ залишилася незмінною (13,4%).

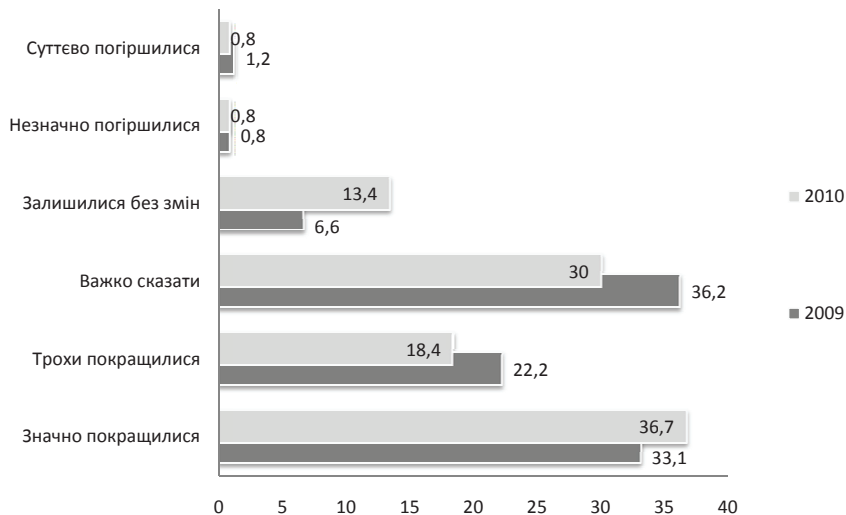

Рис. 1.5.3 Оцінка співробітниками міліції змін умов тримання осіб, які скоїли злочин (або підозрюваних), в ізоляторах тимчасового тримання (у %)

Варто сказати, що умови тримання, з якими зіткнулися ув'язнені (колишні працівники міліції) в місцях позбавлення волі, оцінюються ними як більш ніж незадовільні (рис. 1.5.4). Найбільш гострими проблемами в ІТТ вони називають задуху, погану вентиляцію камер (84,4%), переповнені камери (82,2%), нестерпні жару або холод (80,8%), а також відсутність належного харчування (79,4%). Крім того, з невеликим відривом від вищезгаданих порушень утримання під вартою, у переліку проблем виявилися відсутність мийних засобів (74,9%), відсутність постільної білизни (73,2%), недостатнє освітлення (71,1%) та ін.

Ще одним доказом того, що оптимізм працівників міліції із приводу умов тримання в ІТТ не зовсім обґрунтований, є те, що 2010 рік позначився цілою

низкою смертей в ізоляторах тимчасового тримання. Не можна заперечувати, що причини цих смертей були різними — від ненадання медичної допомоги до самогубств, однак факт залишається фактом — ІТТ в органах внутрішніх справ України сьогодні є доволі небезпечним місцем, де людина не убезпечена ні від катування, ні від жорстокого поводження.

Доволі показовою виглядає різниця між цими відповідями засуджених — колишніх міліціонерів і відповідями чинних співробітників МВС.

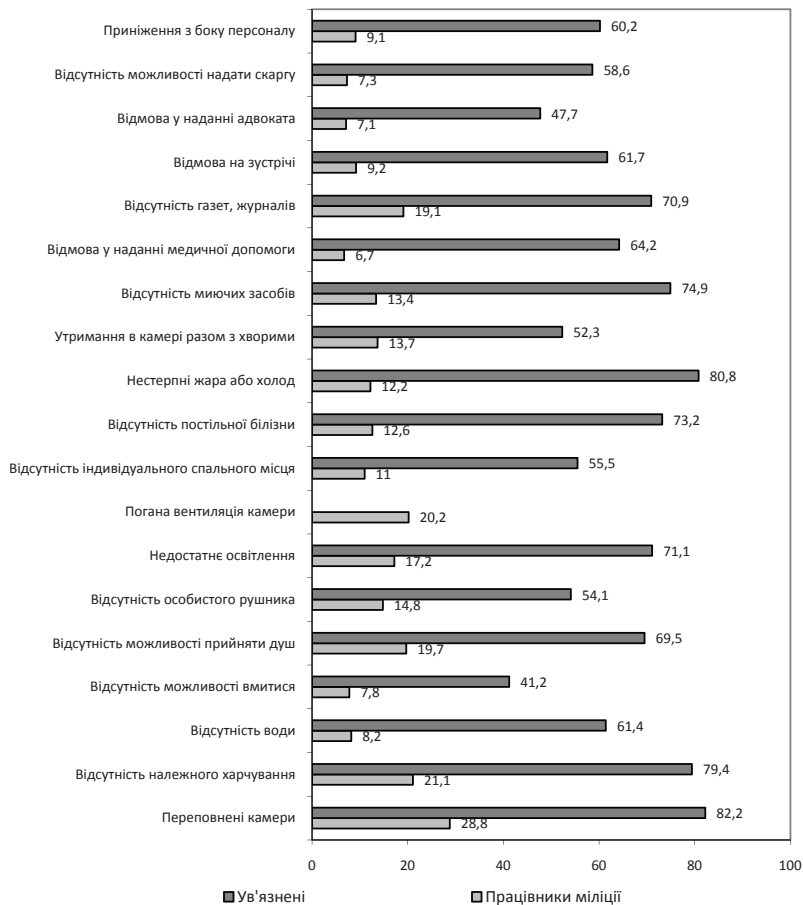

Рис. 1.5.4 Оцінка співробітниками міліції й ув'язненими (колишніми працівниками ОВС) поширеності нелюдських умов тримання осіб, які скоїли злочин (або підозрюваних), в ізоляторах тимчасового тримання (у %)

Таким чином, вказівка на поширеність перелічених проблем ув'язнених міліціонерів збільшується в 3–10 разів порівняно з відповідями чинних співробітників міліції!

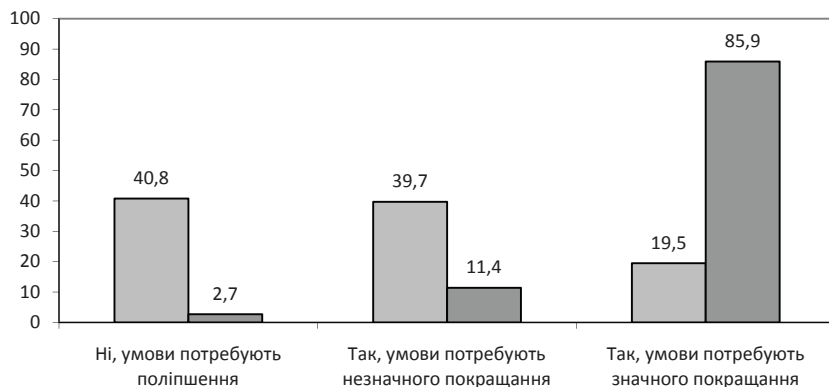

Рис. 1.5.5 Розподіл відповідей працівників міліції і засуджених на запитання: «Як ви вважаєте, чи потрібно поліпшувати умови тримання осіб, що скоїли злочин (або підозрюваних) в ІТТ?»

85,9% засуджених міліціонерів вважають, що умови тримання в ІТТ потребують істотного поліпшення, і це на 66,4% респондентів більше, ніж серед чинних співробітників міліції (рис. 1.5.5). Спостерігається схожа зворотна тенденція стосовно альтернативи «ні, умови поліпшення не потребують». Так висловилися всього лише 2,7% засуджених міліціонерів і більш, ніж у 15 разів більше тих, що працюють співробітників ОВС (40,8%).

Разом з тим, близько 40% працівників міліції (саме ті, які вважають, що умови в ІТТ не потребують поліпшення) стверджують, що, відповідно, немає потреби надавати для цього додаткові кошти (22,7%), як і надавати додаткові кошти в ІТТ взагалі (18,9%) (рис. 1.5.6).

Відповіді на це питання також наочно демонструють різні позиції, що їх займають працівники міліції і колишні міліціонери, які перебувають у місцях позбавлення волі.

Понад 80% засуджених співробітників міліції вказали на те, що слід надати всі необхідні для цього додаткові кошти. При цьому таку саму відповідь дали тільки 18,3% чинних міліціонерів.

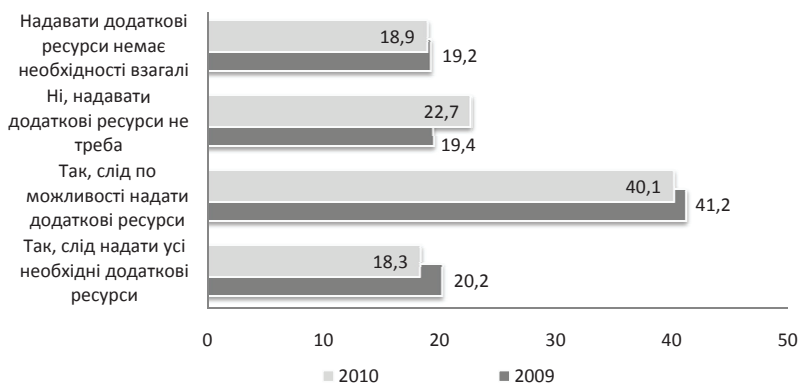

Рис. 1.5.6. Думка співробітників міліції про необхідність виділяти з державного бюджету додаткові кошти на поліпшення умов тримання осіб, які скоїли злочин, або підозрюваних (%)

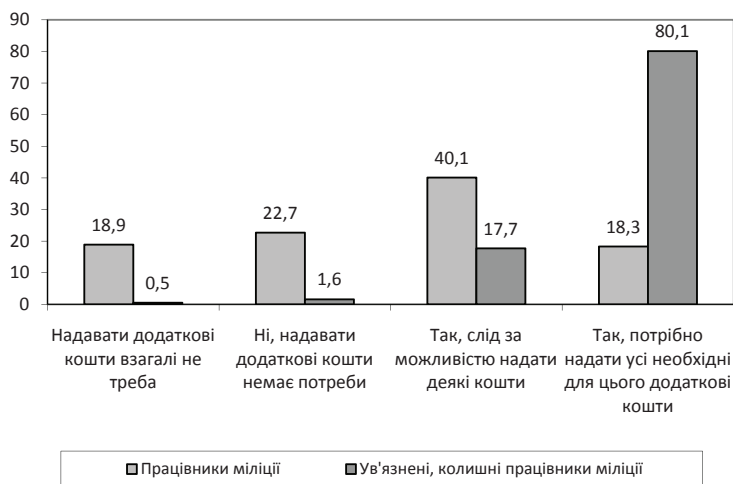

Рис. 1.5.7. Розподіл відповідей працівників міліції і засуджених на запитання: «Як Ви вважаєте, чи потрібно виділяти з державного бюджету додаткові кошти на поліпшення умов тримання в ІТТ?»

Наявна різниця у відповідях співробітників міліції і засуджених міліціонерів свідчить, на жаль, про те, що проблеми починають розуміти тоді, коли стикаються з ними безпосередньо (рис. 1.5.7).

1.6 Причини катувань і незаконного насильства в ОВС України і шляхи розв'язання проблеми

Серед чинників, що сприяють поширеності практики протизаконного насильства в діяльності міліції, респонденти з числа населення найбільш актуальними в 2010 році назвали ті самі, що й у 2009 році — безкарність працівників міліції, які застосовують незаконні методи в роботі (54%); поганий підбір кандидатів, унаслідок чого в міліцію потрапляють люди із садистськими нахилами (42%); невисокий професійний і культурний рівень працівників міліції (45%). Причому, за останнім показником відбулося значне зростання на 7% (із 38% у 2009 р. до 45% у 2010 р.). Окрім цього чинника, є ще кілька, за якими спостерігається помітна динаміка зміни громадської думки протягом останнього року. Це «зростання злочинності» — збільшення на 7% та «недосконалість законодавства» — збільшення на 10% (рис. 1.6.1). Узагалі, майже за всіма показниками, порівняно з результатами 2009 року, відбулося збільшення питомої ваги їх значущості.

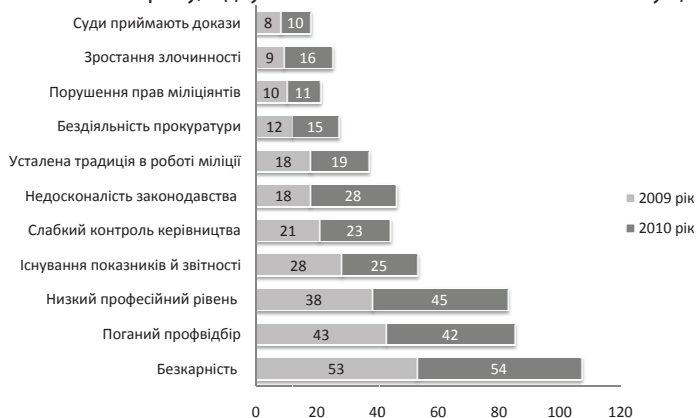

Рис. 1.6.1 Думка населення про основні причини протизаконного фізичного та психічного насильства (у %)

«Вони хотіли показати, що досягнуть своєї мети будь-яким шляхом. Для них права людини — пустий звук. Я досі не розумію — у чому проблема викликати адвоката. Міліціонери впевнені у своїй безкарності, вони вміють катувати без залишення слідів тортур і розуміють, що їх провину ніхто довести не зможе. Навіть суддя, якому я все розповів та просив направити мене на судово-медичну експертизу, був на боці міліціонерів. Це вже система насилля, яка себе виправдовує і захищає».

З інтерв'ю з потерпілим

«Як і раніше, в нас зізнання — цариця доказів. Фактично 99% кримінальних справ будуються на зізнавальних показаннях обвинувачуваних. Я вже давно не бачив кримінальної справи, що була б побудована на доказах, де немає зізнання обвинувачуваного».

З інтерв'ю з адвокатом

При цьому дослідження не виявило істотних змін в оцінках працівниками міліції причин, що призводять до застосування незаконного насильства стосовно затриманого. У першу чергу, тому, що в цьому напрямку протягом року не було виконано якої-небудь істотної роботи. Так, у 2010 р. (як і в 2009 р.) трьома найважливішими причинами залишаються порушення прав працівників міліції, недосконалість законодавства й система показників. На жаль, декларації МВС України про скасування системи показників у діяльності й боротьбі за права своїх працівників звелися лише до голосних заяв із трибун. Також не було розпочато яких-небудь змін у кримінально-процесуальному кодексі й процедурах. Таким чином, ключові причини незаконного насильства в ОВС не втратили своєї значущості.

Незмінним залишився другий блок причин, що призводять до незаконного насильства — явища всередині самої системи ОВС України (рис. 1.6.2). Так, близько п'ятої частини опитаних працівників міліції зазначають, що це негативне явище багато в чому спричинене поганим добором кандидатів на службу, безкарністю й негативними традиціями, що склалися в правоохоронній діяльності.

Найменш важливими причинами, що викликають незаконне насильство, названо причини, пов'язані з факторами зовнішнього контролю за діяльністю органів внутрішніх справ. Так, на слабку роль прокуратури, адвокатури, суду вказують не більше, ніж 10% опитаних працівників міліції.

«Причини насильства — слабка підготовка персоналу, погана якість персоналу. Я маю на увазі просто — за людськими якостями, тому що робота в міліції вимагає певних людських якостей. Це зрозуміло, що не кожний може працювати. Це певна психологічна стійкість, певні життєві позиції. На жаль, з огляду на мізерне фінансування, злидарські зарплати, керівництво міліції, навіть якби воно дуже захотіло змінити повністю міліцію, у них просто б не вийшло. Туди не підуть працювати нормальні люди, які на щось здатні, гарні, які можуть себе продати».

З інтерв'ю з адвокатом

«Причини насильства — це безвідповідальність, безкарність загалом працівників міліції. Це основне».

З інтерв'ю з адвокатом

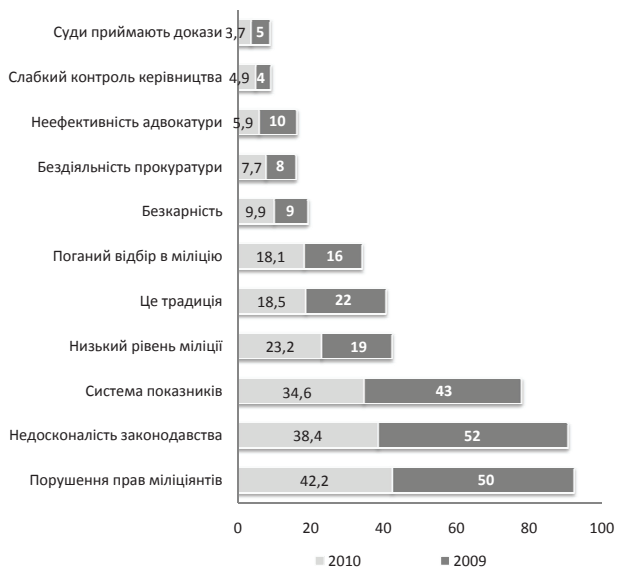

Рис. 1.6.2 Думка працівників міліції про основні причини протизаконного фізичного та психічного насильства (у %)

Основною причиною застосування незаконного насильства, на думку засуджених — колишніх співробітників міліції, є система показників і звітності, що примушує «вбивати силою» визнання провини (65,4%). На думку більшої частини засуджених міліціонерів (55,1%), застосування незаконного насильства — це давня традиція в роботі міліції. Для співробітників міліції система показників і звітності є також досить важливою, але насамперед застосування незаконного насильства вони пов'язують із порушенням власних прав (48,3%) і з недосконалістю законодавства (43,9%).

На думку засуджених — колишніх міліціонерів, ще однією важливою причиною застосування незаконного насильства в правоохоронних органах є судова система (47,6% відповідей), що приймає до розгляду докази, отримані під тортурами. А також значна кількість респондентів указують на такі причини незаконного насильства, як невисокий професійний і культурний рівень працівників міліції (43,2%) і безкарність тих працівників міліції, які допускають незаконні методи в роботі (42,2%).

Досить важливим моментом є те, що, на думку засуджених — колишніх співробітників міліції, зростання злочинності найменшою мірою спричиняє

застосування незаконного насильства (7%). Співробітники міліції більше схильються до того, що зростання злочинності впливає на застосування незаконного насильства в правоохоронних органах.

Усі інші відповіді доволі рівномірно розподілилися по альтернативах, що залишилися. Це свідчить про їхню значущість і вплив на застосування незаконного насильства співробітниками міліції (рис.1.6.3).

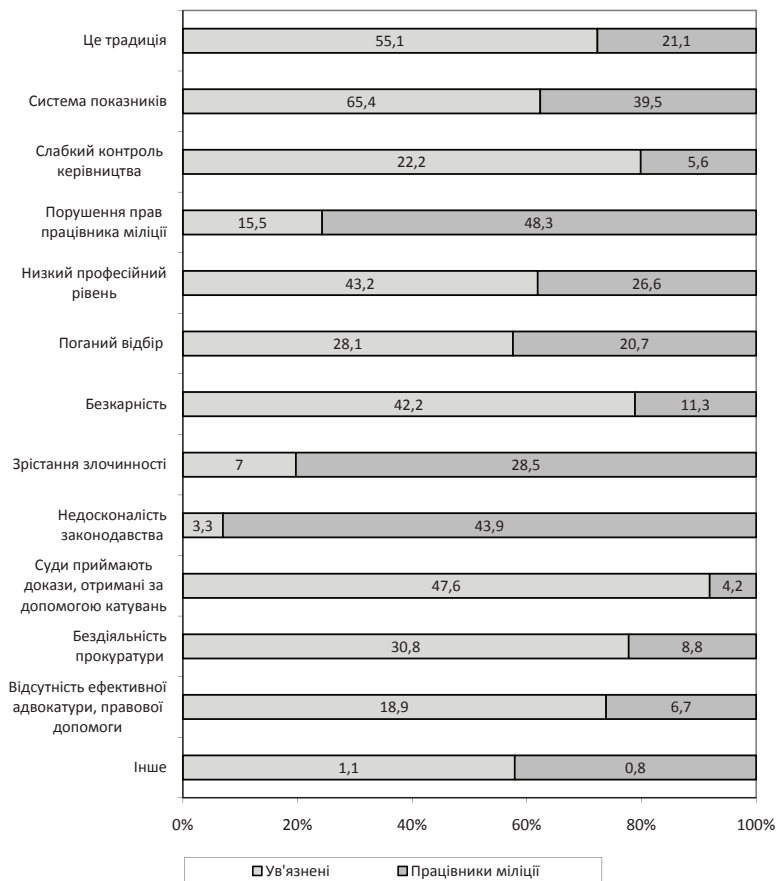

Рис. 1.6.3. Розподіл відповідей на запитання:

«Чому, на Ваш погляд, мають місце факти застосування працівниками міліції побиття, катування щодо затриманих?»

Закономірно постає питання про те, що слід робити, щоб запобігти протиправному насильству в органах внутрішніх справ. У громадській думці склались певні переваги щодо таких заходів (табл. 1.6.1). Як і за результатами моніторингу 2009 року, серед основних запобіжних дій названо: 1) суворе покарання працівників міліції за факти невинного насильства, жорстокості, тортур; 2) покращення добору претендентів на роботу в міліції; 3) покращення підготовки міліцейських кадрів та підвищення ефективності контролю керівників міліції за діяльністю своїх підлеглих. Причому тенденції можна простежити стабільно в часі, тобто у 2004, 2009 та 2010 роках тенденції відповідей приблизно однакові. У відповідях опитування 2010 року, порівняно з 2009 роком, дещо зменшилася частина прихильників покарання працівників міліції за факти невинного насильства, жорстокості, тортур, а також тих, хто вважає за необхідне змінити систему показників у діяльності міліції та посилити прокурорський контроль за її роботою. При цьому суттєво зросла кількість тих, хто вважає за потрібне посилити якість профвідбору та профпідготовки працівників міліції. Важливим є факт постійного зростання з року в рік кількості тих громадян, які вбачають у контролі за роботою органів внутрішніх справ з боку недержавних організацій (НДО) та засобів масової інформації важливий інструмент боротьби із незаконним насильством та жорстоким поведінням у міліції.

Таблиця 1.6.1 Думка населення про заходи щодо запобігання та усунення незаконного фізичного й психічного насильства в діяльності міліції (у%)

	Заходи	2004	2009	2010
1.	Нічого, такої проблеми не існує	2	1	2
2.	Нічого, проблему викоринити неможливо	9	6	6
3.	Дотримуватися прав міліціонерів	–	8	12
4.	Установити контроль за міліцією з боку НДО та ЗМІ	14	19	23
5.	Покращити правову освіту населення	–	22	26
6.	Змінити систему показників	15	24	16
7.	Посилити прокурорський нагляд	20	27	22
8.	Підвищити контроль з боку керівництва	23	31	34
9.	Покращити профпідготовку	40	31	43
10.	Поліпшити профвідбір	50	39	50
11.	Карати працівників за тортури	52	56	48

У міліціонерів свій погляд на це питання, який також мало змінився порівняно з 2009 роком (рис. 1.6.4). Так, двома найважливішими заходами залишилися «зміна системи показників діяльності органів внутрішніх справ» і «забезпечення прав працівників міліції». Це виглядає логічним, якщо врахувати, що саме ці фактори працівники міліції вказують як ключові серед тих, що призводять до насильства. Другий за значущістю блок заходів, які виділяють опитані працівники міліції, можна назвати «освітнім». Так, близько чверті опитаних зазначають, що ситуацію могли б поліпшити більш ретельна підготовка працівників міліції, правова освіта населення й посилення відбору на службу в органи внутрішніх справ. Найменш дієвим заходом, на думку працівників міліції, стало би посилення різних форм контролю за їхньою діяльністю: прокурорського, з боку керівництва й громадськості.

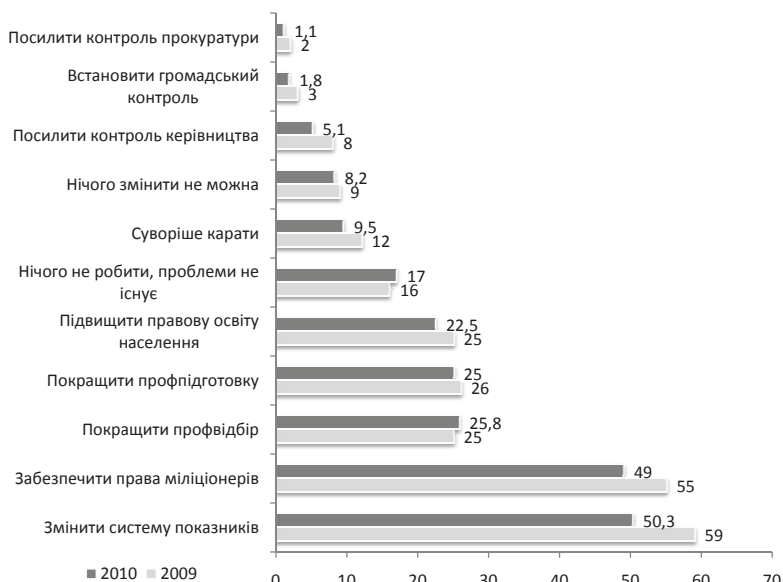

Рис. 1.6.4 Думка працівників міліції про заходи щодо запобігання та усунення незаконного фізичного й психічного насильства в діяльності міліції (у %)

Опитані експерти виділили кілька напрямків реформ у системі органів внутрішніх справ. У першу чергу, потрібно активізувати зусилля зі створення суспільного контролю за діяльністю міліції. Повинні існувати механізми, коли

незалежні ні від кого — ні від держави, ні від прокуратури, ні від міліції — люди можуть проконтролювати роботу органів внутрішніх справ.

«Люди повинні зрозуміти, що не вони підлеглі міліції, а міліція їм підлегла. Вона в них на службі, це найняті ними люди, які виконують свої обов'язки».

З інтерв'ю з адвокатом

Із боку законодавства необхідна зміна доказового права. Експерти одностайно зійшлися на думці, що потрібно скасувати норму, за якою зізнання підозрюваного приймаються як доказ його провини. А якщо це зробити в комплексі зі скасуванням системи статистичних показників, то можна звести до мінімуму тортури й жорстоке поведіння в міліції.

«Якщо зізнання, отримані під тортурями, не будуть використовуватися судами, це знизить можливість застосування тортур, тому що все-таки застосовують катування не з любові до катування, а через те, що треба робити план, показники виконати, розкрити злочин. Якщо зрозуміють, що це нічого не дає, то відмовляться від цього. Безумовно, потрібно змінити оцінку ефективності, перестати лаяти міліцію за те, що вона не розкрила такого-то злочину. Треба лаяти не за те, що вона не розкрила, а за те, що вона нічого не робила, щоб розкрити цей злочин. А може, вона зробила все, щоб розкрити, але таке життя, не всі злочини розкриваються».

З інтерв'ю з адвокатом

Традиційно багатьма згадувалися заходи щодо посилення каральних заходів щодо порушників дисципліни й законності в роботі міліції, тому що серед основних причин такого поведіння, зокрема й експертами, було відзначене почуття безкарності й пасивне ставлення керівництва до припинення таких дій. Разом з тим, експерти визнають необхідність якісно змінити підхід до матеріально-технічного й фінансового забезпечення роботи органів внутрішніх справ. Як можна в рамках закону виконувати свої обов'язки, коли держава не забезпечує ці функції необхідними ресурсами?

«Потрібно підвищити престижність професії, підвищити оплату праці. Кульгає підготовка персоналу, не кажучи вже про технічне забезпечення. Потрібно зробити міліцію професійною, підняти їй зарплатню».

З інтерв'ю з адвокатом

Думки чинних міліціонерів і засуджених співробітників міліції про необхідність обговорення причин незаконного насильства в ЗМІ, органах влади виявилися зовсім протилежними.

Так, 64,5% засуджених міліціонерів вважають, що причини незаконного насильства обов'язково мають обговорюватися в ЗМІ, в органах влади. Тобто засуджені розуміють, що причини, які породжують незаконне насильство, можуть бути усунені лише в тому випадку, якщо вони почнуть обговорюватися громадськістю, органами влади, оскільки сама структура МВС у цьому не зацікавлена.

Співробітники міліції негативно ставляться до винесення цього питання на суспільне обговорення. Ця структура є доволі закритою, у ній існують «свої» особливі, чітко налагоджені правила й норми, які можуть бути порушені втручанням громадськості в діяльність міліції.

Досить великий відсоток, як серед співробітників міліції, так і серед засуджених, припадає на альтернативу «Важко сказати» (рис. 1.6.5).

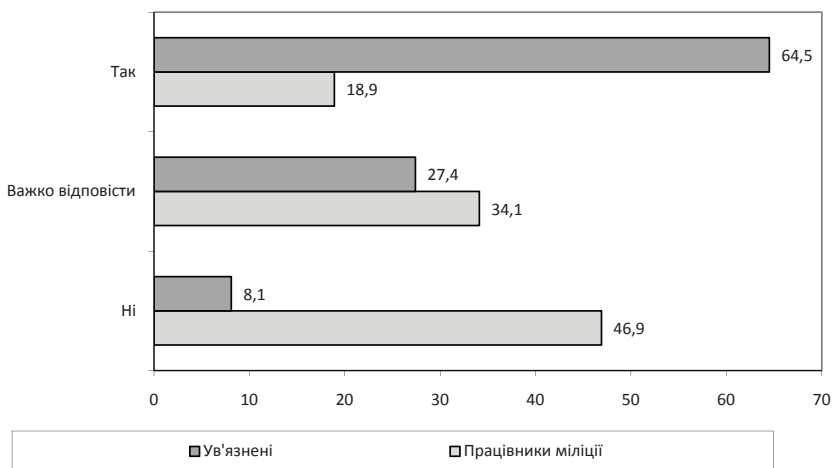

Рис. 1.6.5 Розподіл відповідей на запитання:

«Чи необхідно, на ваш погляд, ширше висвітлювати й обговорювати в ЗМІ, в органах влади причини незаконного фізичного й психічного насильства щодо затриманих?»

Головним шляхом вирішення проблеми незаконного насильства в міліції була визнана зміна системи показників, про що говорять і самі співробітники міліції (50,3%), і засуджені їхні колишні колеги (62,5%). Це ще раз підтверджує факт того, що система показників себе вже давно зжила. В іншому ж у відповідях зазначених двох груп респондентів спостерігаються істотні відмінності. Так, співробітники міліції більшою мірою вказують лише на те, що треба належним чином забезпечити дотримання прав самих міліціонерів (49% тих, що відповіли), у той час як тільки 16,3% засуджених міліціонерів говорять про аналогічний шлях розв'язання проблеми.

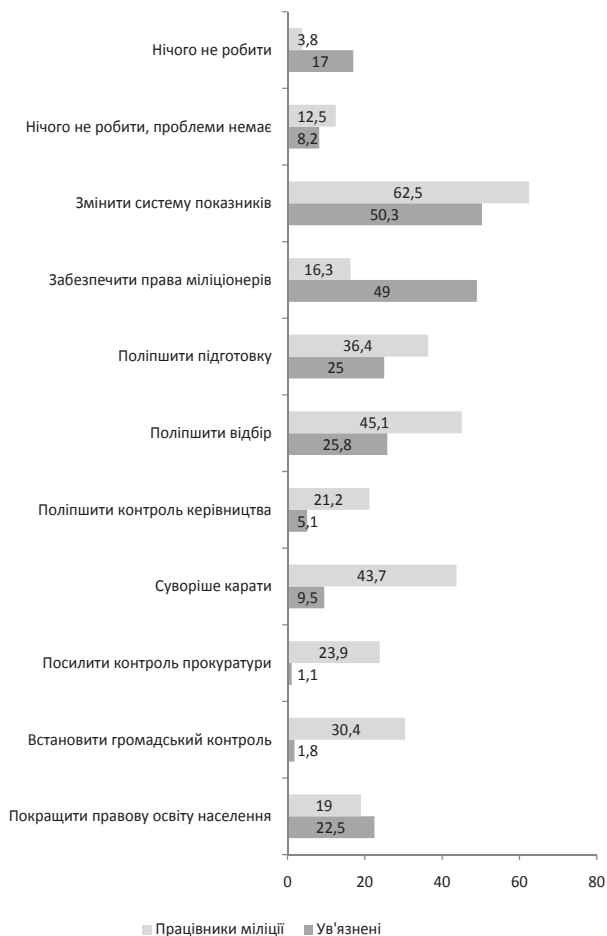

Рис. 1.6.6 Розподіл відповідей на запитання:

«Що необхідно зробити, щоб усунути з арсеналу засобів міліції методи незаконного фізичного й психічного насильства щодо затриманих, підозрюваних або обвинувачуваних?»

Слід зазначити, що міліціонери, які перебувають в ув'язненні, більше схильні до поліваріантного розв'язання проблеми. Так, найпоширенішими способами її вирішення виявилися суворіше покарання працівників міліції за факти невинувданого насильства, жорстокості й тортур (47,3%) і поліпшен-

ня відбору претендентів на роботу в міліції (45,1%), трохи рідше називалися поліпшення підготовки міліцейських кадрів (36,4%) і встановлення контролю за діяльністю міліції з боку громадськості, громадських організацій, ЗМІ (30,4%). При цьому відзначимо, що суспільний контроль визнавався більш ефективним, ніж контроль із боку прокуратури (23,9%) і керівників за діяльністю підлеглих (21,2%) (рис. 1.6.6)

Підбиваючи підсумки вивчення причин незаконного насильства в міліції й шляхів розв'язання цієї проблеми, можна констатувати два ключових моменти:

- на жаль, протягом 2009–2010 рр. не було зроблено яких-небудь значущих кроків з поліпшення ситуації. Не було вжито ані заходів щодо зміни забезпечення правоохоронної діяльності, ані заходів зі зміни системи показників. Протягом цього періоду не було зроблено що-небудь для посилення нагляду за діяльністю міліції або забезпечення прав затриманих. Система професійного відбору й підготовки працівників міліції також не зазнала змін.
- таким чином, згідно з даними дослідження, для того, щоб зменшити кількість випадків незаконного насильства в органах внутрішніх справ необхідно розпочати реалізацію зазначених вище як експертами, так і населенням і працівниками міліції заходів.

1.7 Права працівників міліції як один із факторів, що впливають на масштаби незаконного насильства

Особливий блок у дослідженні 2010 року становило вивчення того, наскільки захищені права самих працівників міліції. Необхідність уваги до цієї проблеми зумовлена, в першу чергу, тим, що *в ході кожного моніторингу (2004, 2009, 2010 рр.) працівники міліції вказували на порушення прав міліціонерів як на ключовий чинник виникнення й поширення незаконного насильства в органах внутрішніх справ.*

І справді, було б трохи наївним очікувати, що працівник міліції, чий права обмежені або порушені, буде вважати пріоритетом своєї повсякденної діяльності дотримання прав громадян. Саме від того, наскільки дотримуються права працівника міліції, залежить і ефективність його роботи, і задоволеність працею, і, зрештою, ставлення до прав громадян, із якими він у своїй діяльності стикається. Водночас, проведене ще в 2007 році дослідження до-

тримання прав працівника міліції засвідчило, що порушення в цій сфері мали системний і масштабний характер¹. Згідно з даними дослідження, порушувалися не тільки право на освіту й медичну допомогу, але й більш фундаментальні право на життя, на справедливу оплату праці.

Введення в інструментарій блоку питань, спрямованого на вивчення дотримання прав працівників міліції, дозволило з'ясувати тенденції, що простежуються з 2007 року. Чи можна констатувати які-небудь зміни на краще, які дадуть можливість розпочати роботу над проблемою незаконного насильства? На жаль, дані моніторингу 2010 року констатують лише погіршення ситуації. Ключовий, на думку працівників міліції, фактор появи тортур і незаконного насильства, не тільки не втратив своєї ваги, але й посилюється. Так, відповідаючи на запитання «Наскільки, порівняно зі звичайною людиною, захищені права працівника міліції?» понад 80% респондентів зазначили, що їхні права *менш захищені* (рис. 1.7.1). Порівнюючи ці дані з результатами опитування 2007 року, можна зробити висновок про зростання невдоволення працівників міліції. Так, у 2007 році менш захищеними себе вважали 77,8% опитаних міліціонерів. Окремо слід зауважити, що зазначений приріст відбувся, в першу чергу, за рахунок тих працівників, які вважали, що права і свободи міліціонера захищені тією самою мірою, що й звичайної людини — кількість респондентів, які обрали цю альтернативу, за три роки знизилася більш ніж на 5% (до 14,7%).

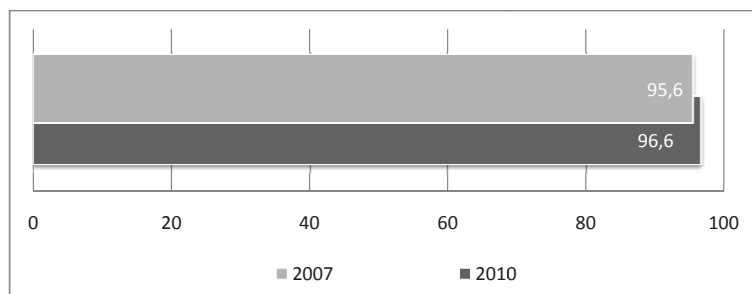

Рис. 1.7.1 Думка працівників міліції про те, наскільки сьогодні захищені їхні права (у%)

¹ Стан захищеності прав, основних свобод і соціальних гарантій працівників ОВС України: Монографія / за заг. ред. К.Б. Левченко. — К.: «Агенство «Україна», 2008. — 204 с.

Водночас, дослідження демонструє, що перебуваючи в місці позбавлення волі, колишні співробітники міліції починають більшою мірою вказувати на захищеність прав міліціонерів порівняно зі звичайними громадянами (рис. 1.7.2). Так, у той час як чинні співробітники МВС говорять про вкрай малу захищеність своїх прав порівняно зі звичайними громадянами (2,1%), вибір цієї альтернативи в ув'язнених — колишніх міліціонерів становить 50%. Найімовірніше, це пов'язане з тим, що, тільки набуваючи статусу підозрюваного, обвинувачуваного, засудженого, перебуваючи в ув'язненні, вони починають почувати більшу вразливість і незахищеність порівняно з тим періодом, коли вони були працівниками МВС.

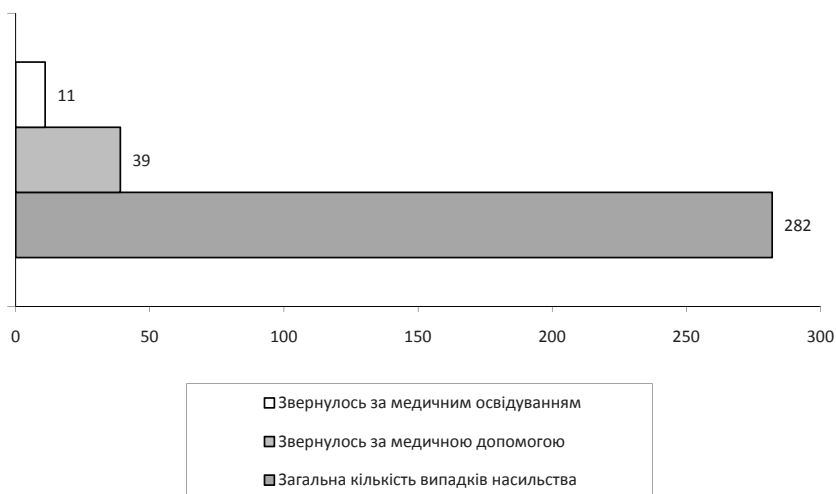

Рис. 1.7.2 Розподіл відповідей працівників міліції та ув'язнених на запитання: «Якщо порівняти захищеність прав і основних свобод міліціонера і звичайного громадянина України, хто, на ваш погляд, є більш захищеним?»

Практично 80% опитаних міліціонерів (79,8%) у ході опитування вказали, що їхні соціально-трудова права порушуються. Окремо слід зазначити, що стабільно високою, переважною залишається кількість працівників міліції, які в ході опитування вказують, що вони вважають свою заробітну плату несправедливою (рис. 1.7.3). Так, у моніторингу 2010 року про це сказали 96,6% опитаних (95,6% у 2007 році). Очевидно, що таке тотальне невдоволення не може пройти безслідно для правоохоронної діяльності.

Невтішними виглядають також дані про те, наскільки працівники міліції почувуються соціально захищеними (рис 1.7.4). Так, загальна кількість опитаних, які тією чи іншою мірою вважають себе соціально незахищеними, за три роки практично не змінилася (2007 — 88,6%; 2010 — 88,3%). Водночас, можна констатувати значне зростання визначеності у відповідях респондентів, які вважають себе незахищеними. Так, кількість тих, хто однозначно вважає себе незахищеним, зросла на 21,6%.

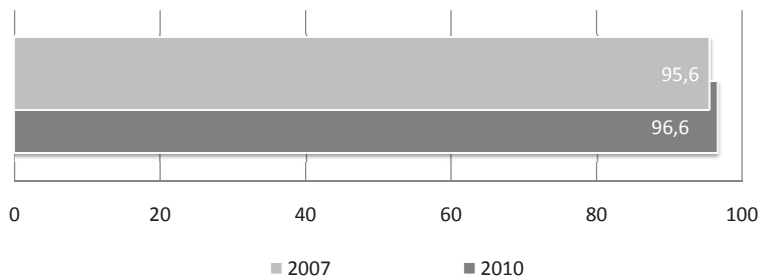

Рис. 1.7.3 Кількість працівників міліції, які вважають свою заробітну платню несправедливою

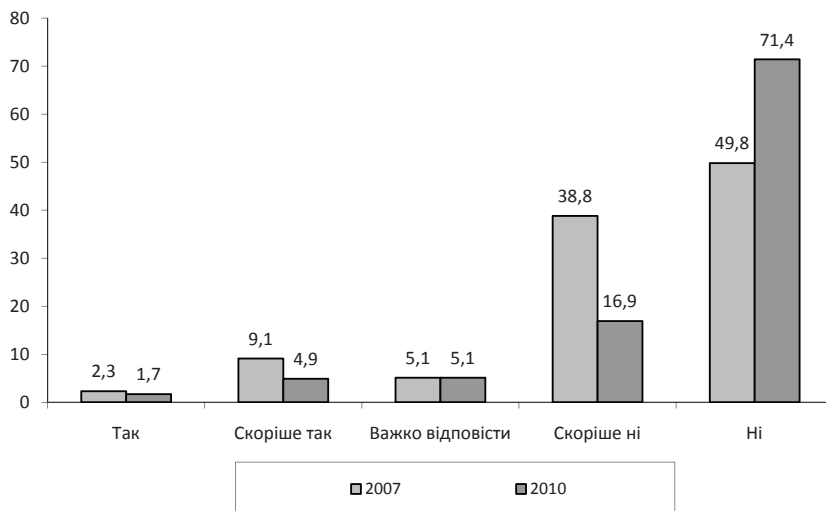

Рис. 1.7.4 Розподіл відповідей працівників міліції на запитання: «Чи відчуваєте Ви себе соціально захищеним?»

Розділ 2

Особливості діяльності органів внутрішніх справ, пов'язані з проблемою незаконного насильства

2.1 Вимоги міжнародного законодавства в національному вимірі: зобов'язання органів внутрішніх справ України у сфері запобігання порушенням прав людини

Обов'язки правоохоронних органів України і, зокрема, органів внутрішніх справ у галузі забезпечення прав людини є результатом тривалого процесу становлення норм міжнародного та національного законодавства, а також не менш тривалого та дискусійного процесу їх узгодження. Якщо розглядати право кожної особи на життя та захист від тортур і жорстокого поводження, то гарантії цього права закріплені сьогодні у низці міжнародно-правових документів, серед яких насамперед слід вказати такі:

- Загальна декларація прав людини;
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права;
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;
- Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання;
- Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Окрім цих, загально визнаних та універсальних правових інструментів захисту прав людини, доцільно вказати такі, що безпосередньо стосуються роботи правоохоронних органів:

- Кодекс поведінки ООН для посадових осіб із підтримки правопорядку;
- Основні принципи ООН щодо застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку;

- Звід принципів захисту всіх осіб, підданих триманню під вартою або ув'язненню у будь-якому вигляді;
- Декларація про поліцію Ради Європи;
- Європейський кодекс поліцейської етики.

Хоча зазначені документи за своєю юридичною дією не є обов'язковими, проте саме вони посилюють положення обов'язкових (ратифікованих) нормативних актів, пов'язаних із захистом прав людини, та допомагають державам дотримуватися встановлених стандартів у діяльності правоохоронних органів.

Для розуміння ролі, яку мають відігравати органи внутрішніх справ у захисті права на життя та свободу від катувань, украй важливими є також положення **Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (R2001(10)) від 19 вересня 2001 року щодо керівних принципів дій/втручання органів внутрішніх справ**. До цих принципів, зокрема, належать такі:

- під час проведення усіх своїх операцій **поліція повинна поважати право будь-якої людини на життя** (пункт 35 Рекомендації).

Використання сили, потенційно небезпечної для життя, може мати місце лише тоді, коли воно є «абсолютно необхідним за певними обставинами справи», є «пропорційним відповідно до обставин справи», тобто, між іншим, засоби втручання відповідають меті такого втручання та воно суворо й точно відповідає закону та відповідним інструкціям стосовно застосування потенційно небезпечної для життя сили.

- **ні за яких обставин правоохоронні органи не повинні застосовувати, заохочувати чи допускати будь-яких катувань** і випадків нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання, оскільки передбачена цією статтею заборона катувань і нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання є абсолютною забороною (пункт 36 Рекомендації).

Правоохоронні органи, відповідно до цієї рекомендації, зобов'язані зробити все можливе, щоби перешкодити подібному поводженню з особою, оскільки це зобов'язання впливає із загальної мети діяльності правоохоронних органів. Крім того, якщо ці заходи використовуються для отримання відомостей чи визнання провини своєї чи інших осіб у скоєнні злочину, то вони можуть і навіть повинні призвести до того, що особи, які піддаються катуванню або аналогічним методам ведення слідства, даватимуть помилкові свідчення або свідчення, що не відповідатимуть дійсним обставинам справи, аби уникнути такого поводження.

- **під час проведення операцій співробітники органів внутрішніх справ повинні підтверджувати свою належність до них і свої професійний статус**, що тісно пов'язано із персональною відповідальністю поліції за свої дії чи бездіяльність, оскільки без можливості ідентифікувати конкретного поліцейського особиста відповідальність стає неможливою (пункт 45 Рекомендації).

Серед усіх наведених документів Європейська конвенція є найбільш дотримуваною державами-учасницями на практиці. Це, зокрема, пов'язано з тим, що Європейська конвенція є юридично обов'язковою для держав, які до неї приєдналися, а рішення контрольних органів Конвенції є обов'язковими для держав-учасниць, що її підписали. Крім того, контроль за належним забезпеченням дотримання прав людини здійснюється Європейським судом із прав людини, діяльність якого регламентується Конвенцією, Регламентом Суду та практикою розгляду заяв.

Останнє положення для нас є найбільш цікавим, оскільки Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», прийнятим у 2006 році, було визначено, що практика Європейського суду є джерелом українського права (стаття 17 Закону). З огляду на це положення, процитуємо витяги з рішень Європейського суду, що наразі є для українських органів внутрішніх справ нормою внутрішнього, національного права (курсив наш):

«Суд нагадує, що стаття 2 Конвенції, яка забезпечує **право на життя, вважається одним із найфундаментальніших положень** у Конвенції» (*Velikova v. Bulgaria*, 2000, §68).

«Зобов'язання держав-учасниць набуває особливого виміру, коли справа стосується затриманих, **оскільки затримані цілком перебувають під контролем органів влади**» (*Slimani v. France*, 2004, §27).

«... Суд вирішив, що **держава повинна надати пояснення щодо кожного ушкодження**, яке виникло під час перебування під вартою, або інакшого позбавлення волі, — обов'язок, який стає особливо настійним, коли особа померла» (*Keenan v. United Kingdom*, 2001, §90).

«На державі лежить обов'язок **звітувати за будь-яке ушкодження**, яке виникло під час тримання під вартою, що стає особливо нагальним, якщо особа померла» (*Trubnikov v. Russia*, 2005, §68).

«Зобов'язання органів влади **надати пояснення щодо поводження з особою** під час утримання під вартою є особливо нагальним, коли особа згодом померла або зникла» (*Salman v. Turkey*, 2000, §99).

«...Суд вважає, що коли затриманий помирає через проблеми зі здоров'ям, **держава має надати пояснення щодо причин смерті та щодо лікування**, наданого цій особі до її смерті. За загальним правилом, сам факт, що особи померли за підозрілих обставин, перебуваючи під вартою, має порушити питання, чи виконала держава свій обов'язок захистити право особи на життя» (*Slimani v. France*, 2004, §27).

«Коли особу взяли під варту в доброму стані здоров'я, а згодом вона виявляється мертвою, **держава зобов'язана надати вірогідне пояснення подіям, які призвели до смерті**, без чого органи влади мають бути визнаними відповідальними з погляду ст. 2 Конвенції» (*Anguelova v. Bulgaria*, 2002, §110).

«Як і в інших випадках, що стосуються смерті під час тримання під вартою, держава зобов'язана **надати задовільне й правдоподібне пояснення** причин смерті...» (*Mojsiejew v. Poland*, 2009, §62).

Узагальнюючи наведені приклади судових рішень, можна визначити, що до органів внутрішніх справ України висуваються, щонайменше, такі 5 вимог щодо поведження із затриманими та заарештованими особами:

- 1) обов'язок **звітувати за будь-яке ушкодження**, яке виникло під час перебування під юрисдикцією ОВС України;
- 2) обов'язок **надавати пояснення щодо кожного ушкодження**, яке виникло під час перебування під юрисдикцією ОВС України;
- 3) обов'язок **надавати пояснення щодо поведження** з особою під час перебування останньої під юрисдикцією ОВС України;
- 4) обов'язок **надавати пояснення щодо причин смерті та щодо лікування**, наданого цій особі до її смерті, якщо особа померла під час затримання;
- 5) обов'язок **надавати задовільне й правдоподібне пояснення причин смерті**, коли особа померла під час перебування під юрисдикцією ОВС України.

Чи містяться в рішеннях Європейського суду стосовно України додаткові вимоги, обов'язкові для виконання урядом та органами внутрішніх справ зокрема? Для формування найбільш повного переліку вимог міжнародного законодавства до дій посадових осіб ОВС України проаналізуємо надалі саме цю частину практики Європейського суду з прав людини.

Справа «Афанасьєв проти України» (2005)

Обставини справи. 1 березня 2000 року заявник був затриманий за підозрою в шахрайстві та доставлений до Київського районного відділу міліції міста Харкова. Заявник стверджує, що в районному відділі міліції йому наділи наручники і міліціонери вимагали, щоб він зізнався у злочині. Коли він відмовився, його декілька разів сильно побили. Щоразу після побиття йому казали, що якщо він не зізнається, його битимуть і далі. Коли його били останній раз, один із міліціонерів — Г. — ударив заявника в ліве вухо, наслідком чого стали пухлина і часткова глухота. Після побиття працівники міліції попередили заявника, щоб він «усе обдумав» протягом ночі, а в іншому випадку його битимуть знову наступного дня. Заявник стверджує, що на його тілі були численні подряпини та синці. 02.03.2000 р., коли міліціонери збиралися доставити його до ізолятора тимчасового тримання, в ізоляторі відмовилися прийняти його через наявність численних тілесних ушкоджень. 03.03.2000 р. заявника супроводили до лікарні, де він був оглянутий лікарем. Того самого дня заявника перевели до ізолятора тимчасового тримання. 4 березня 2000 року проти заявника висунули обвинувачення, але відпустили під підписку про невіїзд згідно з рішенням прокурора Київського району міста Харкова.

Рішення Європейського суду

62. Суд відзначає, що матеріали справи підтверджують, що заявник зазнав насильства під час свого затримання. Але заявник не надав жодних незалежних доказів, здатних підтвердити його заяви, ніби ушкодження були завдані працівниками міліції. Не було жодного свідка події. За відсутності будь-яких незалежних свідків, які були присутні під час побиття, **Суд вважає неможливим встановити, чи були ушкодження заявникові завдані працівниками міліції, як це стверджується.**

63. Однак Суд вважає, що в сукупності медичні докази, свідчення заявника, факт його перебування у районному відділі міліції протягом трьох днів та відсутність будь-якого іншого вірогідного пояснення щодо походження ушкоджень заявника, **викликають розумну підозру, що ці ушкодження могли завдати працівники міліції.**

64. Суд нагадує, що держава відповідає за благополуччя осіб, узятих під варту, і органи влади зобов'язані захищати таких осіб. Пам'ятаючи про обов'язок органів влади звітувати щодо ушкоджень, завданих особам, що перебувають під їхнім контролем, Суд вважає, що **нездатність встановити державних службовців, винних у злочинному насильстві** щодо

затриманої особи, як у цьому випадку, **не може звільнити державу від відповідальності** за Конвенцією (див, *mutatis mutandis*, *Есен (Esen) проти Туреччини*, № 29484/95, §28; *Яз (Yaz) проти Туреччини*, № 29485/95, §30; *Айше Тене (Ayşe Tene) проти Туреччини*, № 29422/95, 22 липня 2003 року). У цій справі Суд встановив, що заявник зазнав нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, перебуваючи під вартою міліції, за яке Уряд має нести відповідальність за Конвенцією.

76. Суд відзначає, що за скаргою заявника **державні органи провели поверхове розслідування і лише допитали** можливих порушників. Вони прийняли заперечення працівників міліції за чисту монету та відмовили в порушенні кримінальної справи щодо них попри свідчення заявника та незаперечні тілесні ушкодження в нього.

Справа «Яременко проти України» (2008)

Обставини справи. 27 січня 2001 року заявник був затриманий за підозрою у скоєнні вбивства водія таксі, М., та кількох інших злочинів, скоєних у 2001 році («злочини 2001 року»), і був поміщений до камери Харківського районного відділу внутрішніх справ міста Києва. Після доставлення до Харківського відділку міліції (за словами Уряду — 30 січня 2001 року) заявника обстежив фельдшер, який встановив, що він перебуває у доброму стані здоров'я. За словами заявника, 1 лютого 2001 року його били гумовими палицями по зап'ястях та плечах працівники відділку міліції, які вимагали від нього підписати відмову від його права на адвоката та зізнатися у злочині 1998 року, який він не скоював і про який нічого не знав.

Рішення Європейського суду

Суд відзначає, що заявник стверджував, що його піддали поганому поводженню під час тримання у Харківському відділку міліції. На підтвердження цих тверджень заявник послався на те, що клопотання його адвоката про проведення йому медичного обстеження було відхилене і він був примушений відмовитися від свого права на адвоката за своїм вибором та змушений обмовити себе.

59. Суд відзначає, що **не було проведено жодного спеціального медичного обстеження за скаргами заявника та його адвоката про погане поводження**. Немає жодних доказів, що із заявником дійсно погано поводитися. Суд вважає, що обставини тримання заявника в Харківському відділку міліції,

зокрема його раптова відмова від зізнання негайно після прибуття адвоката, викликає певні сумніви щодо фізичного або психологічного тиску на нього на початку лютого, навіть незважаючи на те, що медичне обстеження 13 лютого не встановило будь-яких слідів тілесних ушкоджень. Однак це медичне обстеження, на відміну від справи Алтая (див. *Altay v. Turkey*, no. 22279/93, §§13–14, 22 травня 2001 року), не було спеціально призначене для перевірки заяв про погане поводження. Це був звичайний огляд під час прибуття до пенітенціарного закладу. Крім того, воно було проведене через дванадцять днів після стверджуваного застосування поганого поводження. У будь-якому разі, Суд вважає, що на підставі доказів він не може встановити з необхідним стандартом переконання, що заявник був підданий поганому поводженню під час перебування під вартою міліції на порушення статті 3 Конвенції.

60. Тому суд не встановлює порушення статті 3 Конвенції у цьому відношенні.

64. Суд нагадує, що **коли особа небезпідставно заявляє, що вона зазнала з боку поліції дуже поганого поводження**, яке порушує статтю 3, **це положення**, якщо розглядати його в сукупності з загальним обов'язком держави за статтею 1 Конвенції «забезпечити кожному в межах її юрисдикції права та свободи, передбачені у цій Конвенції», **вимагає за змістом здійснення ефективного офіційного розслідування. Це розслідування**, як і розслідування за статтею 2, **має надавати можливість установити та покарати відповідальних** (див. *Assenov and Others v. Turkey*, рішення 28 жовтня 1998 року, *Reports* 1998-VIII, с. 3290, §102, та *Labita v. Italy* [GC], № 26772/95, §131, ECHR 2000-IV). **Мінімальні стандарти** щодо ефективності, визначені практикою Суду, **включають також вимогу**, щоб **розслідування було незалежним, безстороннім та доступним суспільному контролю** та щоб компетентні органи діяли зі зразковою ретельністю та швидкістю (див., наприклад, *Isayeva and Others v. Russia*, №№ 57947/00, 57948/00 та 57949/00, §§208-13, 24 лютого 2005 року).

Справа «Доронін проти України» (2009)

Обставини справи. 31 березня 2000 року у своїй квартирі був убитий дід заявника. 1 квітня 2000 року було порушено кримінальну справу стосовно цього вбивства. 19 квітня 2000 року слідчий Полтавського районного відділу міліції Жовтневого району виніс ухвалу про проведення обшуку у квартирі заявника. Слідчий також ухвалив рішення про примусове приведення до

нього заявника в ролі підозрюваного у кримінальній справі про вбивство діда заявника. 20 квітня 2000 року заявник був затриманий у Харкові й доставлений до Полтави. Після прибуття заявник нібито намагався втекти з міліцейської машини й чинив опір офіцерам міліції, які намагалися перешкодити його втечі. У той самий день міліціонери склали протокол про опір міліції з боку заявника. На підставі цього протоколу 21 квітня 2000 року Жовтневий районний суд Полтави (районний суд) призначив заявникові п'ять днів адміністративного арешту відповідно до статті 185 Кодексу про адміністративні правопорушення. Це рішення було остаточним і не підлягало оскарженню, відповідно до статті 287 згаданого Кодексу, однак голова вищого суду міг зі своєї власної ініціативи переглянути це рішення, відповідно до статті 294. Заявник двічі звертався до вищих судів із приводу перегляду цього рішення, однак скарги були відхилені, відповідно, головою Полтавського обласного суду 12 травня 2000 року й головою Верховного суду 25 вересня 2001 року.

За словами заявника, він написав зізнання в убивстві свого діда 22 квітня 2000 року. Ці зізнання надиктував йому міліціонер К., що підписав їх й позначив заднім числом 20 квітня 2000 року. У той самий день К. склав протокол допиту заявника у функції підозрюваного, також датований 20 квітня 2000 року. Протягом цього часу він не був представлений адвокатом.

Рішення Європейського суду

55. ...Факти справи доводять, що **вході адміністративного арешту** до заявника ставилися **як до підозрюваного у кримінальній справі, а слідчий допитував його в справі про вбивство**. Суд відзначає, що хоча адміністративний арешт був ухвалений на інших підставах із погляду національного законодавства, не було видимих ознак зміни статусу заявника ні до, ні після його адміністративного арешту. Таким чином, Суд доходить висновку, що адміністративний висновок заявника був насправді частиною більш тривалого безперервного тримання під вартою відповідно до статті 5 §1(с) як підозрюваного в кримінальній справі про вбивство.

56. Суд далі відзначає, що факти справи дають підстави вважати, що **адміністративний арешт заявника було використано для забезпечення його присутності як обвинувачуваного, однак без забезпечення його процесуальних прав як підозрюваного, а саме права на захист**. Тільки після того, як минуло п'ять днів його адміністративного арешту, органи влади вирішили питання про тримання заявника під вартою як підозрюваного згідно з відповідними положеннями Кримінально-процесуального кодексу. На дум-

ку Суду, **таке поведження слідчих органів не відповідає принципу правової визначеності, є довільним і порушує принцип верховенства права.** Суд, тому, доходить висновку про те, що мало місце порушення статті 5 §1 Конвенції відносно цього періоду.

Справа «Лопатін і Медведський проти України» (2010)

Обставини справи. 10 липня 1999 року заявники були затримані міліцією й доставлені до міського відділу міліції м. Торез. За словами заявників, у відділі співробітники міліції жорстоко поводитися з ними з метою одержання визнання в спробі пограбування й убивства гр. Л.

Рішення Європейського суду

53. Суд повторює, що «якщо людина була затримана міліцією, перебуваючи в доброму здоров'ї, але в неї є травми в момент її звільнення, держава зобов'язана забезпечити правдоподібне пояснення, яким чином ці тілесні ушкодження були отримані. В іншому разі виникає питання відповідно до статті 3 Конвенції» (див. *Tomasi v. France*, 27 August 1992, §§108-11, Series A № 241-A, and *Selmouni v. France* [GC], № 25803/94, §87, ECHR 1999-V).

55. Звертаючись до обставин цієї справи, Суд відзначає, що сторони не заперечують того факту, що тілесні ушкодження, зареєстровані судово-медичним експертом 15 липня 1999 року, були отримані заявниками в той час, коли вони перебували під вартою. Слід також зазначити, що національна влада заздалегідь пояснила причини одержання травм заявниками. Однак, на думку Суду, такі пояснення не можуть уважатися задовільними й переконливими з таких причин.

56. Уряд, спираючись на результати слідства, стверджує, що гр. Лопатіну були завдані тілесні ушкодження (садно й подряпини на лобі, шиї, зап'ястях, плечах, спині, ногах і стегнах) у результаті законного застосування сили співробітниками міліції 13 липня 1999 року, коли він вчинив опір під час доставляння в камеру й відмовився віддати свій пояс і шнурки, що є предметами, які заборонено мати при собі в місцях позбавлення волі. Суд повторює, що **застосування фізичної сили відносно особи, що не є абсолютно необхідним у зв'язку з її власним поведженням**, принижує людську гідність й, у принципі, **являє собою порушення права, закріпленого в статті 3.** Цей підхід «суворої пропорційності» також використовувався Судом у ситуації, коли людина вже перебувала під повним контролем поліції

(див., зокрема, *Klaas v. Germany*, 22 September 1993, §30, Series A № 269; *Rehbock v. Slovenia*, no. 29462/95, §§68-78, ECHR 2000-XII; and *Milan c. France*, № 7549/03, 24 January 2008, §68). У зв'язку з цим, Суд відзначає, що, відповідно до матеріалів справи, версія подій, запропонована міліцією, не була ретельно перевірена з погляду пропорційності й абсолютної необхідності застосування сили. Крім того, за твердженням заявника, така версія подій не відповідає кінцевим висновкам національної влади щодо дати його арешту. Погоджуючись із тим, що заявника було заарештовано 10 липня 1999 року, національна влада не змогла пояснити, чому вилучення предметів, заборонених у місцях позбавлення волі, що, як правило, відбувається одразу після прибуття затриманого, було здійснене щодо пана Лопатіна тільки через три дні.

Справа «Захаркін проти України» (2010)

Обставини справи. Близько 16-ї години 17 травня 2003 року, коли заявник їхав з Івано-Франківська до Калуша, він був зупинений співробітниками міліції, оскільки вони одержали інформацію, що заявник, який раніше був засуджений за крадіжку, можливо, брав участь у недавніх крадіжках, скоєних у тому районі. Унаслідок обшуку автомобіля заявника співробітники міліції вилучили розвідний ключ, рукавички, два кишенькових ліхтарики й деякі інші речі. Крім того, вони нібито знайшли в машині й у кишенях заявника певну кількість марихуани. За твердженням заявника, ні при ньому, ні в його машині марихуани не було. Після обшуку співробітники міліції вирішили оформити арешт заявника відповідно до статей 44 і 263 Кодексу про адміністративні правопорушення за незаконне зберігання наркотиків у невеликих кількостях (адміністративне правопорушення). Разом з тим вони направили вилучений розвідний ключ на експертизу, щоб з'ясувати, чи міг він використовуватися для злому дверей нещодавно пограбованих квартир. Під час допиту заявник повідомив міліції, що марихуана йому не належить, і заявив, що її підкинули в його кишеню й машину співробітники міліції. У відповідь заявника було побито.

За словами заявника, його підвісили на горизонтальній поперечині, у наручниках і вниз головою; у такому положенні йому погрожували вбивством. 20 травня 2003 року, після того, як експерт підтвердив, що розвідний ключ було використано в низці крадіжок, співробітники міліції доставили заявника до слідчого, який о 1:00 21 травня 2003 року оформив подальше тримання заявника під вартою як особи, підозрюваної в крадіжках. Під час допиту заявник відкидав обвинувачення в крадіжці. У відповідь він був побитий співробітни-

ками міліції. За словами заявника, будучи підвішеним на горизонтальній поперечині, у наручниках і долілиць головою, він зазнав побиття пластиковою пляшкою, наповненою водою, і дерев'яним ціпком по ногах; на його голову надягли протигаз, наповнений рідиною, що не дозволяв йому дихати. За цей час заявник неодноразово непритомнів, а коли він отямився, йому сказали, що йому доведеться зізнатися в злочинах. Нарешті, він підписав зізнання в одній крадіжці. Згодом він підписав низку інших документів, які йому дали співробітники міліції.

Рішення Європейського суду

59. Відхиляючи твердження заявника про застосування тортур, Європейський Суд, як і раніше, зазначає, що є достатні підстави вважати, що заявник одержав численні травми (див., зокрема, пункт 14 вище), які були достатньо серйозними, щоб кваліфікуватися як жорстоке поводження, що підпадає під дію статті 3 Конвенції. Залишається лише встановити, чи повинні державні органи відповідати за ці ушкодження відповідно до цієї статті Конвенції.

60. Суд відзначає, що 26 травня 2003 року медичні працівники дійшли висновку, що травми заявника могли бути отримані ним приблизно за п'ять днів до обстеження, тобто 21 травня 2003 року. Ця дата потрапляє в період, коли заявник перебував під контролем міліції.

61. Крім того, Суд не знаходить у матеріалах справи можливих вказівок, що ці ушкодження могли бути нанесені заявникові до його арешту або після його звільнення. Крім того, до теперішнього часу **слідчі органи не запропонували будь-якої своєї версії подій, яка припускає, що співробітники міліції непричетні до жорстокого поводження із заявником**. Уряд у своїх зауваженнях утримується від будь-яких коментарів із цього питання й прямо не заперечує проти тверджень заявника про те, що тілесні ушкодження були нанесені йому під час тримання під вартою.

62. За таких обставин Суд установив, що **травми, про які йде мова, були отримані заявником під час перебування під контролем влади**, і вважає, що **держава, що не надала жодних пояснень, повинна відповідати за них**.

Справа «Ковальчук проти України» (2010)

Обставини справи. 7 вересня 2002 року заявник був заарештований за обвинуваченням у непокорі офіцерам міліції. Лікар установив відсутність

у заявника тілесних ушкоджень. У цей же день лікар швидкої допомоги оглянув заявника, оскільки він знепритомнів, у нього були виявлені тілесні ушкодження. 9 вересня 2002 року Королівський районний суд Житомира визнав заявника винним у непокорі офіцерові міліції й засудив до 10 днів адміністративного арешту. Під час відбування арешту заявник був допитаний як свідок у справі про вбивство гр. К., труп якого було виявлено 7 вересня 2002 року недалеко від будинку заявника. 9 вересня 2002 року заявник зізнався в злочині. 24 вересня й 9 жовтня 2002 року мати заявника поскаржилася в обласну прокуратуру на те, що між 7 і 9 вересня 2002 року її сина катували офіцери міліції, щоб одержати від нього зізнавальні показання.

Розслідування справи про катування заявника в міліції усе ще не завершено.

Позиція Європейського суду

Заявник не зміг довести, що певні тілесні ушкодження були завдані йому, коли він перебував під контролем міліції. Однак щодо синців на носі й плечі Суд визнав, що навіть якщо заявник одержав їх від падіння внаслідок епілептичного припадку, викликаного абстинентним алкогольним синдромом, **Уряд відповідає за зазначені тілесні ушкодження, оскільки вони не надали детального звіту про обставини, за яких заявник одержав зазначені тілесні ушкодження, а також доказів того, що державні агенти не могли розумно передбачати й запобігти ним.**

Більше того, на третій день тримання під вартою заявник зізнався в убивстві, якого не скоював. На думку Суду, той факт, що в той же день заявника госпіталізували в стані марення, викликає серйозну підозру, що міліціонери якщо й не спровокували психологічний припадок заявника, то скористалися його вразливим емоційним станом і примусили до помилкової самообмови. Зазначена підозра підтверджувалася відсутністю процесуальних гарантій під час його допиту, тому що він, схоже, був допитаний за відсутності адвоката як свідок, а не як підозрюваний. Також, з огляду на порушення під час арешту заявника, Суд припустив, що **поліція використовувала арешт заявника як привід для того, щоб зламати його опір і одержати зізнавальні показання.**

Суд дійшов висновку, що заявник зазнав нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження на порушення статті 3 Конвенції.

Як можна побачити з наведених рішень, перед українськими органами влади та ОВС України також постають як обов'язкові наступні дії.

1. За скаргю потерпілого та його адвоката щодо поганого поводження повинно проводитися **спеціальне** медичне обстеження.
2. Під час утримання особи як адміністративно затриманої чи адміністративно заарештованої посадові особи ОВС повинні утримуватися від поводження із затриманою особою як зі звинувачуваною у кримінальній справі, порушуючи тим самим принципи правової визначеності та верховенства права.
3. Органи внутрішніх справ зобов'язані уникати будь-яких випадків, коли арешт особи може бути інтерпретований як привід для подолання її внутрішнього спротиву та отримання зізнавальних показань.
4. Працівники ОВС України зобов'язані передбачати та запобігати тілесним ушкодженням, які може заподіяти собі затримана чи заарештована особа внаслідок її хворобливого стану.
5. Працівники ОВС України зобов'язані застосовувати силу до затриманих та заарештованих осіб, виходячи із суворого дотримання принципів необхідності та пропорційності.
6. Нездатність установити державних службовців, винних у злочинному насильстві щодо затриманої особи, не може звільнити державу від відповідальності. Тому держава в разі небезпідставної заяви особи про жорстоке поводження з боку правоохоронців повинна провести розслідування, яке:
 - має бути офіційним;
 - має бути ефективним;
 - має бути незалежним;
 - має бути **доступним суспільному контролю**;
 - має надавати можливість установити винних.

Із приводу останнього пункту зобов'язань виникають питання стосовно якомога повнішої процедури відшкодування завданих збитків. Згідно з рішеннями Європейського суду, Україні зазвичай рекомендується виплатити певні суми потерпілій особі як компенсацію. Як правило, після цього питання вдосконалення національних процедур запобігання тортурам, а також перерозподілу відповідальності між різними органами державної влади залишаються у сфері розгляду уряду.

Проте саме в цій сфері виникає невизначена ситуація, яка може бути окреслена такими проблемними питаннями.

1. Яким чином мають реагувати органи виконавчої влади на рішення Європейського суду, згідно з яким, дії їх представників були визнані такими, що порушили права людини?

Теоретично можна припустити, що орган державної влади, персонал якого допустив порушення прав людини, має повторно ініціювати службову перевірку (порушити кримінальну справу) з метою встановлення ступеня провини та вжиття заходів щодо винних осіб. Такими можуть бути заходи дисциплінарного впливу, адміністративної чи кримінальної відповідальності. Проте в який спосіб мають реагувати державні органи у випадку, коли винні особи не були встановлені або не можуть бути встановлені з об'єктивних причин? Чи мають органи влади нести відповідальність у таких випадках, а якщо так, то яку? Виникає також питання стосовно того, хто саме має вплинути на орган влади з метою ініціювати його дії щодо встановлення винних осіб, якщо позиція органу влади залишилася незмінною, незважаючи на рішення Європейського суду, тобто такою, що не вбачає в діях своїх підлеглих протиправних дій?

2. Яких саме заходів має вжити орган виконавчої влади щодо недопущення в подальшому випадків порушення прав людини і хто має здійснювати контроль щодо вживання таких заходів?

Стосовно МВС України слід зауважити, що таке питання не є риторичним. Наприклад, протягом 2010 року на адресу міністерства було направлено щонайменше 23 звернення Уповноваженого уряду у справах Європейського суду стосовно відповідних справ проти України з вимогою вжити превентивні заходи. Проте посадові особи міністерства обмежуються інформуванням особового складу щодо таких звернень, хоча, за логікою речей, інформація урядового Уповноваженого мала б бути обговорена на засіданнях керівництва департаментів і служб, проаналізована під час засідань колегії МВС, стати за основу для розроблення рекомендацій, службових листів, розпоряджень чи наказів. На жаль, про жоден із перелічених заходів наразі немає жодної інформації.

3. Яким чином забезпечити доступність розслідувань, що проводяться за фактами порушень прав людини, різним формам громадського контролю, про що прямо зазначають рішення Європейського суду?

Як відповідь, маємо зазначити, що проблема доступності може бути розв'язана з урахуванням раніше напрацьованих форм співробітництва ОВС з інститутами громадянського суспільства, а також шляхом розвитку національних превентивних механізмів проти тортур. Перспективною може вважа-

тися інституція громадських або журналістських розслідувань, яка сьогодні переважно декларується з одночасними спробами реалізувати певні елементи таких розслідувань. Проте ані правового визначення, ані чітко розробленого алгоритму процедур таких розслідувань у національному вимірі не існує.

Поставленні проблемні питання окреслюють доволі широке коло прикладних рішень у галузі правознавства, соціологічних досліджень та підтримки громадських ініціатив. Тому відповіді на них ми можемо сподіватись отримати в результаті узгодженої співпраці державних установ та неурядового сектора.

2.2 Реалізація права на медичну допомогу запрошеним, доставленим, затриманим у підрозділах МВС України

Конституція України у **статті 49** закріплює право кожної людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Таке право не може бути обмежене за жодних обставин, включаючи затримання або доставляння за підозрою у скоєнні злочину або адміністративного правопорушення. Доступ до лікаря, в тому числі до альтернативного, запропонованого правоохоронними органами, є частиною так званого «мінімального стандарту доброго поведіння», який розроблений і підтримується Європейським Комітетом із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Важливість права на медичну допомогу та можливі шляхи його реалізації є вкрай актуальними для сучасної правозастосовної практики української міліції. На жаль, численні приклади з інтерв'ю із жертвами тортур та незаконного поведіння в міліції підтверджують такі факти.

«Коли в останнє перед смертю Т. було судове засідання, до зали суду його принесли на носилках. Суддя категорично відмовляла в госпіталізації хворого, і він так і залишився лежати на носилках у залі суду практично в непритомному стані до його завершення. Після цього Т. відвезли назад до СІЗО. Незабаром, завдяки адвокату Т., із Європейського суду надійшло розпорядження про необхідність госпіталізації Т., але навіть після цього Т. госпіталізували не відразу, а через кілька днів. В одній палаті з ним лежали ще троє людей. Один з арештантів був зі струсом мозку і зі зламаною щелепою, яку, ймовірно, йому зламали в СІЗО. У другого арештанта була відкрита форма туберкульозу. Але ні в охоронців, ні тим більше в співкамерників Т. марлевих пов'язок не було. І третьою була жінка — повія. У палаті була цілковита антисанітарія: підлога

була вся в піску, а тумбочка вся в пилу. Сестра заявника стверджувала, що під час перебування заявника в лікарні йому не було надано медичної допомоги і він був прикутий наручниками до ліжка весь час».

Цитата з інтерв'ю з матір'ю загиблого затриманого

Стандарти права на доступ до лікаря слугують двом головним цілям:

- гарантують канали для передання інформації про жорстоке поводження від затриманого до лікаря;
- мають ключову важливість для збирання доказів.

Європейський Комітет із попередження катувань та інших форм жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання (КПК) чітко висловлює свою позицію щодо того, що прохання затриманих про зустріч із лікарем мають задовольнятися в усіх випадках; що взяті під варту затримані мають обстежуватися лікарем за їхнім власним вибором, а також що всі медичні обстеження мають проводитися поза межами чутності і поза полем зору поліції, якщо сам лікар не вимагає протилежного. КПК рекомендує, щоб у досьє, яке відкриває в'язничний лікар за результатами медичного обстеження новоприбулого ув'язненого, містилися такі дані:

- 1) повний перелік заяв, зроблених цією особою, які мають відношення до медичного обстеження (включно з описом її стану здоров'я та будь-якими скаргами на жорстоке поводження з нею);
- 2) повний перелік об'єктивних медичних висновків, зроблених на основі ретельного обстеження;
- 3) висновки лікаря у світлі пунктів 1 і 2, включаючи висновок про ступінь відповідності зроблених особою заяв об'єктивним медичним висновкам. В усіх випадках фіксації ушкоджень, які відповідають зробленим заявам про жорстоке поводження, ці відомості мають у системному порядку доводитися до відома відповідних органів влади. Крім того, результати всіх оглядів, включно зі згаданими вище заявами та висновками лікаря, мають передаватися затриманій особі та її адвокату.²

Ще однією проблемою у випадку потрапляння особи до відділів міліції у будь-якому статусі — доставленої або затриманої — є практична відсутність будь-якої процедури огляду особи медичним працівником (лікарем).

² Сванідзе Ерік. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: керівні принципи застосування європейських стандартів. — К.: «К.І.С.», 2009. — 144 с.

Такий огляд мав би стати серйозним запобіжником проти тортур та поганого поводження, тому що чітко би фіксував фізичний стан людини. Практика Європейського суду з прав людини підкреслює, що держава повинна надати обґрунтовані пояснення щодо можливих тілесних ушкоджень, які з'явилися в особи після виходу з відділку поліції (справа Рібіч проти Австрії). Надання таких гарантій фізичної недоторканності особи під час її перебування в поліції/міліції можливе лише за умов попереднього (до потрапляння у відділок) огляду медичним працівником/лікарем. На жаль, чіткої, відпрацьованої технології медичного огляду затриманих та доставлених осіб у міліції не існує. Також така технологія не була відбита в окремому наказі або розпорядженні МВС України, де було б чітко розписано, як, що і коли робити під час проведення медичного огляду. Лише в наказі МВС України від 28.04.2009 № 181 «Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань» у Розділі «XLVII. Невідкладна медична допомога при нещасних випадках» мова йде про надання невідкладної медичної допомоги, як-от: «при надходженні до чергової частини осіб, які потребують будь-якої невідкладної допомоги, черговий повинен водночас із наданням допомоги викликати по телефону «103» швидку медичну допомогу» і жодного слова — про медичний огляд перед потраплянням до відділку.

На наш погляд, відсутність практики обов'язкових медичних оглядів у разі потрапляння до відділків міліції можна пояснити кількома причинами, і ми наведемо найбільш значущі.

1. Історична усталеність адміністративних та кримінально-процесуальних заходів. На жаль, українська міліція успадкувала багато чого від свого попередника — радянської міліції, починаючи від назви і закінчуючи методами роботи. Закритість радянської міліції була настільки високою, що навіть не йшлося про будь-який медичний огляд затриманих або доставлених осіб. Безумовно, надзвичайні події із доставленими або запрошеними відбувалися, і міліція їх вирішувала приватно, без надання розголосу, у тісній співпраці з органами охорони здоров'я, які також були «зв'язані одним ланцюжком» із міліцією. Тому не було сенсу нормативно регулювати проведення медоглядів доставлених осіб.
2. Низька адаптованість українського національного законодавства до стандартів Європейського суду з прав людини. Хоча українська юридична практика має доволі багато напрацювань із точки зору рішень

проти України (Афанасьєв проти України, Яковенко проти України, Шабельник проти України та ін.), але все одно цієї кількості справ недостатньо для істотного впливу на правозастосовну практику міліції. Навіть після набрання чинності Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» у 2006 році ситуація з порушенням права на медичну допомогу (огляд лікаря) не покращилася. Ми схильні пов'язувати слабкий вплив практики Євросуду з прав людини з діяльністю безпосередньо посадових осіб, через дії (бездіяльність) яких сталося порушення прав людини. Досі не відпрацьована чітка процедура регресних стягувань з особи, яка припустилася порушення прав людини, із чієї вини держава зазнала збитків у вигляді виплати сатисфакції.

3. Український низький рівень правової свідомості населення. Ситуація із незнанням населенням своїх прав у випадку затримання та доставлення до міліції, нехтування простими запобіжниками у разі загрози поганого поведіння призводить до наскрізної практики не використовування медичної допомоги (огляду лікаря) під час або одразу ж після відвідування відділів міліції. Це призводить до несвоєчасних звернень до лікарів або взагалі нехтування ними, що ускладнює або навіть унеможлиблює доказування протиправного поведіння та тортур із боку працівників міліції.
4. Високий рівень інституціоналізації незаконних практик під час здійснення дізнання та досудового слідства. Отримання результату у вигляді розкритого за будь-яку ціну злочину влаштовує всю систему кримінальної юстиції: від міліції і прокуратури до судових органів. Хоча за останні роки система кримінальної юстиції зазнає змін у бік гуманізації, вона все ще базується на процесуальному законі 1960 (!) року. За цей час змінилося практично все: політичний устрій, форми правління, ідеологія, зрештою, виросло нове покоління українців, а керівні принципи здійснення правосуддя, закріплені в КПК, залишилися безнадійно застарілими. Це не може не впливати на зміст, права та обов'язки учасників процесу, де панівну роль відіграє міліційсько-прокурорський тандем.

Практика відвідувань територіальних органів міліції мобільними групами з моніторингу забезпечення конституційних прав та свобод громадян демонструє доволі цікавий підхід до надання медичної допомоги (огляду лікарем) осіб, яких доставляють до відділів міліції. Так, коли є підстави вва-

жати, що до доставленого або затриманого застосовувалося фізичне насильство (з будь-чийого боку), на нього заповнюється форма № 129/о «Протокол медичного огляду для встановлення факту вживання психоактивних речовин та стану сп'яніння», затверджений наказом МОЗ від 27 грудня 1999 року № 302 «Про затвердження форм облікової статистичної документації, що використовується в поліклініках (амбулаторіях)». Але дивним, на нашу думку, є не лише той факт, що дію такого протоколу скасовано наказом МОЗ від 26.10.2009 р. № 774 «Про внесення змін до наказу МОЗ України від 27.12.99 № 302», але і сама назва і зміст такого протоколу. Увесь протокол цілком присвячений огляду особи саме **на стан сп'яніння**, а вже додатково описуються ті тілесні ушкодження, які були виявлені під час огляду. Виявляється, що тілесні ушкодження, фіксація яких є першочерговим завданням під час огляду особи, яку доставлено або затримано, стають факультативним завданням у процесі огляду. Відповідно, і ставлення до тілесних ушкоджень, і деталізація опису таких ушкоджень на тілі не мають характеру *надзвичайної важливості*.

У сучасній спільній медично-міліцейській практиці також зберігся анахронізм радянської епохи: так звані довідки лікарів про те, що стан здоров'я затриманого, доставленого дозволяє утримувати його в умовах ізолятора тимчасового тримання/слідчого ізолятора. Така довідка найчастіше видається лікарями бригад швидкої медичної допомоги, які приїждять на виклик та після поверхового огляду роблять такий висновок. Зовсім не йдеться про якесь більш-менш ретельне обстеження із аналізами, замірюваннями тощо. Тобто якщо затриманий притомний, не стікає кров'ю — він автоматично придатний для тримання в умовах ІТТ. Така довідка стає фактично «відмовним матеріалом» лікарів від їхнього пацієнта, тому що затриманим він є лише для міліції, а для лікарів він хворий, пацієнт.

Так, Європейський суд із прав людини у справі *Хуртадо проти Швейцарії* зауважив, що хоча ст. 3 Конвенції не може розглядатися як підвалина для загального обов'язку держави звільнити з-під варті затриманого на підставі медичних показань, вона, тим не менше, накладає обов'язок на державу захистити фізичне благополуччя особи, позбавленої волі, наприклад, забезпечивши їй необхідну медичну допомогу. У світлі права на життя і заборони жорстокого поводження органи поліції мають відповідний обов'язок задовольнити потреби особи в невідкладній медичній допомозі (загроза життя і здоров'ю загалом, біль, інші ускладнення), а також у лікуванні хронічних або інших захворювань, зокрема й тих, що вимагають регулярних лікувальних

заходів (справа *Сарбан проти Молдови*). Усі наведені приклади з практики Європейського суду з прав людини дозволяють зробити висновок, що навіть видаючи довідку про придатність до тримання в умовах ІТТ (СІЗО), держава, в цьому випадку в особі органу міліції або посадової особи міліції, *не звільняється від обов'язку* надати медичну допомогу і навіть лікувати затриману особу, якщо існує така потреба.

«Буває так, що затриманий вимагає лікаря, нас викликають, а жодних дій з боку міліції не відбувається, вони не пускають до нього. І так може повторюватися кілька разів. І міліція, коли викликає лікарів, вимагає від нас висновку, чи може він перебувати в ІТТ, тобто вони знімають із себе відповідальність, щоб якщо з ним щось станеться, то були винні ми».

Цитата з інтерв'ю з лікарем швидкої допомоги

«Я просто знаю цей випадок, коли жінка на 8-му місяці вагітності була затримана в К-му райвідділі. І в неї почалися пологи. Міліціонери викликали швидку допомогу. Швидка допомога приїхала і поїхала — її не госпіталізували».

Цитата з інтерв'ю з експертом

«У мене були підозри, що в них є певний наказ спільний про те, що не фіксуються там побиття, а тільки на скарги йде відповідь. Людина скаржиться, що в неї болить голова. Чому вона болить — від того, що били пляшкою по голові. Разів 50 удар — і болітиме голова. Лікар швидкої допомоги пише: «скарга на головний біль; допомога — таблетка анальгін; в ІТТ тримати можна». Такі випадки виявлялися неодноразово, але довести наявність або відсутність такого наказу я не можу».

Цитата з інтерв'ю з експертом

Відсутністю спеціальної процедури огляду, а також паперової форми фіксації такого огляду можна пояснити високу латентність явищ, пов'язаних із побиттям затриманих і доставлених.

«Розумієте, прямого тиску і погроз немає, усе відбувається саме собою, вони роблять свою роботу, ми свою. У 99% жертви не свідчать, ми поїдемо, а вони залишаться, тому так у нас влаштовано: ніхто не втручається».

Цитата з інтерв'ю з лікарем швидкої допомоги

Крім того, стара радянська міліцейсько-медична система не була готова працювати із «побитими доставленими», принагідно утаємничувала наявність такого явища і, як-то кажуть, розбиралася із цим самостійно. До того ж, «процесуальної перспективи» у такої скарги, навіть якщо ми гіпотетично припустимо її наявність, просто не було.

«До речі, якщо людину побито, то це зовсім не означає, що вона не сама намагалася повіситися. Вживати в таких місцях неможливо для багатьох. Як потім поведяться жертви, ми не знаємо, у нас буває стільки викликів після побутових випадків, останнім часом багато побутового травматизму, транспортних аварій».

Цитата з інтерв'ю з лікарем швидкої допомоги

Зараз ситуація із медичними оглядами змінюється, хоча здебільшого вона залишається під тотальним контролем правоохоронних органів.

«Я вже казав, що швидко викликають у відділ або в ізолятор, коли не можуть упоратися з ситуацією власноруч (привести до тями, зняти больовий шок тощо). Уже коли їдеш на такий виклик, розумієш, що на тебе чекають далеко не «легкі тілесні». Приїхали, надали зовсім спокійно медичну допомогу, записали у звіті те, що сказали співробітники правоохоронних органів і стан хворого, температуру, тиск».

Цитата з інтерв'ю з лікарем-травматологом

«Якщо міліції дуже важливо отримати від людини якусь інформацію, то часто їй не дають, скажімо, того ж інсуліну і не дають замісної терапії, і для того, щоб використовувати цю ломку, хворобливий стан, саме щоб примусити людину сказати те, що їм потрібно. Можуть і не годувати, і не напувати, і не давати спати, і не пускати до туалету. Можуть не надавати лікаря, навіть якщо в людини якісь доволі важкі ушкодження».

Цитата з інтерв'ю з адвокатом

Поки що основним актом, що підтверджує наявність тілесних ушкоджень в особи, є висновок судово-медичної експертизи (СМЕ), яка проводиться відповідно до Закону України «Про судову експертизу», Кримінально-процесуального кодексу України. «Експертиза — це дослідження спеціалістом (експертом) певних питань, вирішення яких вимагає спеціальних знань у галузі

науки, техніки, мистецтва тощо. Проведення експертизи в судочинстві — це процесуальна дія, що полягає у дослідженні експертом за завданням слідчого (суду) речових доказів та інших матеріалів із метою встановлення фактичних даних і обставин, які мають значення для правильного вирішення справи»³. Крім того, ст. 7 вказаного закону встановлює монополію держави на проведення СМЕ, а саме «виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз». Ст. 75–76 та 196 КПК України визначають випадки, порядок та процедуру проведення експертиз, у тому числі й судово-медичних. Оскільки експертиза є слідчою дією, то її проведення можливе лише *після* порушення кримінальної справи. Так, ст. 196 КПК України визначає порядок проведення експертизи: «При необхідності проведення експертизи слідчий складає мотивовану постанову, в якій вказує підстави для проведення експертизи, прізвище експерта або назву установи, експертам якої доручається провести експертизу, питання, з яких експерт повинен дати висновок, об'єкти, які мають бути досліджені, а також перелічує матеріали, що пред'являються експертові для ознайомлення».

Кримінально-процесуальний кодекс України у ст. 76 також визначає випадки обов'язкового проведення експертизи, до яких, зокрема, належить встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень. КПК не залишає альтернатив законного визнання наявності та тяжкості тілесних ушкоджень. Така ситуація, на нашу думку, практично «цементує» вплив на всі ланки призначення, проведення, а також надання експертних висновків міліцейсько-прокурорського конгломерату. Без дозволу слідчого практично неможливо отримати направлення на СМЕ, а також отримати результати СМЕ: такий порядок встановлює наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6 «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» де у п. 4.15 йдеться про те, що видання документа на руки обстеженому припустиме лише за письмовим дозволом слідчо-судових органів.

«Щойно людина звертається до прокуратури, їй мають надати направлення на судмедосвідування. На жаль, це робиться далеко не завжди. Кажуть: «А що, ти ж уже звернувся до лікаря, ну, ти лікуйся, а ми потім дамо направлення». Намагаються із цими направленнями злегка позовікати. Чим пізніше від момен-

³ Кримінально — процесуальний кодекс України. Науково — практичний коментар. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка — Вид. шосте, перероблене та доповнене — К.: «Юрисконсульт», «Юстініан» — 2010. — 896 с.

ту відбувається судмедосвідування, тим менше видно синці, садна, тим важче встановити терміни й обставини їх отримання. Тобто два-три дні — це вже не точно, 25 або 24, коли людина була в міліції. І це дає можливість не порушувати справи проти працівників міліції».

Цитата з інтерв'ю з адвокатом

Окрім судово-медичної експертизи тілесних ушкоджень, можливо також відповідно до ст. 193 КПК України проводити освідування потерпілого від незаконного насильства. «Освідування — це самостійна слідча дія, яка полягає в огляді тіла живої людини з метою виявлення в обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка наявності або відсутності особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, стану сп'яніння і його ступеня, інших ознак і властивостей, що мають значення для справи»⁴.

«Виявилось, що там був бунт. Чоловік 15 із двох сусідніх камер порізали собі вени, як вони казали, якийсь черговий знущався з них, вони просили усунути його і перевести їх усіх до однієї камери. Вони вимагали прокурора, кричали, щоб їм викликали прокурора. Нам сказали бинтувати їх, вони висували руки, і ми їх бинтували. Потім, коли ми сказали, що рани глибокі і їх необхідно шити, то ми всю ніч возили їх до лікарні по одному з 2–3-ма міліціонерами, що їх супроводжували. Усі ув'язнені відмовилися «шитися», і їх повезли назад до РВВС. Але найголовніше, що міліція намагалася приховати цей факт. У них є журнал «Надання медичної допомоги ув'язненим», куди ми повинні були внести факт надання допомоги, вони відмовилися дати нам цей журнал. Ми вимагали, щоб нам його дали. Та вони нам його не дали. Потім уже ми описували кожен випадок і віддавали на підпис головному лікарю. Тоді дуже багато людей сюди приїжджало, була прокуратура. Але справу цю затерли і навіть у новинах про це нічого не говорили».

Із інтерв'ю з лікарем швидкої допомоги

«Безпідставно міліцією було затримано жителя Лубен, якого міліція катувала до другої години ночі. Крики хлопця про допомогу було чути по всій окорузі навколо будівлі міліції. Коли хлопцеві викликали швидку допомогу, то черговий міліціонер лікарів до затриманого не пустив. О 4-й ранку міліціонери

⁴ Кримінально — процесуальний кодекс України. Науково — практичний коментар. За заг. ред. В.Т. Малярєнка, В.Г. Гончарєнка — Вид. шосте, перероблене та доповнене — К.: «Юрисконсульт», «Юстініан» — 2010. — 896 с.

самостійно викликали швидку допомогу і повідомили, що до них у райвідділ підкинули сильно побитого хлопця».

Із інтерв'ю з мером м. Лубни

(доступно на <http://sprotiv.org/2010/06/28/mer-luben-prizyvaet-gorozhan-mitingovat-protiv-proizvola-milicii/>)

Громадянин, який постраждав унаслідок застосування до нього незаконного насильства з боку міліції, може звернутися до будь-якої медичної установи по допомогу, і в цьому випадку спрацьовує інструкція «Про порядок обліку випадків звернення до медичних установ і міськрайлінорганів внутрішніх справ громадян із тілесними ушкодженнями кримінального характеру», затверджена спільним наказом МВС України та МОЗ України № 307/105 від 10.05.93. Інструкція вимагає від керівників лікарень, госпіталів, профілакторіїв, клінік, травмпунктів та інших медичних установ негайно інформувати органи внутрішніх справ про всі випадки звернення по медичну допомогу осіб із вогнепальними, ножовими пораненнями та з іншими тілесними ушкодженнями, якщо є підстави вважати, що вони отримані внаслідок правопорушень. Крім того, Основи законодавства України про охорону здоров'я гарантують кожному громадянину можливість проведення незалежної медичної експертизи в разі незгоди громадянина з висновками державної медичної експертизи, застосування до нього заходів примусового лікування та в інших випадках, коли діями працівників охорони здоров'я можуть бути порушені загальновизнані права людини і громадянина [ст. 6 Закону України «Про Основи законодавства України про охорону здоров'я»].

Якщо з'ясується, що такі ушкодження отримані внаслідок «спілкування» із працівниками міліції, то, звичайно, з такою інформацією міліція поведеться вкрай «уважно». Потерпілий знов потрапляє у міліцейсько-медичну «пастку», з якої практично немає жодного легального виходу, якщо в працівників є намагання утаємничити факт завдання тілесних ушкоджень. Хоча, в принципі, право звернутися до бюро СМЕ самостійно, без направлення від органів слідства (суду, прокуратури, міліції) є в кожного громадянина. Але часто практика йде шляхом повного узгодження дій медиків та правоохоронців.

«Направлення на судмедекспертизу видають у міліції, і протягом зазначеного терміну постраждалий повинен її пройти. Потерпілі у відділенні можуть через адвоката вимагати проведення судмедекспертизи, деякі навіть примудряють»

ся до журналістів звертатися і активно залучити до процесу родичів. У такому разі в нас просять довідку про виїзд».

Цитата з інтерв'ю із лікарем швидкої допомоги

Підтвердження практики узгодженості дій медиків та правоохоронців є ще в одному з інтерв'ю із хірургом-травматологом:

«Найпоширенішою формою тиску на лікарів є психологічний — лікарі рідко охоче будуть протистояти правоохоронним органам, для цього не потрібно тиснути, багато залежить від соціального становища жертви, зрозуміло. Тиск — це сама ситуація, тут і погрожувати не треба, лікар сам намагається пом'якшити удар на адресу правоохоронних органів. Так влаштоване наше суспільство».

Цитата з інтерв'ю з лікарем-хірургом

Саме цим, на наш погляд, можна пояснити те, що з 282 випадків незаконного насильства, виявлених у ході дослідження в 2010 році, тільки у 39 респонденти вказали, що потерпілі зверталися за отриманням медичної допомоги, а безпосередньо медичне освідування проходили лише 11 (рис. 2.2.1).

В інтерв'ю з одним адвокатом, що практикує в м. Харкові, нам стали відомі більш категоричні регіональні особливості роботи медиків та правоохоронців:

«У травмпунктах, коли в людини є тілесні ушкодження, її питають, де вона їх отримала. І є певна особливість у лікарні швидкої допомоги: якщо людина каже, що її побили в міліції, то в неї завжди є шанс не отримати достатню медичну допомогу. Щойно вони дізнаються, що людину побили в міліції, — значить, до неї одразу змінюється ставлення».

«У четвірці (лікарня швидкої невідкладної допомоги в м. Харкові), якщо ти скажеш що травми отримав у міліції, тобі навіть довідки не дадуть! Просто не приймуть, і все. І з такими випадками я стикаюся ледве не щомісяця».

Цитати з інтерв'ю з експертами

Респонденти-ув'язнені визнають, що проблема з отриманням направлення на судово-медичне освідування є поширеною. На це вказують 43% засуджених — колишніх співробітників органів внутрішніх справ (рис. 2.2.1)

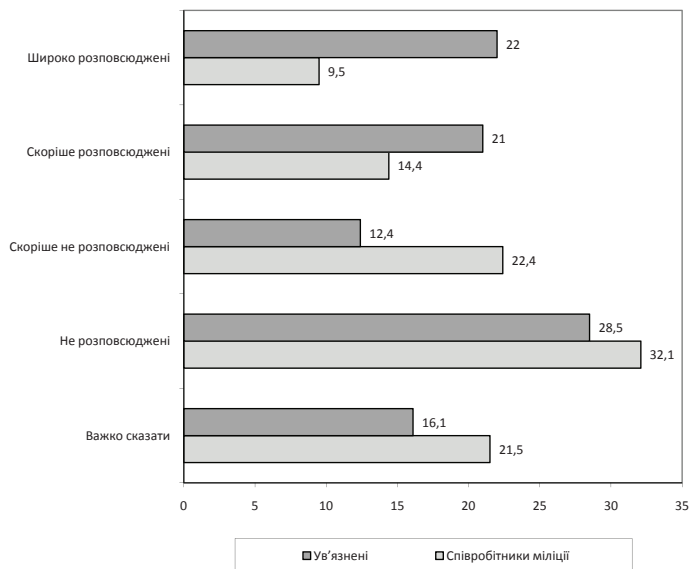

Рис. 2.2.1 Розподіл відповідей на запитання: «Наскільки є поширеною проблема отримання направлення на судово-медичне обстеження у випадку побиття в міліції?»

Рис. 2.2.2 Співвідношення постраждалих від незаконного насильства і тих, що звернулися по допомогу до медиків (за даними соціологічного дослідження, 2010 р.)

Така практика повністю не відповідає вимогам Європейського Комітету із запобігання катуванням та іншим формам жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, який у своїй доповіді про візит до Албанії у 2005 р. наголосив, що «бар'єрів» між судовими медичними експертами та особами, що скаржаться на жорстоке поводження, не може існувати, незалежно від того, подавався чи ні офіційний запит про надання послуг такими експертами з боку посадових осіб слідчих органів прокуратури або інших органів⁵.

Єдиний шлях розв'язання такої проблеми — впровадження інституту атестованих незалежних медичних експертів, які проходять акредитацію в Міністерстві охорони здоров'я та Міністерстві юстиції України і за підпорядкуванням не пов'язані із МВС та/або МОЗ України.

Опитування свідчить, що засуджені — колишні працівники міліції більшою мірою, ніж чинні міліціонери, починають усвідомлювати проблеми з отриманням довідки на експертизу — 26,4% абсолютно або швидше не згодні з чинним порядком судово-медичного освідування (рис. 2.2.3)

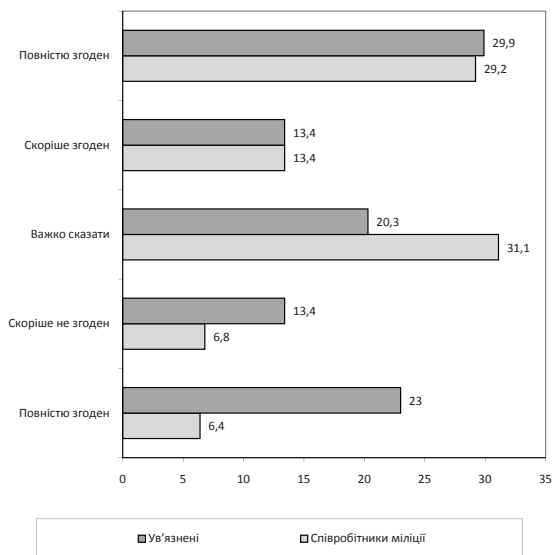

Рис. 2.2.3 Розподіл відповідей на запитання:

«Як Ви вважаєте, чи потрібно залишити направлення на судово-медичне обстеження виключно в повноваженнях органів дізнання і досудового слідства?»

⁵ http://www.cpt.coe.int/documents/alb/2006-24-inf-eng.htm#_Toc122772313

Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що, навіть за наявності бажання та волі у потерпілого від незаконного насильства в міліції зібрати докази (а висновок судово-медичної експертизи є одним із головних), це стає надскладним завданням. А якщо припустити, що міліція не буде або не схоче визнавати факт незаконного насильства, доведення справи до судового розгляду стає просто неможливим.

2.3 Спроба створення системи змішаного контролю за дотриманням прав людини в діяльності органів внутрішніх справ. Загальна оцінка результатів

Налагодження системи громадського контролю за діями посадовців ОВС України щодо захисту затриманих і заарештованих осіб від катувань та жорстокого поводження, яке відбувалося протягом 2005–2010 рр., одночасно супроводжувалося заходами відомчого контролю у сфері дотримання прав людини. Так, логічним продовженням діяльності Міністерства внутрішніх справ щодо імплементації міжнародних стандартів забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності стало створення на початку 2008 року Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ — УМДПЛ (наказ МВС №16 від 18.01.2008 «Про внесення змін до організаційно-штатної структури Апарату Міністра»).

Відповідно до Положення про Управління, затвердженого наказом МВС України від 24.04.08 № 197, метою його діяльності було налагодження системи відомчого контролю за дотриманням прав людини в роботі органів та підрозділів внутрішніх справ згідно з міжнародними стандартами в галузі правоохоронної діяльності.

До організаційної структури Управління входили організаційно-аналітичний відділ та відділ регіонального контролю. До функцій організаційно-аналітичного відділу належали узагальнення та аналіз поточної діяльності Управління, підготовка аналітичних документів для керівництва МВС, надання організаційної та методологічної допомоги структурним підрозділам МВС із питань, пов'язаних із забезпеченням прав людини в їх діяльності, координація роботи Управління з міжнародними та неурядовими організаціями тощо. Здійснення моніторингу дотримання прав людини в діяльності територіальних управлінь внутрішніх справ було покладено на відділ регіонального контролю. Цей відділ складався з помічників міністра, які підпорядко-

увалися міністри внутрішніх справ України, керівництву Апарату Міністра та Управління.

Усі помічники міністра були державними службовцями, призначеними на посади за результатами ретельного відбору. До складу комісії з відбору входили представники Апарату Міністра внутрішніх справ, Департаменту кадрового забезпечення та Правового департаменту МВС України, члени Громадської ради при МВС із питань забезпечення прав людини в діяльності органів внутрішніх справ. Процедура відбору складалася з двох етапів: письмової перевірки знань національних та міжнародних нормативно-правових актів та усної співбесіди з кандидатами. Під час письмової перевірки кандидати мали продемонструвати глибоке знання Конституції України, Законів України «Про державну службу», «Про боротьбу з корупцією», «Про міліцію», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», а також основних міжнародних конвенцій та пактів у сфері забезпечення прав людини.

За результатами відбору на посади помічників міністра з прав людини було призначено 27 осіб, по одній на кожний регіон України. Винятком стали лише АР Крим та м. Київ, у яких працювали по два помічники міністра. За своїм професійним досвідом призначені помічники міністра розподілилися таким чином: пенсіонери правоохоронних органів, які не мали досвіду роботи в НУО — 44%, представники неурядових організацій — 41%, пенсіонери правоохоронних органів, які мали досвід роботи в НУО — 15%. Частка жінок серед призначених помічників міністра склала 19%.

Для забезпечення виконання поставлених перед Управлінням завдань помічники міністра беруть участь в організації моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ регіону та виявляють проблеми, що виникають у процесі їх взаємодії з населенням.

Із метою забезпечення контролю за роботою чергових частин органів внутрішніх справ, спецустанов міліції з питань дотримання в їх діяльності прав людини, оперативного реагування на заяви про надзвичайні події та випадки жорстокого поводження, оцінки стану цієї діяльності, виявлення умов, що породжують випадки катування, порушенням законності працівниками органів внутрішніх справ, помічники міністра самостійно або спільно з представниками служби внутрішньої безпеки здійснювали перевірку на закріпленій території органів та підрозділів внутрішніх справ. У разі потреби вони мали право ініціювати питання про проведення службових перевірок за

фактами тортур та жорстокого поводження, брати участь у таких перевірках та за необхідності висвітлювати їх результати в засобах масової інформації.

Для виконання визначених завдань і функцій помічники міністра мали право отримувати за запитом від структурних підрозділів ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті, підпорядкованих їм органів та підрозділів внутрішніх справ необхідну службову документацію; безперешкодно користуватися, у межах компетенції, статистичними даними цих підрозділів; здійснювати контроль за організацією взаємодії їх керівництва з громадськими та правозахисними організаціями, місцевими громадами, брати участь у роботі колегій та оперативних нарад, вносити пропозиції щодо вдосконалення роботи органів та підрозділів внутрішніх справ.

Слід зазначити, що Управління, громадські ради з питань забезпечення прав людини та мобільні групи з моніторингу дотримання конституційних прав та свобод громадян доволі швидко утворили єдину систему відомчого та громадського контролю за дотриманням прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України. Так, відповідно до Положення про Управління, помічники міністра виконували обов'язки відповідальних секретарів громадських рад, а також обов'язково здійснювали виїзди у складі мобільних груп. У свою чергу, склад мобільних груп, регулярність їх виїздів та інші питання організації їхньої діяльності, відповідно до вимог наказу МВС України № 894 від 31.08.2006, визначалися на засіданнях громадських рад. Фактично, всі з вищеназваних елементів системи контролю за дотриманням прав людини були незалежними від керівництва регіональних управлінь внутрішніх справ, що, за умови належної організації їх діяльності, створювало необхідні умови для ефективного функціонування всієї системи.

Робота щодо запобігання катуванням у діяльності підрозділів ОВС України

Робота зі зверненнями громадян

Протягом 2008 року до помічників міністра під час особистого прийому зі скаргами на жорстоке поводження з боку працівників міліції звернулися **65** осіб. Загальна ж кількість звернень із питань жорстокого поводження, які були розглянуті помічниками міністра, склала **90** од. За фактами можливого порушення працівниками міліції абсолютної заборони на застосування тортур та інших форм жорстокого поводження помічниками міністра було ініцій-

овано **119** службових перевірок, із яких 25 було проведено працівниками служби внутрішньої безпеки, 50 — інспекції з особового складу й 44 — працівниками інших служб.

У 2009 році помічниками міністра було отримано 209 звернень громадян про порушення правоохоронцями їх права на свободу від катувань та жорстокого поводження, за якими було ініційовано проведення 154 службових перевірок.

Виявлення фактів катування та жорстокого поводження під час перевірки служб та підрозділів ОВС

Регулярні відвідування були одним із найбільш дієвих заходів впливу на стан дотримання прав людини в діяльності служб та підрозділів внутрішніх справ і мали значний профілактичний ефект. Протягом 2008 року помічниками міністра було перевірено **625** підрозділів ОВС та здійснено **353** моніторингових візити в складі мобільних груп. У 2009 році працівниками УМДПЛ було відвідано **461** підрозділ ОВС та здійснено **269** моніторингових візитів мобільними групами, з яких у нічний час — **31** візит.

Слід зазначити, що на первинному етапі становлення та започаткування цієї роботи керівники окремих підрозділів органів внутрішніх справ болюче сприймали такі відвідування й іноді навіть вдавалися до заборони допуску помічників міністра до приміщень адміністративних будівель. Проте за перший рік роботи вдалося довести до регіональних керівників органів внутрішніх справ завдання та повноваження працівників УМДПЛ, важливість діяльності з моніторингу та захисту прав людини.

В апаратах регіональних управлінь внутрішніх справ в областях існує декілька контролюючих служб, які зобов'язані виявляти недоліки, зокрема порушення прав громадян. Однак протягом багатьох років такі служби традиційно використовувалися для усунення недоліків щодо показників статистичної звітності, недопущення приховання злочинів від обліку та реєстрації. Уже перші втручання помічників міністра у стан справ на місцях виявили та дозволили довести керівництву УМВС, ГУМВС неупереджене бачення цілком очевидних та прихованих порушень, думку громадян про організацію роботи міліції.

Так, саме заходами раптового відвідування Красногвардійського РВ м. Дніпропетровська було встановлено факт безпідставного затримання та утримання гр. К. та Ч., мешканців м. Кривий Ріг, які 28.10.2008 року під час пересадки у м. Дніпропетровську на потяг до м. Маріуполь були затримані за підозрою про наявність у них наркотичних речовин. Працівниками УМДПЛ

у ході перевірки цього факту було встановлено, що підрозділ БНОН розташований у підвальному приміщенні житлового будинку поза межами районного відділу міліції. Це створювало «ідеальні» умови для уникнення реєстрації черговою частиною фактів доставляння громадян для проведення дізнання та їх подальшого утримання без законодавчо визначених підстав. За ініціативою УМДПЛ використання цього приміщення як службового було надалі заборонено.

Аналітична та нормотворча робота

Протидію випадкам катування і жорсткого поводження в органах внутрішніх справ можна визнати одним із найбільш складних завдань у діяльності УМДПЛ. Суттєвим негативним фактором, який впливав на результативність службових перевірок, була певна обмеженість повноважень помічників міністра УМДПЛ під час їх проведення та прийняття рішення за їх результатами. Значним кроком уперед у питаннях посилення контролю за якістю службових розслідувань стало підписання наказу МВС України від 16.09.2009 № 404 «Про забезпечення прав людини в діяльності органів внутрішніх справ», яким передбачається ознайомлення помічників міністра, як ініціаторів проведення службових розслідувань за фактами порушень прав людини, з проектами висновків цих розслідувань, що давало змогу помічникам міністра висловлювати свої зауваження та впливати на хід та якість службових перевірок.

За ініціативою Управління було розроблено пропозиції до низки законодавчих та відомчих нормативно-правових актів із метою підвищення стандартів забезпечення прав людини в діяльності органів внутрішніх справ, у тому числі захисту від тортур та жорсткого поводження, зокрема:

- підготовлено пропозиції до законопроекту «Про Національний комітет із питань запобігання катуванням та жорсткому поводженню»;
- підготовлено та видано розпорядження МВС України від 30.10.2008 р. № 1188 «Про затвердження Плану заходів на виконання рекомендацій Комісара Ради Європи з прав людини Т. Хаммарберга», яким, із-поміж інших заходів, передбачено встановлення в усіх підрозділах органів внутрішніх справ системи відеоспостереження з метою запобігання незаконним діям працівників МВС; поширення повноваження мобільних груп для відвідування спецустанов міліції згідно з принципами Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання;

- розроблено наказ МВС України від 11.08.2008 № 389 «Про внесення змін до Положення, затвердженого наказом МВС від 31.08.2006 № 894», яким було розширено повноваження мобільних груп із моніторингу дотримання конституційних прав та свобод громадян. Зокрема, мобільним групам було надано право здійснювати неоголошені візити до органів та підрозділів внутрішніх справ, у тому числі й у нічний час.

Помічники міністра брали активну участь у роботі урядових делегацій, міжвідомчих робочих груп, комісій, комітетів під час розгляду питань, пов'язаних із удосконаленням державної політики запобігання катуванням та жорсткому поводженню, серед яких слід відзначити:

- участь у діяльності робочих груп при Міністерстві юстиції з питань розроблення законопроекту «Про Національний комітет протидії катуванням» та Концепції державної політики запобігання катуванням;
- участь у жовтні 2008 року представника УМДПЛ у складі української делегації в щорічному заході ОБСЄ «Зустріч із питань людського виміру» (Варшава), під час якого він виступив із доповіддю «Заходи МВС України щодо протидії катуванням та жорсткому поводженню».

За всіма фактами жорсткого поводження помічники міністра склали доповідні записки керівництву Управління та міністру внутрішніх справ з одночасним повідомленням начальників ГУМВС, УМВС в областях та пропозиціями про призначення службових перевірок. Так, протягом 2008 р. було здійснено таке:

- Управлінням щомісячно готувався звіт міністру внутрішніх справ щодо стану дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України;
- помічником міністра в Донецькій області було направлено доповідну записку міністру про незадовільний стан забезпечення прав людини, незаконні затримання та жорстоке поводження в Київському РВ Донецького МУ ГУМВС України в Донецькій області, а також доповідну записку заступнику Міністра МВС України М.Г. Вербенському про незадовільний стан забезпечення прав людини в ГУМВС України в Донецькій області. За результатами проведення службового розслідування Головним штабом МВС України, факти знайшли своє підтвердження. Міністром було призначено комплексну перевірку ГУМВС України в Донецькій області в першому кварталі 2009 року;

- помічником міністра в Харківській області було підготовлено та направлено до Управління аналітичний звіт щодо результатів моніторингу ситуації у сфері запобігання катуванням та жорстокому поведженню у Харківській області;
- за пропозицією помічника міністра було підготовлено вказівку УМВС України у Волинській області № 6/121 від 12.06.08 року, яка вимагала здійснення працівниками Інспекції з особового складу щотижневого моніторингу ситуації у сфері запобігання катуванням та жорстокому поведженню. Результати моніторингу доповідалися на оперативних нарадах при начальникові УМВС.

Питання заборони катування та жорстокого поведження неодноразово порушувалися помічниками міністра під час оперативних нарад та регіональних колегій.

Серед інших заходів, ініційованих помічниками міністра, слід відзначити запровадження практики роботи комісії ГУМВС у Дніпропетровській області з контролю за станом облікової реєстраційної дисципліни щодо цільової перевірки скарг громадян на побиття, катування, неналежне поведження, які надходили безпосередньо до керівництва галузевих служб, МУ, МВ–РВ відповідно до наказу від 14.04.2004 № 400 МВС України. Крім того, за письмовим клопотанням помічника міністра, Полтавським обласним бюро судово-медичної експертизи здійснювалося інформування помічника міністра про факти звернення громадян, постраждалих у результаті катування, поганого поведження в органах внутрішніх справ, які отримали внаслідок цього тілесні ушкодження.

Інформаційно-просвітницька діяльність

Одним з основних напрямків діяльності УМДПЛ було інформування громадськості про стан дотримання прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ. Інформаційно-просвітницька діяльність здійснювалася за допомогою прес-конференцій, публікацій у друкованих та електронних ЗМІ, круглих столів, семінарів та конференцій. Крім того, одним з основних джерел інформації про діяльність Управління був веб-сайт www.umdpl.info.

Протягом 2008 року помічниками міністра було проведено понад **670** інформаційних заходів у ЗМІ (прес-конференції та виступи в ЗМІ, публікації). Серед найбільш вагомих інформаційних заходів у напрямку висвітлення міжнародних та вітчизняних стандартів у сфері протидії катуванню та жорстокому поведженню можна назвати такі:

- 26 червня 2008 року представники УМДПЛ взяли участь у круглому столі, присвяченому Дню проти катування, який було організовано представництвом Європейської комісії в Україні. Під час засідання заступник начальника УМДПЛ Ю.Л. Белоусов виступив із доповіддю, присвяченою заходам, які було реалізовано МВС у сфері подолання практики катування та жорстокого поводження в діяльності ОВС;
- 4 серпня 2008 року помічником міністра в Рівненській області спільно з представниками Львівської громадської організації «Твоє право» та ГО «Комітет виборців України» було проведено прес-конференцію, головною темою якої була презентація проекту «Зменшення випадків застосування тортур та жорстокого поводження працівниками міліції». Основними напрямками проекту було надання безкоштовної інформаційно-правової допомоги жертвам тортур та жорстокого поводження через функціонування мережі правозахисних громадських Центрів документування тортур; створення «адвокатського фонду» для безкоштовного захисту прав затриманих осіб; підвищення правової свідомості працівників органів внутрішніх справ та їх обізнаності з міжнародною практикою запобігання випадкам катування та незаконного поводження через цикл навчальних тренінгів.

Протягом року помічниками міністра було проведено понад **190** тренінгів та семінарів із питань забезпечення прав людини. Особлива увага під час їх проведення зверталася на неприпустимість катування та жорстокого поводження в діяльності правоохоронних органів. Для прикладу можна назвати такі.

- 18 липня 2008 року у залі засідань колегії Рівненського УМВС України представниками ГО «Харківський інститут соціальних досліджень» за участю помічника міністра було проведено навчальний семінар для працівників УГБ, карного розшуку, ВБЗТЛ, ІТТ. Окремо були висвітлені питання про абсолютну заборону катування в діяльності ОВС;
- у Сумській області 20 червня та 22 серпня 2008 року з ініціативи помічника міністра за участю фахівців-правників Сумської філії ХНУВС для працівників слідства та дізнання міськрайорганів УМВС проведені семінари-тренінги на тему: «Забезпечення людині права на

свободу під час досудового слідства» та «Особиста недоторканість людини в діяльності ОВС»;

- у грудні 2008 року було проведено 2 навчальних семінари «Міжнародні стандарти дотримання прав людини працівниками ОВС» для керівного складу ГУМВС у Львівській та Закарпатській областях, а також для заступників міськрайорганів із кадрових питань. Навчання проводив колишній поліцейський, юрист Гельсінського фонду з прав людини Славомир Цибульський. Захід здійснювався в рамках проекту «Зменшення випадків застосування тортур та жорстокого поводження працівниками міліції у Закарпатській, Львівській, Рівненській та Чернівецькій областях», який виконується благодійною організацією «Твоє право» за фінансової підтримки Європейського Союзу;
- у Харківській області для проведення занять у системі службової підготовки працівників ГУМВС України в Харківській області було розповсюджено практичний посібник, підготовлений експертами Харківського інституту соціальних досліджень «Мобільні групи з моніторингу дотримання конституційних прав та свобод громадян: на шляху до впровадження національного превентивного механізму з попередження тортур».

Покращення умов тримання в спецстановах міліції

Пріоритетним для УМДПЛ у напрямку забезпечення права на свободу від тортур і жорстокого поводження була діяльність зі здійснення постійних відвідувань спеціальних установ міліції та вживання заходів для покращення умов тримання осіб, що в них перебували.

Такі навчання здійснювались помічниками міністра як під час моніторингових візитів у складі чинних мобільних груп із моніторингу забезпечення прав і свобод людини в діяльності ОВС, так і під час особистих відвідувань органів та підрозділів.

Аналітична та нормотворча робота

За наслідками проведених навчань у 2008 р. було підготовлено та надано керівництву ГУМВС (УМВС) на місцях 50 доповідних про узагальнений аналіз ситуації в спецстановах, виявлені конкретні порушення та недоліки, а також особисті рекомендації щодо розв'язання наявних проблем. До УМДПЛ було

надіслано **6** доповідних щодо загального стану умов тримання в спецстановах, наявності системних порушень у них та інформації щодо надзвичайних ситуацій, пов'язаних із проблемами тримання в таких установах. Питання забезпечення прав та належних умов тримання осіб, що перебувають у спецстановах, **46** разів протягом 2008 р. розглядалося на засіданнях колегій та оперативних нарад керівників ГУМВС (УМВС). Під час їх роботи було здійснено **37** виступів помічниками міністра.

Ситуація щодо стану умов тримання осіб у спецстановах помічниками міністра протягом 2009 року відображалась уже в 198-х доповідних та службових листах, що надавалися керівництву ГУМВС, УМВС на місцях. Із них узагальнений аналіз стану, з викладенням особистих пропозицій, містили 50 документів. Міністру внутрішніх справ та до УМДПЛ було надіслано 34 доповідних записки щодо загального стану умов тримання в спецстановах, наявності системних порушень у них та інформації щодо надзвичайних ситуацій, пов'язаних із проблемами утримуваних у них осіб. Питання забезпечення прав та належних умов тримання осіб, що перебували в таких установах міліції, в прямій постановці розглядалося на 73-х засіданнях колегій і оперативних нарад керівників ГУМВС, УМВС (проти 46-ти в попередньому році). Під час їх роботи помічниками Міністра здійснено **60** виступів.

Із метою поліпшення умов тримання помічниками міністра протягом 2009 р. було ініційовано надсилання від імені керівників ОВС **65** службових листів до органів прокуратури, підрозділів Департаменту з виконання покарань, медичних та санітарно-епідеміологічних закладів.

Окрім аналітичної роботи, проводились і заходи щодо вдосконалення чинної нормативно-правової бази в цьому напрямку. Міністру внутрішніх справ у 2008 р. було направлено **5** доповідних, у яких, крім викладення узагальненого аналізу ситуацій із порушенням прав осіб, що перебувають у спецстановах міліції, надані пропозиції з удосконалення чинної нормативно-правової бази. Серед них:

- пропозиція зі скасування чинного на той час наказу МВС № 384 від 13.07.1996 р., яким було затверджено «Положення про приймальники-розподільники для дітей в ОВС», у зв'язку з невідповідністю чинному законодавству в частині підстав та повноважень для начальників міськрайорганів із затримання дітей до рішення суду та умов їх тримання, що не відповідало міжнародним стандартам;
- пропозиція щодо внесення змін до наказу МВС № 552 від 18.09.1992 р., що затвердив «Положення про спеціальні приймальники при ОВС

для утримання осіб, підданих адміністративному арешту» в частині приведення визначених ним умов тримання до чинних міжнародних стандартів;

- пропозиції про внесення змін до ст. 11 (матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування осіб, узятих під варту) Закону України «Про попереднє ув'язнення» в частині збільшення норми площі в камері для однієї, окремо взятої під варту особи до 5 м².

У 2009 році міністру внутрішніх справ було надано вже 11 доповідних, у яких, крім викладення аналізу ситуації, були надані такі пропозиції з удосконалення чинної нормативно-правової бази:

- Пропозиції до нової редакції наказу МВС № 553-1992 року, яким затверджено «Положення про приймальники-розподільники для осіб, затриманих за бродяжництво». Спільними зусиллями УМДПЛ та ДГБ МВС проект такого наказу було підготовлено та в червні 2009 року обговорено з керівниками цих установ на розширеній нараді, що відбулася в ГУМВС України в Дніпропетровській області.
- Пропозиції щодо ознайомлення помічників міністра з висновками та матеріалами службових розслідувань за фактами порушень прав людини; забезпечення, відповідно до норм, чергових частин та спецстанов кварцовими лампами, які реалізовані підписанням наказу МВС № 404 від 16.09.2009 р.
- Пропозиції для внесення до Загальнодержавної програми протидії захворюванню на туберкульоз у 2007–2011 роках, у частині включення МВС для бюджетного фінансування утримання хворих на туберкульоз в ІТТ та передачі їх до СІЗО, а також до Закону України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», у частині захисту працівників міліції, які мають контакти з хворими на туберкульоз під час їх охорони та конвоювання. Аналогічного змісту пропозиції були подані для внесення спільного наказу МОЗ і МВС № 331/645 від 06.07.2004 року.
- Пропозиції для внесення змін до спільного наказу № 705 від 16.10.1996 року, що затвердив «Інструкцію про порядок конвоювання та тримання в судах підсудних (засуджених) за вимогою судових органів», в частині приведення умов до міжнародних стандартів.
- Пропозиції для внесення змін до наказу МВС № 390 від 16.10.2007 р., що затвердив «Положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Ук-

раїні», в частині нормативного врегулювання застосування заходів фізичного впливу та спецзасобів цивільною охороною установи.

- Пропозиції до нової редакції наказу МВС № 384 від 13.07.1996 р., яким затверджено «Положення про приймальники-розподільники для дітей в ОВС», що враховують міжнародні вимоги до таких спецустанов та скасовують повноваження начальників МРВ із затримання дітей до рішення суду.

Зважаючи, що процес удосконалення нормативно-правової бази на національному рівні є тривалим, помічниками міністра така діяльність здійснювалась паралельно на регіональному рівні. Так, за пропозицією помічника міністра, підтриманою Громадською радою, начальником УМВС України в Сумській області 22.06.2008 року було введено в дію розпорядження № 21/3-1533 щодо запровадження механізму обліку та контролю за викликами «швидкої допомоги» до спецустанов міліції області. 15.10.2009 року помічником міністра на ім'я прокурора Одеської області було підготовлено та надіслано службового листа з проханням вжити заходів прокурорського реагування до посадових осіб ДДУПВП в Одеській області, які не виконували вимоги протесту, внесеного Генеральною прокуратурою щодо заборони приймання до СІЗО осіб, хворих на алкогольний психоз чи осіб, які страждають на тяжкі соматичні або інфекційні захворювання, та продовжували повертати таких осіб до ІТТ, чим фактично виявляли до них жорстоке поводження та порушували їхні конституційні права.

Робота зі зверненнями громадян

Протягом 2008 року з питань порушення прав та незабезпечення належних умов звернулося на особистий прийом до помічників міністра 270 громадян, за результатами звернень яких було ініційовано та призначено 142 службові перевірки. У 2009 році помічниками міністра було прийнято 109 громадян та отримано 103 звернення. Переважна більшість звернень надходила від рідних та близьких осіб, утримуваних у спецустановах ОВС, і стосувалась питань своєчасного повноцінного отримання медичної допомоги, госпіталізації в стаціонарні медичні заклади та передання лікарських препаратів. Інша частина звернень громадян була пов'язана зі скаргами на порядок здійснення передач утриманим, заборону користування електро побутовим обладнанням та недотриманням санітарно-гігієнічних норм у приміщеннях спецустанов.

Так, 18.11.2009 р. на виїзному особистому прийомі, помічник міністра отримав від голови місцевого комітету Всеукраїнського громадського об'єднання «Центр захисту прав людини „Свобода“» звернення щодо порушення прав і умов тримання осіб в ІТТ Глухівського МВ ГУМВС України в Сумській області. У цей же день помічником особисто було проведено моніторинг цієї спецстанови, під час якого більшість викладених у зверненні фактів отримали своє підтвердження:

- графік прийому передач спецстанови передбачав усього шість годин на тиждень, виключаючи вихідні, що за умов віддаленої сільської місцевості викликало слушні нарікання як від самих утримуваних, так і від їх рідних;
- керівництвом безпідставно було заборонено користування в одній із камер телевізором;
- встановлений ліміт наповнення був перевищений на 3 особи, у зв'язку з чим порядок окремого покамерного розміщення не дотримувався;
- деякі камери перебували в антисанітарному стані.

Помічником міністра було ініційовано проведення службової перевірки, за висновками якої до дисциплінарної відповідальності було притягнуто п'ять посадових осіб МВ і ГУМВС. Порушення були усунуті.

Водночас слід зазначити, що завдяки реагуванню на звернення громадян у 2009 р. було виявлено лише 9,5% порушень прав людини в діяльності ІТТ від загальної кількості виявлених порушень. Переважну ж кількість (76,5%) порушень протягом 2009 року було виявлено шляхом особистих відвідувань спецстанов помічниками міністра та візитів мобільних груп із моніторингу забезпечення прав людини в діяльності ОВС. Це свідчить про те, що працівниками УМДПЛ було створено дієвий та ефективний механізм виявлення, обліку та висвітлення таких порушень для відома громадськості. До того ж, постійні відвідування спецстанов помічниками міністра, за участю представників правозахисних організацій і громадськості, змушували керівників ОВС на місцях оперативно вживати заходи з усунення виявлених порушень безпосередньо ще під час здійснення моніторингу. Практика засвідчує, що близько 12–15% виявлених недоліків і порушень усувалися вже до кінця моніторингового візиту.

Аналіз таких відвідувань також засвідчив, що протягом 2006–2007 років на виконання рекомендацій ЄКПТ і вимог «Програми по будівництву, реконструкції і ремонту спеціальних установ міліції на 2006 та наступні роки», затвердженої наказом МВС № 1001 від 15.11.2005 року, було виконано знач-

ний обсяг робіт із приведення їх у відповідність до міжнародних норм. Разом з тим, фінансування вищезгаданої Програми є вкрай недостатнім. Так, у 2009 році кошти в Державному бюджеті України для МВС на зазначені цілі не були передбачені взагалі й, відповідно, не надходили. Фінансування ремонтно-будівельних робіт здійснювалося за рахунок спеціального фонду МВС, з якого було виділено 5,2 млн грн. Слід зазначити, що така діяльність була сконцентрована на розв'язанні справді важливих, але лише декількох проблем. Це підведення водопостачальних та каналізаційних мереж, встановлення санвузлів та умивальників, облаштування окремих спальних місць та вентиляції примусового типу. При цьому значною мірою таке поліпшення на місцях здійснювалось керівниками ОВС самотужки, без достатнього залучення бюджетних коштів, так званим «господарчим способом». Іноді виконання цих робіт проводилось без наявності проектно-технічної та дозвільної документації, за низького рівня їх якості.

Більшість інших проблемних аспектів у створенні належних умов у спецстановах, на жаль, не були усунені або через те, що залишились поза увагою керівників ОВС, або через відсутність можливості, на їх рівні, позитивно-го вирішення.

Моніторингом спецстановах, що був здійснений УМДПЛ протягом 2008 року, було виявлено порушення:

- технічно-будівельного характеру — 116;
- медично-санітарного — 61;
- належної забезпеченості необхідним — 48;
- нормативно-правового характеру — 42;
- організаційного — 41.

Серед порушень з ознаками системності були окремо зазначені:

- перевищення 10-денного терміну тримання та ліміту наповнення в ПТТ;
- недотримання встановленого порядку покамерного розміщення осіб, відповідно до їхніх категорій;
- відсутність належних медико-санітарних умов.

Тільки у 2008 році незабезпечення належних умов тримання стало однією з причин колективних акцій непокори з боку спецконтингенту в Кіровоградській, Дніпропетровській та Полтавській областях. Водночас, тільки з ініціативи помічників міністра, за встановленням наявності грубих порушень було порушено питання, а керівництвом ОВС — прийнято рішення про призупинення функціонування 11 спецстановах міліції.

Протягом 2009 року поширеними й такими, що мали системний характер, були визнані такі порушення:

1. Перевищення встановленого ліміту наповнення, а, як наслідок цього — незабезпечення окремого покамерного розміщення осіб, відповідно до їхніх категорій та перевищення максимально можливого 10-денного терміну їх тримання в ІТТ.
2. Відсутність у спецустановах необхідних службових приміщень, обладнання, проблеми з функціонуванням мереж водотеплоенергозабезпечення, каналізаційних та вентиляційних систем, недостатність освітлення в приміщеннях, необхідність проведення поточних ремонтів тощо.
3. Порушення адміністративно-організаційного характеру:
 - ненадання вчасної та повноцінної медичної допомоги;
 - незабезпечення повноцінного харчування; відсутність можливості користування душем;
 - недотримання графіку щоденних прогулянок;
 - нестача постільних речей, посуду, інвентарю, дезрозчинів, аптечок; нерегулярне проведення опромінювання (кварцювання), дезінфекцій та санобробок; недотримання в камерах санітарно-гігієнічних норм;
 - неознайомлення утриманих із їхніми правами та обов'язками; порушення вимог під час складання матеріалів про затримання та обшуки;
 - заборона користування телевізорами та іншими побутовими пристроями, літературою тощо.

Інформаційно-просвітницька діяльність

Поряд з іншим, УМДПЛ та його працівниками систематично здійснювались і заходи інформаційно-просвітницького характеру. Головною метою їх проведення було привернення більш серйозної уваги до цього напрямку діяльності ОВС та наявних у ньому проблем як із боку керівників, так і з боку рядових виконавців, а також підвищення їх особистого рівня відповідальності.

Невід'ємною складовою діяльності було підвищення професійної підготовки в галузі права та створення належних умов тримання осіб у спецустановах у світлі чинного національного та міжнародного законодавства. Протягом 2008 року з ініціативи та за участю помічників міністра було проведено 49 семінарів та 6 тренінгів. Головними темами були: «Права осіб, що перебу-

вають під вартою», «Умови утримування, якими повинні забезпечуватись ці особи», «Норми чинного національного та міжнародного законодавства в цій галузі та відповідальність за їх порушення». Здебільшого семінари проводились для керівників підрозділів, працівників слідства, ІОС, ВБ, штабу, ІТТ, конвойних підрозділів та інших служб міліції громадської безпеки.

У 2009 році з ініціативи та за участю помічників міністра було проведено 70 семінарів та 15 тренінгів. Основною тематикою їх проведення були: «Національні та міжнародні стандарти умов тримання в спецустановах», «Недопущення жорстокого поводження з утриманими та відповідальність за незабезпечення їхніх прав», «Механізми, методика і тактика моніторингу ІТТ». Помічниками міністра особисто було проведено 126 занять для особового складу оперативних служб, підрозділів громадської безпеки та слідства із цього напрямку.

Взаємодія з органами виконавчої влади та неурядовими організаціями

Повсякденна діяльність УМДПЛ відбувалась у тісній співпраці з органами виконавчої влади на місцях, неурядовими об'єднаннями, міжнародними та регіональними правозахисними і релігійними організаціями. Вони залучались як для вирішення питань, пов'язаних із конкретними випадками, так і для поліпшення ситуації загалом у галузі забезпечення прав та належних умов тримання в спецустановах міліції. Систематичне спілкування на місцях здійснювалось із санітарно-епідеміологічними установами, установами Державного Департаменту України з питань виконання покарань, медичними закладами, представниками Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, територіальними органами прокуратури, відділами юстиції, опікунськими радами та адміністративними комісіями.

І все ж найбільш плідною була спільна діяльність із представниками правозахисних організацій, представлених у складі громадських рад при ГУМВС (УМВС) та мобільних груп. Протягом 2009 року кількість НУО — партнерів УМДПЛ — значно зросла порівняно з 2008 роком і склала 63 організації. Переважна більшість таких організацій безпосередньо опікуються проблемами забезпечення прав людини та належних умов тримання в місцях ізоляції. Саме їхні члени були представлені в складі громадських рад та мобільних груп при ГУМВС, УМВС областей. Як результат, питання дотримання прав та стану умов тримання осіб у спецустановах міліції протягом 2009 року розглядалось на 23-х засіданнях громадських рад у регіонах.

Тісне та плідне спілкування здійснювалось працівниками УМДПЛ і з членами делегацій ОБСЄ та місії Ради Європи і Єврокомісії, що перебували чи здійснювали моніторинг в Україні протягом 2009 року. Так, 5 травня 2009 р. помічник міністра по Харківській області сприяв організації та взяв участь у засіданні 2-х круглих столів, які проводились у рамках Спільної програми Ради Європи та Єврокомісії «Боротьба з проявами жорстокого поведіння і безкарністю у країнах Південного Кавказу, Молдові й Україні» із членами мобільної групи та працівниками міліції, за участю регіонального експерта Джима Мардока. Така ж робоча зустріч відбулася 7 травня 2009 року за участю помічників міністра в м. Севастополі та м. Києві.

Помічники міністра протягом 2008 року були задіяні в роботі 12-ти міжвідомчих робочих груп та комісій, 9-ти комітетів та комісій із питань законності та правопорядку місцевих органів влади. У 2009 році помічники міністра взяли участь у роботі вже 26-ти міжвідомчих робочих груп, комісій і комітетів. Як правило, діяльність їх була пов'язана із вирішенням конкретних, нагальних питань із припинення або, навпаки, відновлення функціонування спецустанов чи розгляду конкретних надзвичайних ситуацій у них. За безпосередньої участі УМДПЛ та за сприянням державних установ, правозахисних і релігійних організацій проводились благодійні заходи щодо покращення умов тримання в спецустановах міліції.

Перед зміною керівництва МВС України працівниками УМДПЛ були заплановані такі напрямки діяльності в галузі запобігання тортурам та жорсткому поведінню:

1. Підтримка остаточного вирішення питання про створення в Україні Національного комітету проти катувань, як єдиного державного органу зі здійснення контролю та запобігання катуванням та іншому жорсткому поведінню в місцях затримання, тримання під вартою та місцях позбавлення волі.
2. Подальше лобювання, спільно з керівництвом МВС та правозахисними інституціями, рекомендацій із приведення національного законодавства, що регулює ці питання, у відповідність із міжнародним.
3. Внесення та підтримка пропозицій для керівництва з приведення чинної нормативно-правової бази МВС у відповідність із національним та міжнародним законодавством із цих питань.
4. Збільшення кількості та підвищення якості моніторинрів спецустанов з обов'язковою участю в них представників громадськості.

5. Оперативне реагування на факти порушень прав та незабезпечення належних умов тримання осіб у спецустановах, із метою їх негайного усунення.
6. Постійне підвищення професійного рівня працівників спецустанов та ОВС загалом у галузі прав людини й підняття рівня їх особистої відповідальності.
7. Налагодження взаємодії, обміну досвідом та інформацією з керівництвом та членами мобільних груп, що створені і діють у системі територіальних управлінь ДДУПВП.
8. Розроблення низки нормативних документів, які б чітко регламентували порядок роботи із затриманими та заарештованими особами. Забезпечення розміщення та функціонування постійно діючої системи відеоспостереження у кімнатах адміністративних будівель, де здійснюється робота з підозрюваними, затриманими, заарештованими та свідками (опитування, допит, тримання).
9. Уведення до структури статистичної звітності щодо основних показників оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ відомості з питань забезпечення прав людини під час дізнання та досудового слідства.

На жаль, сталося так, що цим планам не судилося здійснитися. Після президентських виборів 2010 року міністерство було очолено новим міністром, який серед найперших своїх управлінських кроків розформував Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності ОВС. Нове керівництво МВС України доволі швидко встановило режим ізоляції громадських організацій. Так, жодна з пропозицій членів Громадської ради при МВС України не була розглянута із наданням відповіді, мобільні групи з моніторингу дотримання прав людини припинили свої виїзди через ненадання необхідних дозволів із боку знов призначених начальників обласних управлінь. Працівники УМДПЛ поспішно були звільнені з ОВС практично з усіма можливими порушеннями трудового законодавства без жодних пояснень чи спроб реформувати започатковану діяльність.

Зараз можна із сумом констатувати, що МВС України припинило системну діяльність за такими важливими формами громадського контролю, як громадські ради, мобільні групи, спільний прийом громадян керівниками обласних управлінь та активістами правозахисту. Заблокувавши на тривалий час усі відомі до цього форми громадського контролю, міністр продовжує «не впізнавати» відкритих листів, звернень міжнародних організацій, ігнорувати

спроби дипломатичних представництв встановити робочі контакти з МВС у галузі захисту прав людини. Симптоматичним є той факт, що наразі з сайту МВС України видалені усі раніше розміщені там нормативні акти, що регулюють діяльність органів внутрішніх справ, а також повністю відсутні будь-які оновлення, присвячені дотриманню прав людини в діяльності органів внутрішніх справ.

У своєму сучасному стані зазначені інституції громадського контролю чекають на підтримку з боку активістів неурядових організацій та адекватного ставлення з боку посадових осіб. Сподіваємося, що вимоги Постанови Кабінету Міністрів від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» відновлять дію громадських рад та активність моніторингових візитів правозахисників до спецустанов міліції.

2.4 Оцінка стану викладання прав людини у вищих навчальних закладах МВС України

Як відомо, одним із найважливіших факторів, що впливає на стан забезпечення прав та свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ, є рівень професійної підготовки правоохоронців. В ідеалі, діяльність правоохоронної системи має спиратися на глибоке усвідомлення працівниками міліції всього спектру конституційних прав та свобод людини, що базуватиметься на ґрунтовних знаннях національного законодавства та міжнародних нормативно-правових документів у галузі прав людини, наявності в них чітко сформованих професійних навичок щодо забезпечення та захисту цих прав і свобод. Відповідно, й процес підготовки працівників міліції має передбачати їх широке ознайомлення із системою прав і свобод людини, сучасними механізмами їх захисту та відновлення, особливістю діяльності працівників правоохоронних органів відповідно до міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини, формування відповідних професійних навичок та вмінь.

Отже, виникає закономірне запитання: наскільки ж чинна система підготовки правоохоронців в Україні відповідає цим вимогам? І чи не є численні факти порушень прав і свобод людини з боку працівників міліції свідченням саме неналежної їх підготовки в галузі забезпечення цих прав та свобод?

У рамках нашого дослідження ми вирішили проаналізувати сучасний стан викладання прав і свобод людини в системі вищих навчальних закладів МВС України та знайти відповіді на наступні запитання:

- чи існує в системі ВНЗ МВС єдиний базовий курс із прав людини? Якщо так, то для кого саме він викладається і в якому обсязі?
- чи існують спеціалізовані курси з прав людини, які б розкривали сутність та особливості забезпечення прав і свобод людини працівниками органів внутрішніх справ під час здійснення конкретних завдань із протидії злочинності та охорони громадського порядку?
- чи існують у межах інших фахових дисциплін окремі теми або питання з прав людини?
- які форми та методи навчання використовуються під час викладання проблематики прав людини?

Збір та узагальнення матеріалів дослідження здійснювався фахівцями Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності ОВС (наразі ВГО «Асоціація УМДПЛ») та Державного науково-дослідного інституту МВС України (ДНДІ). Із цією метою працівниками зазначених підрозділів було підготовлено розпорядження МВС України від 3 березня 2010 року «Про аналіз, узагальнення та підготовку пропозицій щодо уніфікації методичних матеріалів, навчальних і робочих програм з прав людини».

Згідно з вимогами розпорядження, ректорати ВНЗ мали надіслати до ДНДІ фондові лекції, методичні матеріали, навчальні і робочі програми, тематичні плани, підручники й посібники, які використовуються в навчальному процесі під час викладання курсів та тем із прав людини. Подальший аналіз зібраних матеріалів здійснювався експертами Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів.

У рамках дослідження вивчалися лише ті матеріали, які були надані вищими навчальними закладами МВС. Слід зазначити, що низка ВНЗ взагалі не надали будь-якої інформації стосовно викладання прав людини, що, в свою чергу, може свідчити про відсутність відповідних курсів та тем у навчальному процесі в цих закладах.

Дослідження навчальних матеріалів, які були надіслані ВНЗ, здійснювалося з використанням методу контент-аналізу.

Слід відзначити, що ще у 2007 році Міністерством внутрішніх справ було здійснено спробу запровадження в навчальний процес у відомчих ВНЗ окремого курсу з прав людини. Із цією метою до Навчального плану підготовки фахівців для органів внутрішніх справ освітньо-кваліфікаційного рівня «ба-

калавр» за напрямом підготовки «Правознавство», який було затверджено тимчасово виконуючим обов'язки Міністра внутрішніх справ М. В. Корнієнком; 9 серпня 2007 року було введено нову навчальну дисципліну «Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності», яка в обсязі 36 годин (18 годин із викладачем, 18 годин — самостійно) мала б викладатися для бакалаврів-правознавців у другому семестрі 1-го курсу.

Водночас, незважаючи на цей, безумовно, позитивний крок МВС в напрямку впровадження в навчальний процес окремого курсу з прав людини, слід відмітити й певні його недоліки. Так, зокрема, дисципліна «Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності» не увійшла до жодного циклу дисциплін нормативної (обов'язкової) частини навчального плану, таких, як цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки, цикл фундаментальної та природнично-наукової підготовки та цикл дисциплін професійної та практичної підготовки. Курс із прав людини було поміщено у варіативну частину навчального плану до блоку дисциплін професійної підготовки за вибором курсанта разом із такими, безумовно необхідними для правоохоронців дисциплінами, як культура професійного мовлення, українська література, ділова англійська мова, соціальна педагогіка тощо.

Окремі курси з прав людини

Аналіз матеріалів дослідження дозволяє зробити висновок, що окремі курси з прав людини викладаються лише в кількох із 14 вищих навчальних закладів МВС (див. табл. 1), а саме в Харківському національному університеті внутрішніх справ (ХНУВС), Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (ДДУВС), Академії управління МВС (заклад реорганізовано та введено до складу Національної академії внутрішніх справ), Донецькому юридичному інституті Луганського державного університету внутрішніх справ, Запорізькому юридичному інституті ДДУВС, Прикарпатському юридичному інституті Львівського державного університету внутрішніх справ та Кримському юридичному інституті внутрішніх справ Одеського державного університету внутрішніх справ.

Зазначені курси викладаються переважно на кафедрах конституційно-го та міжнародного права, а також на інших кафедрах загальнотеоретичного спрямування, таких як кафедра теорії та історії держави та права, кафедра загально-правових дисциплін, кафедра економіко-правових дисциплін, що, відповідно, зумовлює й загальнотеоретичне наповнення таких курсів.

Найбільші за обсягом навчальних годин курси з прав людини викладаються в Запорізькому юридичному інституті ДДУВС («Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина» — 108 годин для денної та 72 години для заочної форм навчання), Академії управління МВС («Права людини» — 82 години), Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ («Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина» — 72 години) та Донецькому юридичному інституті ЛДУВС («Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних перемін», «Забезпечення конституційних прав та свобод громадян при розслідуванні кримінальних справ» — по 72 години).

Результати дослідження свідчать про фактичну відсутність спеціалізованих курсів із прав людини, які б розкривали сутність та особливості забезпечення прав і свобод людини працівниками органів внутрішніх справ під час здійснення конкретних завдань по боротьбі зі злочинністю та охороні громадського порядку. Як приклад такого спеціалізованого курсу можна навести курс «Забезпечення конституційних прав та свобод громадян при розслідуванні кримінальних справ», який викладається на кафедрі кримінального процесу Запорізького юридичного інституту ДДУВС.

Таблиця № 2.4.1

	Назва ВНЗ	Назва дисципліни	Кафедра викладання	Освітній рівень	Форма навчання	Обсяг (рік)
1	Академія управління МВС	Права людини	Кафедра державно-правових дисциплін та дотримання прав людини	Магістр	Заочна	82
		Забезпечення законності та прав людини у правоохоронній діяльності	Кафедра державно-правових дисциплін та дотримання прав людини	Слухачі	Підв. кваліф.	н/д
2	Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (ДДУВС)	Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності	Конституційного та міжнародного права	Бакалавр	Денна	27
		Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина	Конституційного та міжнародного права	Бакалавр	Денна	72

3	Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ	Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін	Конституційного та міжнародного права	Бакалавр	Денна	72
		Забезпечення конституційних прав та свобод громадян при розслідуванні кримінальних справ	Кримінального процесу	Спец/Бакалавр	Денна	36/72
4	Запорізький юридичний інститут ДДУВС	Стандарти прав людини і громадянина в Україні	Загально-правових дисциплін	Магістр	Денна	36
		Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина		Бакалавр	Денна/Заочна	108/72
5	Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ	Забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності	Кафедра теорії та історії держави і права	Бакалавр	Заочна	36
6	Прикарпатський юридичний інститут Львівського державного університету внутрішніх справ	Забезпечення законності та прав людини в правоохоронній діяльності	Кафедра економіко-правових дисциплін	Бакалавр	Денна	36
7	Харківський національний університет внутрішніх справ (ХНУВС)	Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності	Конституційного та міжнародного права	Бакалавр	Заочна	36
		Права людини у міжнародному праві	Конституційного та міжнародного права	Спеціаліст	Денна	36

Окремі теми або питання з прав людини

Окрім загальних та спеціалізованих курсів із проблематики прав та свобод людини, зазначені питання деякою мірою розкриваються й у межах інших дисциплін (див. табл. 2). Так, наприклад, на кафедрі конституційного та міжнародного права ХНУВС викладається ціла низка дисциплін, окремі теми яких стосуються прав людини, а саме:

- *Державне право зарубіжних країн* («Конституційно-правовий статус людини і громадянина в зарубіжних країнах»);
- *Європейське конституційне право* («Основи правового становища людини і громадянина в Європейському Союзі»);
- *Конституційне право України* («Конституційно-правовий статус громадян України», «Конституційно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні», «Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні», «Органи внутрішніх справ у механізмі забезпечення конституційних прав і свобод громадян»);
- *Міжнародне право* («Права людини в міжнародному праві»);
- *Основи конституційного права* («Основи конституційно-правового статусу громадянина», «Основи конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства»);
- *Право Європейського Союзу* («Основи правового становища людини і громадянина в Європейському Союзі»);
- *Сучасні проблеми державотворення* («Проблеми удосконалення інституційного механізму забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина в Україні»).

Як можна побачити, в межах зазначених дисциплін права людини розглядаються переважно лише як одна зі складових конституційно-правового статусу особи (громадян України, іноземців та осіб без громадянства, національних меншин). При цьому слід зазначити, що на вивчення відповідних тем у навчальних планах відведено лише від 4 до 8 навчальних годин, що фактично унеможлиблює ознайомлення слухачів з усім спектром прав і свобод людини.

Навіть на вивчення курсантами та магістрами денної форми навчання таких тем, як «Права людини в міжнародному праві», «Проблеми удосконалення інституційного механізму забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина в Україні» та «Органи внутрішніх справ у механізмі забезпечення конституційних прав і свобод громадян» передбачено лише 7, 6 та 4 години відповідно.

На кафедрі адміністративної діяльності в ОВС ХНУВС у межах курсу «Охорона громадського порядку та система органів, що її забезпечують» для магістрів денної форми навчання викладається спеціалізована тема «Гарантії прав і свобод громадян у сфері охорони громадського порядку працівниками ОВС України». Проте, на жаль, на вивчення цієї вкрай важливої теми в навчальному плані також передбачено лише 6 годин.

В Академії внутрішніх військ МВС, попри відсутність окремого курсу з прав людини, зазначена проблематика викладається для курсантів денної та слухачів заочної форм навчання під час вивчення теми «Права людини і громадянина як основа правоохоронної діяльності» в межах курсу «Організаційно-правові основи правоохоронної діяльності» (24 та 16 навчальних годин відповідно). Також питання прав та свобод людини розглядаються в дуже незначному обсязі й під час вивчення теми «Правовий статус військовослужбовців внутрішніх військ МВС України» в межах курсу «Правове регулювання діяльності воєнної організації в Україні».

Тією чи іншою мірою права людини розглядаються під час вивчення курсантами вищих навчальних закладів МВС такої базової для правознавців дисципліни, як «Кримінальний процес». Наприклад, у Харківському національному університеті внутрішніх справ у ході вивчення зазначеної дисципліни курсанти знайомляться із такими принципами кримінального процесу, які мають безпосереднє відношення до прав людини:

- принцип презумпції невинуватості в кримінальному судочинстві України і його зміст;
- принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист;
- принцип недоторканості особи і її житла в кримінальному судочинстві України;
- принцип поважання честі і гідності особи, захист її прав та законних інтересів;
- принцип рівності учасників процесу перед законом і судом;
- принцип гарантування таємності листування, телеграфної та іншої кореспонденції, інформації з каналів зв'язку;
- принцип забезпечення невтручання в особисте і сімейне життя особи в кримінальному судочинстві України;
- принцип забезпечення учасникам процесу, іншим залученим до нього особам права користуватися рідною мовою.

Права людини вивчаються й у межах теми «Суб'єкти кримінально-процесуального права», зокрема під час розгляду таких питань, як «Поняття і процесуальний стан підозрюваного» та «Поняття і процесуальний стан обвинуваченого».

Магістри денної та заочної форм навчання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ у ході вивчення теми «Міжнародні стан-

дарті діяльності поліцейських органів (міліції)» (курс «Міжнародні стандарти правоохоронної діяльності») знайомляться з такими питаннями:

- міжнародні стандарти діяльності поліцейських органів (міліції) із забезпечення прав і свобод людини;
- міжнародні стандарти взаємодії поліції (міліції) з населенням.

На жаль, як і у вищенаведених прикладах, на вивчення всієї теми «Міжнародні стандарти діяльності поліцейських органів (міліції)» навчальним планом передбачено лише 14 годин.

Особливістю викладання тематики прав людини в переважній більшості вищих навчальних закладів, які надали відповідні матеріали для аналізу, є домінування традиційних методів навчання, таких як лекції та семінари. Практичні ж заняття використовуються лише під час викладання теми «Забезпечення конституційних прав та свобод громадян при розслідуванні кримінальних справ» в межах дисципліни «Кримінальний процес» на кафедрі кримінального процесу Донецького юридичного інституту ЛДУВС (18 годин), та під час вивчення теми «Гарантії прав і свобод громадян у сфері охорони громадського порядку працівниками ОВС України» в межах курсу «Охорона громадського порядку та система органів, що її забезпечують» на кафедрі адміністративної діяльності в ОВС ХНУВС (2 години).

Таблиця 2.4.2

№	Назва ВНЗ	Кафедра викладання	Назва дисципліни	Назва теми з прав людини	Освітній рівень	Форма навчання	Обсяг (год.)
1	Харківський національний університет внутрішніх справ (ХНУВС)	Конституційного та міжнародного права	Державне право зарубіжних країн	Конституційно-правовий статус людини і громадянина в зарубіжних країнах	Бакалавр	ДЗ	5/4
			Європейське конституційне право	Основи правового становища людини і громадянина в Європейському Союзі	Магістр	Д	6
			Конституційне право України	Конституційно-правовий статус громадян України	Бакалавр	ДЗ	8
				Конституційно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні	Бакалавр	ДЗ	4
				Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні	Бакалавр	ДЗ	4
				Органи внутрішніх справ у механізмі забезпечення конституційних прав і свобод громадян України	Бакалавр	ДЗ	4

Розділ 2. Особливості діяльності ОВС, пов'язані з проблемою незаконного насильства

			Основи конституційного права	Основи конституційно-правового статусу громадянина	Бакалавр	Д	5
			Основи конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства	Бакалавр	Д	4	
			Міжнародне право	Права людини в міжнародному праві	Бакалавр	ДЗ	7/10
			Право Європейського союзу	Основи правового становища людини і громадянина в Європейському Союзі	Бакалавр	Д	6
			Сучасні проблеми державотворення	Проблеми удосконалення інституційного механізму забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина в Україні	Магістр	Д	6
		Кафедра адміністративної діяльності ОВС	Охорона громадського порядку та система органів, що її забезпечують	Гарантії прав і свобод громадян у сфері охорони громадського порядку працівниками ОВС України	Магістр	Д	6
2	Академія внутрішніх військ МВС	Соціальних та правових дисциплін	Організаційно-правові основи правоохоронної діяльності	Права людини і громадянина як основа правоохоронної діяльності	Бакалавр	ДЗ	24/16

Висновки

1. Масштаби насильства в органах внутрішніх справ протягом року залишалися високими. На це вказують оцінки поширеності незаконного насильства, дані населенням (кількість респондентів, на думку яких незаконне насильство в міліції поширене, зростає протягом року практично на 10% і склала 58,5%); виявлені в ході дослідження випадки катування і жорстокого поводження й навіть думка працівників міліції, серед яких 22,7% зазначили, що насильство є одним із методів роботи міліції.
2. Згідно з даними, отриманими в ході дослідження, оцінка кількості жертв незаконного насильства в міліції в 2010 році склала приблизно 790 000 чоловік. При цьому оцінка кількості жертв незаконного насильства в міліції в 2004–2009 становила 1 319 500, хоча тоді оцінювався п'ятирічний період. Крім того, це означає, що в 2010 році кожні 40 секунд мав місце факт незаконного насильства в міліції.
3. Сьогодні, на думку більшості українців, стати жертвою незаконного насильства в міліції може стати як злочинець, підозрюваний, затриманий, так і звичайний перехожий або свідок яких-небудь подій, а іноді навіть і сам працівник міліції. Так, згідно з даними соціологічного моніторингу, сьогодні більшість українців (66,1%) дотримуються думки, що від насильства в міліції не застрахований ніхто. Окремо слід відзначити, що протягом 2010 року цей показник збільшився на 3%. Тільки 1,8% українців вважають, що незаконне насильство в міліції нікому не загрожує. І цей показник знижується (для порівняння — в 2009 році цієї думки дотримувалися 2,5% респондентів).
4. Більшість респондентів, які постраждали від незаконного насильства в міліції, вирішили нікуди не звертатися за допомогою або скаргю на дії правоохоронців. Так, 76% опитаних нічого не робили з цієї метою. Серед тих, хто зважився на звернення по допомогу, більшість

покладали надії на прокуратуру й адвокатів. Незатребуваними залишилися потенційні можливості народних депутатів, омбудсмена й ЗМІ. Однак дослідження показує, що низький рівень звернень по допомогу пояснюється неефективним її наданням, особливо з боку державних структур (у першу чергу, прокуратури) — 35% опитаних зазначили, що ситуація навіть погіршилася після звернення, а ще для 29% звернення виявився зовсім неефективним;

5. Порівняно з опитуваннями 2004 року, частка толерантно налаштованих до насильства в міліції людей зменшилася удвічі (з 48% до 24%). При цьому серед співробітників міліції також спостерігається позитивне зростання нетерпимості щодо застосування незаконного насильства в правоохоронній діяльності (з 35% у 2009 до 49,3% у 2010 р.). Водночас, як серед населення, так і серед міліції не склалося одностайної думки, що незаконне насильство неприпустиме за жодних обставин. Тобто, в певних ситуаціях частина населення та працівників ОВС допускають застосування побоїв, знущань або тортур у роботі міліції.
6. Переважна більшість громадян країни нічого не знають про умови тримання в ізоляторах тимчасового тримання (70–72%), близько 6% вважають, що умови тією чи іншою мірою покращилися, 9% упевнені в протилежному. Співробітники міліції більш позитивно оцінюють динаміку змін на краще (55% вважають, що умови тією чи іншою мірою покращилися). Практично незмінною залишилася також думка працівників міліції про те, чи потрібно надавати додаткові кошти на поліпшення умов тримання в ІТТ — близько 60% зазначили, що в цьому є необхідність. Водночас протягом року була зруйнована система незалежного моніторингу ІТТ із залученням громадськості й зросла кількість смертей в ізоляторах тимчасового тримання.
7. Висока латентність побиттів затриманих і доставлених пояснюється відсутністю спеціальної процедури медичного огляду, а також паперової форми фіксації такого огляду. Стара радянська міліцейсько-медична система не була готова працювати із «побитими доставленими», принагідно утаємничувала наявність такого явища і, як-то кажуть, розбиралася із цим самостійно. Зараз ситуація з медичними оглядами змінюється, хоча здебільшого вона залишається під тотальним контролем правоохоронних органів.

8. Тілесні ушкодження, отримані внаслідок «спілкування» із працівниками міліції, є предметом особливої уваги з боку правоохоронців. Міліція активно протидіє офіційній фіксації таких ушкоджень, а заклади охорони здоров'я не займають принципової позиції і виконують «рекомендації» органів дізнання та слідства, тому що не бажають надавати розголосу таким фактам, і, таким чином, не сприяють їх належному розслідуванню. Хоча в принципі право звернутися до бюро СМЕ самостійно, без направлення від органів слідства (суду, прокуратури, міліції) є в кожного громадянина. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є впровадження інституту атестованих незалежних медичних експертів, які проходять акредитацію в Міністерстві охорони здоров'я та Міністерстві юстиції України й за підпорядкуванням не пов'язані з МВС та/або МОЗ України.
9. Результати дослідження демонструють погіршення ситуації, пов'язаної із забезпеченням прав самих працівників міліції. Протягом 2010 року не було зроблено жодних істотних кроків із вирішення ключових питань, пов'язаних зі зниженням чисельності особового складу, перерозподілом навантаження, зміною статусу деяких підрозділів, зменшення кількості керівних осіб у МВС на всіх рівнях. Крім того, більшість працівників міліції постійно відчуває побоювання, пов'язане зі змінами в пенсійному законодавстві. Невирішеними залишаються такі актуальні для працівника міліції питання, як забезпечення нормальної тривалості дня, гідної оплати праці, реалізації права на житло, медичну допомогу, освіту. У підсумку, люди, які займаються охороною правопорядку в країні, мають істотні повноваження й можливості обмежувати права і свободи інших людей, продовжують працювати в умовах недофінансування всієї системи МВС, що позначається і на їхній задоволеності працею, і на ставленні до роботи, і на тому, яким способом вони реалізують свої повноваження.
10. На сьогодні не існує єдиного підходу до викладання прав людини в системі навчальних закладів МВС. Зазначена проблематика викладається в різних навчальних закладах по-різному, й навіть у межах одного навчального закладу не існує узгодженої позиції щодо змісту та обсягу викладання прав людини.
11. МВС України припинило системну діяльність за такими важливими формами громадського контролю, як громадські ради, мобільні гру-

- пи, спільний прийом громадян керівниками обласних управлінь та активістами правозахисту. Симптоматичним є той факт, що наразі на сайті МВС України повністю відсутні будь-які оновлення, присвячені дотриманню прав людини в діяльності органів внутрішніх справ.
12. Серед чинників, що сприяють поширеності практики протизаконного насильства в діяльності міліції, респонденти із числа населення найбільш актуальними в 2010 році назвали 1) безкарність працівників міліції, які використовують незаконні методи в роботі; 2) поганий підбір кандидатів, унаслідок чого в міліцію потрапляють люди із садистськими нахилами; 3) невисокий професійний і культурний рівень працівників міліції. Для співробітників міліції трьома найбільш важливими причинами були й залишаються порушення їхніх прав, недосконалість законодавства й система показників;
 13. На жаль, протягом 2009–2010 рр. не було зроблено яких-небудь суттєвих кроків для поліпшення ситуації. Не було розпочато ні заходів щодо зміни забезпечення правоохоронної діяльності, не заходів щодо зміни системи показників. Протягом цього періоду не було здійснено нічого для поліпшення нагляду за діяльністю міліції або забезпеченням прав затриманих. Система професійного відбору й підготовки працівників міліції також залишилася незмінною.

Рекомендації

- Згідно з вимогами Постанови Кабінету Міністрів від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», відновити роботу громадських рад. Відновити діяльність мобільних груп із моніторингу дотримання прав людини в діяльності ОВС, розширивши кількість моніторів від громадськості задля підвищення частоти відвідувань органів та підрозділів внутрішніх справ.
- Здійснювати лобювання рекомендацій із приведення національного законодавства у сфері протидії катуванням у відповідність до міжнародних стандартів, а також прийняття на законодавчому рівні Концепції державної політики щодо протидії катуванням та жорсткому поводженню та Національного плану дій на її виконання.
- Розробити та затвердити відповідним наказом МВС України «Положення про проведення громадських розслідувань за фактами порушення прав людини з боку працівників ОВС», залучивши до її розроблення відомих експертів із правозахисних організацій.
- Створити в державі незалежний орган, який би здійснював усі службові перевірки за фактами порушення працівниками міліції прав людини.
- Посилити контроль за дотриманням працівниками органів внутрішніх справ вимог законодавства та відомчих нормативно-правових актів МВС щодо своєчасної реєстрації моменту фактичного затримання та максимального терміну тримання осіб у міськрайліноорганах внутрішніх справ, з урахуванням позиції Європейського суду з прав людини щодо визначення моменту затримання особи.
- Передбачити в системі МВС ведення окремого обліку заяв та звернень громадян на неправомірні дії працівників міліції, зокрема щодо застосування катувань та жорсткого поводження, а також створи-

- ти єдиний реєстр матеріалів службових розслідувань за фактами порушення прав людини з боку працівників міліції.
- Ужити заходів щодо припинення практики реєстрації та розгляду заяв громадян про незаконне насильство з боку працівників міліції, як звичайних заяв, відповідно до Закону України «Про звернення громадян». Передбачити обов'язкову реєстрацію та розгляд таких заяв відповідно до вимог ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу України.
 - Викоренити практику розгляду заяв на неправомірні дії працівників міліції тим самим підрозділом або працівником, на дії якого й була подана скарга.
 - Забезпечити територіальні підрозділи ОВС системами відеоспостереження із можливістю архівації відеоматеріалів упродовж установлених термінів, у тому числі під час проведення опитувань осіб, запрошених до райвідділів працівниками органу дізнання або слідчими, та допиту підозрюваних у скоєнні злочину. Уживати суворох дисциплінарних заходів впливу на керівників ОВС у разі виявлення фактів непрацездатності цих систем.
 - Посилити відповідальність за невиконання вимог чинних нормативно-правових актів МВС щодо обов'язкової реєстрації всіх осіб, які заходять до території ОВС із пропускним режимом.
 - Із метою недопущення непроцесуальних контактів працівників органів внутрішніх справ, які не є працівниками спецустанов міліції, з особами, які утримуються в спецустановах міліції, вжити заходів щодо посилення пропускного режиму в цих установах.
 - Налагодити практику залучення до вирішення проблем поліпшення умов утримання в спецустановах міліції представників органів влади і місцевого самоврядування, неурядових правозахисних організацій та інших громадських інституцій.
 - Розробити рекомендації для керівництва МВС України щодо відмови від практики колективної відповідальності у разі виявлення порушень, здійснених окремими працівниками міліції. Така практика призводить до приховування фактів таких порушень керівництвом, яке побоюється покарань за дії своїх підлеглих. Підтримувати політику засудження колег за незаконну практику катування і нелюдського поводження. Усунути практику притягнення до відповідальності

керівників, які за своєю ініціативою викрили підлеглих у скоєнні таких злочинів.

- Запровадити практику проведення занять у системі службової підготовки для керівної ланки органів внутрішніх справ, працівників внутрішньої безпеки, управління кадрового забезпечення з проблематики діяльності міжнародних механізмів запобігання катуванням та поганому поведженню, ефективного розслідування заяв та повідомлень про катування з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.
- Запровадити в системі професійної підготовки МВС обов'язкове щорічне тестування працівників міліції щодо їх знань міжнародних зобов'язань України у сфері забезпечення прав людини.
- Демоніполізувати право органів дізнання та слідства (МВС та прокуратури) на направлення на проходження судово-медичної експертизи для встановлення тяжкості завданих тілесних ушкоджень. Важливим і актуальним залишається *право на самозвернення* потерпілого до установ, які здійснюють судово-медичну експертизу. У випадках із незаконним насильством із боку міліції отримати таке направлення вчасно і безперешкодно практично неможливо.
- Переглянути перелік медичних установ, які мають право здійснювати судово-медичну експертизу з метою розширення кола таких інституцій та включення до такого переліку недержавних сертифікованих експертів (установ).
- Вирішити питання про здійснення *обов'язкового медичного огляду* осіб, яких затримали або доставили органів міліції. Запровадження процедури фіксації стану здоров'я «на вході», з одного боку, дозволить ефективно попереджувати випадки незаконного насильства з боку міліції, а з другого боку, убезпечить органи міліції від необґрунтованих обвинувачень.
- Із метою уніфікації процесу викладання прав людини в системі вищої освіти МВС — розробити єдину для всіх ВНЗ програму навчального курсу з прав людини в діяльності ОВС. Окрім єдиного загального курсу з прав людини для всіх ВНЗ МВС, у процесі підготовки майбутніх правоохоронців мають бути передбачені спеціалізовані курси або теми, які б розкривали сутність та особливості забезпечення прав і свобод людини працівниками органів внутрішніх справ під час здійснення конкретних завдань із боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку.

Додатки

Інтерв'ю з експертом — 1

Інтерв'юер: Як би ви оцінили роботу міліції? Чи змінилася вона за останній рік? Покращилася ситуація чи погіршилася? Або залишилася незмінною?

Респондент: Якщо говорити про ситуацію щодо тортур і жорстокого поводження з боку співробітників міліції, то, думаю, що можна говорити, що навіть погіршилася, незважаючи на те, що ми постійно працюємо із цими справами і є вирокі щодо співробітників міліції, які притягалися до кримінальної відповідальності. Дуже багато рішень Європейського суду, дуже велика кількість по тортах і жорсткому поводженню, де визнані порушення статті 3 Європейської конвенції, проте — не поліпшується, це точно.

Інтерв'юер: Чи могли б Ви назвати основні проблеми в роботі міліції, позитивні моменти, недоліки в діяльності міліції сьогодні?

Респондент: Основна проблема — це невміння працювати під час розслідування кримінальної справи. Коли єдиним доказом, що кладеться в основу вироку, є зізнання людини, яку обвинувачують у скоєнні злочину. На жаль, це найлегший спосіб винести обвинувальний висновок і легше всього вибити з людини показання, замість того, щоб довго й ретельно розслідувати цю кримінальну справу, знаходити якісь інші докази, тому в нашій країні міліція обирає найлегший шлях. Я думаю, що це, звичайно, менталітет наш, ставлення до самої процедури, ставлення до статусу співробітників міліції, до свого статусу. Вони вважають, що якщо вони є співробітниками міліції, то вони мають якісь повноваження тиснути, вирішувати, винна ця чи людина ні. Вони думають, що статус співробітника міліції дає їм повноваження тиснути й погрожувати людям. Друга проблема — це проблема освіти. Якість кадрів не така, якою мала б бути, на жаль, не вчать розслідувати. Я вже не кажу, там, «валізки», якими давно вже не користуються. Якісь там логічні умовиводи, які ми спостерігаємо в комісара Мегре, у класика нашого детективного жанру, — нічого цього й сліду немає. Хоча я колись починала працювати слідчим, я починала працювати з кадрами, я працювала не тут, не в Україні, але там

були кадри, які могли передати якийсь досвід і які дійсно проводили якість розслідування. Зараз я цього не бачу в нинішніх співробітників міліції.

Інтерв'юер: І як би Ви оцінили сьогодні роботу міліції? За якими ознаками можна оцінити діяльність міліції?

Респондент: Як представник правозахисної групи, можу сказати, що багато надходить скарг на огидне поведження співробітників міліції. Не можу сказати, що мене це радує, що ми зловтішаємося із цього приводу, швидше, навпаки — ми засмучені станом нашого суспільства. І нам би хотілося, щоб у міліції була трохи інша репутація. Але, на жаль, дуже погані відгуки, і навіть коли я сама особисто стикалася зі співробітниками міліції, то я не бачила професіоналізму, я не бачила коректного ставлення, я не бачила якогось підтвердження, що це представник держави, який поважає себе й поважає громадян цієї держави.

Інтерв'юер: Чи змінилася ефективність діяльності міліції? Як змінилася? Що впливає на ефективність?

Респондент: На ефективність діяльності могла би впливати прокуратура, могли би впливати суди, але поки цього не відбувається. Прокуратура не діє зовсім, прокуратура, яка повинна здійснювати контроль, нагляд за діяльністю співробітників міліції, якщо є якісь недоліки розслідувань, якщо є порушення з боку працівників міліції, то прокуратура має розслідувати ці випадки. Але вона не робить нічого, зовсім нічого. Суди теж дуже не люблять практику застосування незаконного поведження з боку працівників міліції. Залишаються тільки громадяни, які намагаються якимось виховувати міліцію й допомагати. Ну й, природно, керівництво міліції, верхівка... але теж вони... там настанова така, що дають завдання зовсім нереальні — от ця розкриваність, коли, наприклад, за якийсь період часу має бути розкрито стільки-то злочинів, зовсім якісь нереальні показники повинні бути. Зрозуміло, співробітники міліції намагаються якимось викрутитися із цієї ситуації. Результат дуже невтішний — висмоктують із пальця, притягають невинних людей, вішають їм якісь злочини.

Інтерв'юер: Ви саме зачепили тему, що громадяни можуть якимось контролювати й впливати. Який сьогодні зв'язок із населенням міліції, що змінилося у відносинах із населенням? Як населення ставиться до міліції?

Респондент: Населення боїться міліції. Я чула від дітей, я чула від підлітків зовсім випадково, як перехожий, вони говорили один одному: якщо ти бачиш співробітника міліції — біжи. Виходить, що функція захисника перетворилася на зовсім іншу функцію. Люди бояться.

Інтерв'юер: Незаконне насильство в міліції. Чи має воно місце й чи змінилося воно протягом останнього року? Ви кажете, що більше стало таких випадків...

Респондент: У всякому разі, таке відчуття, що вони стали відчувати більшою мірою, що вони не будуть покарані за насильство. Хоча це може бути суб'єктивна моя думка, може бути, це просто наш регіон якийсь за цей рік. Характер скарг... кількість скарг не зменшилася — це точно, а характер скарг такий, що виникає таке відчуття, що співробітники міліції...

Інтерв'юер: Тобто якісь особливо жорстокі форми насильства чи що?

Респондент: Повна зневага якимось... якщо до цього вони якось побоювалися, якщо якось чогось боялися, то зараз таке відчуття, що вони нічого не бояться.

Інтерв'юер: У яких випадках застосовується насильство в міліції і які мотиви, на Ваш погляд, застосування насильства?

Респондент: Це те, про що я говорила: це бажання підвищити розкритість офіційну, бажання розкрити так звані «висяки», коли злочинця не можуть знайти, і дуже зручно в такій ситуації, коли за схожий злочин затримали людину, повісити на неї дуже багато таких випадків. Наприклад, нещодавно був випадок, коли зрізали дроти. Знаходять, його затримують на місці злочину й вішають на нього всі зрізані дроти по всьому районі за якийсь великий проміжок часу. Другий момент, я ж кажу, — психологічне сприйняття свого статусу як... міліціонерами свого становища, своєї посади як такої, що дозволяє йому робити те, що не дозволено звичайним громадянам. І неграмотність, повна неграмотність, на жаль, теж.

Інтерв'юер: Ким частіше застосовується насильство? Чи залежить від стажу й від служби?

Респондент: Не залежить. Хоча я б сказала, що більш досвідчені міліціонери, вони все-таки обережніші й, можливо, ну, я особисто не зустрічала, але я припускаю, що є такі. Але, у всякому разі, напевно, більше молоді. Але, знову ж, може бути просто... це може бути пов'язане з тим, що в оперскладі на рівні районних відділень працює молодь, тому що старші вже йдуть вище за посадою, вони не беруть участь у затриманні, природно, вони не б'ють і не роблять таких речей.

Інтерв'юер: Хто має більше шансів стати жертвою незаконного насильства? Чи є особливі категорії людей?

Респондент: Є, це люди менш забезпечені, люди психологічно невпевнені в собі, ну, і люди, які соціально незахищені. Але, знову ж, отут все зале-

жить, тому що не завжди це... соціально вразлива людина, яка дуже бідна, не завжди становить інтерес для міліціонерів, тому що іноді для них важливіше... Є дуже багато корупційних схем, коли міліціонери затримують, потім вимагають гроші. У таких випадках їх більше цікавлять більш забезпечені, але, знову ж, люди, які не мають якихось зв'язків у прокуратурі, у правоохоронних органах, люди, які далекі від цього, звичайні громадяни. А у випадках підвищення розкритості, звичайно, ті самі так звані бомжі, незаможні верстви населення. Вони першими потрапляють. І ще наркозалежні: і колишні, і чинні. Річ у тім, що наркоман — це не завжди злочинець. Дуже багато наркоманів, які намагаються якось зав'язати із цим, переходять на терапію або просто припиняють вживання наркотиків, ось це — найуразливіша група, тому що їх у першу чергу затримують і за рахунок них підвищують статистику, за рахунок наркозалежних.

Інтерв'юер: Скажіть, будь ласка, як поводяться в таких ситуаціях жертви? Що вони роблять після того, як із ними це відбулося?

Респондент: Через певний час, коли виходять?

Інтерв'юер: Так.

Респондент: Якщо людина хоче якось покарати співробітників міліції, вона йде до нас, вона йде до адвоката, вона йде до прокуратури, йде до якогось-небудь знайомого-юриста й намагається довести це, порушити кримінальну справу, провести огляд, зняти побої всі. Це одна категорія. Друга категорія — це люди, які не хочуть зв'язуватися, які бояться, які налякані вже на той момент. Вони говорять: а нащо нам це треба? Відпустили — і слава Богу. Усе, розвертаються, ідуть, намагаються забути.

Інтерв'юер: А як Ви вважаєте, як потрібно чинити в таких випадках? Відразу йти на огляд?

Респондент: Відразу, відразу, так. У першу чергу, йти на огляд, тому що буде дуже складно довести факт застосування тортур. І цей огляд можливий, якщо ви подаєте заяву про порушення кримінальної справи. Потрібно подавати заяву про порушення кримінальної справи й відразу писати заяву із проханням провести огляд у той самий день, буквально, як тільки вийшли, і наполягати на проведенні цього огляду. Ну, а потім проходити процедуру. Просто інша справа, що не завжди ця процедура закінчується в наших судах перемогою, але в Європейському суді — однозначно факт тортур доводиться в разі наявності. Навіть якщо немає огляду, але були заяви людини, але ніхто не захотів провести розслідування, це вже йде порушення.

Інтерв'юер: А чи можуть відмовити в огляді з якихось причин?

Респондент: Це повинні бути дуже серйозні причини. Ні, відмови бути не повинно, вони мають провести огляд і сказати, якщо в людини немає ніяких ушкоджень, що от, ми провели огляд і у вас немає ніяких ушкоджень, а якщо є, то зафіксувати. У кожному разі він має бути проведений, якщо людина проти.

Інтерв'юер: Чи завжди адекватно відбувається огляд?

Респондент: Ні, не завжди. Але здебільшого фіксують. Інший момент, коли проводять експертизу, дуже складно домогтися того, щоб підтвердили причинно-наслідковий зв'язок між ось цими ушкодженнями, ось цим синцем і тим, що це могло бути.

Інтерв'юер: І те, що це було в міліції.

Респондент: Так.

Інтерв'юер: Чи завжди ви довіряєте інформації про насильство, яку одержуєте? Чи може людина просто перебільшити, вигадати, що до неї застосували насильство?

Респондент: Ви маєте на увазі, коли до нас приходять люди? Ну, у всякому разі, якщо вона детально все описує... Зазвичай, коли до нас приходять люди, їм немає необхідності брехати, тому що їм немає необхідності затівати цю процедуру, яка є дуже неприємною, дуже тривалою, вона забирає час, гроші іноді, коли людина сама займається цією справою. І яка може бути необхідність? Тільки помста... але в нас таких випадків не було. От, єдине, що людина може бути психічно неврівноважена, у неї можуть бути якісь проблеми, але, знову ж, такі речі, як побиття, вони пам'ятають добре. Але отут найголовніше — просто детально опитати людину, якщо вона все пам'ятає й детально може розповісти, як це сталося, як це відбулося, це вже означає, що людина каже правду.

Інтерв'юер: Поговорімо тепер про затримання. Що сьогодні є підставою для затримання? Чи завжди законно відбувається затримання? І чи застосовується теж насильство під час затримання?

Респондент: Підстави для затримання в нас у кримінально-процесуальному кодексі визначені. Європейська практика передбачає такий термін, як «довільне затримання», затримання без причини. Таких затримань у нас, на жаль, багато й стало більше останнім часом. От, у зв'язку зі зміною в політиці, от, у парку Горького були саме випадки довільного затримання. Це коли людину затримують і на це немає причин серйозних. Дуже багато випадків, коли затримують без складання протоколу. Просто затримують, беруть під руки й ведуть у відділення міліції, хоча вони повинні документально оформити

мити, написати що, як, чому. Обшук проводять теж без складання протоколу. Це теж довільне затримання, це теж у нашому кримінально-процесуальному праві затримання без протоколу не вважається затриманням. З погляду європейського права — це затримання, з того моменту як тобі заборонили без дозволу співробітника міліції пересуватися або щось робити, коли ти повністю потрапляєш у залежність від нього й без його дозволу ти сам не можеш нічого зробити, ти затриманий. Усе, це затримання. Не важливо, був оформлений протокол чи ні. Випадків незаконного затримання дуже багато. Половина наших випадків, із якими ми працюємо — це саме випадки незаконного затримання.

Інтерв'юер: Про застосування насильства в ході розслідування Ви вже розповідали. Можливо, Ви знаєте про тримання, про умови тримання в слідчих ізоляторах? Чи змінилися ці умови? У який бік змінилися? Хто контролює це? І якою є відповідальність за нелюдські умови тримання?

Респондент: Умови — не можу сказати, що вони сильно змінилися. Тут усе залежить від дуже багатьох факторів, які впливають на умови, саме на комфорт у СІЗО: наявність місць, наявність води. Це залежить від начальника СІЗО, від керівництва, від департаменту. Контролювати ніхто... У принципі, ідеально, коли з боку суспільства це контролюється, коли є якісь комісії або є люди, які можуть просто прийти й подивитися збоку, поза системою, не від департаменту. У нас такі мобільні групи були з ІТТ, СІЗО — це закриті установи. Зараз розробляється законопроект і методика проведення такого громадського контролю в СІЗО, у виправних закладах, але поки це закриті установи, і немає ніякого моніторингу, не можна сказати, які краще або гірше умови. Якщо до нас надходять якісь факти з окремих колоній або слідчих ізоляторів... Коли кажуть, що от, наприклад, Сімферопольське СІЗО було переповнене, там були жахливі умови, коли люди не могли спати, вони повинні були 12 годин стояти, а потім тільки... тобто спали по черзі, не було місця. Зараз там змінилося, розвантажили СІЗО, але із цього приводу були рішення Європейського суду. Ну, ще омбудсмен наш їздила, фіксувала ці факти. Але відповідальності карної, адміністративної... дисциплінарна відповідальність може бути до начальника СІЗО, але я таких фактів не знаю.

Інтерв'юер: Чи потрібно поліпшувати умови тримання надалі?

Респондент: Ну, не те, що поліпшувати, просто умови повинні бути нормальні. Це не значить, що людина має сидіти в комфорті, з м'яким диваном, але нормальні людські умови повинні бути. Тим більше, СІЗО — це те місце, де тримають людей, яких ще не визнали винними, ще не відомо... По-пер-

ше, у нас завжди є ризик помилки правосуддя. По-друге, деякі з них звільняються, вони виявляються невинними після вироку суду. Ну, і дуже багато різних, і виходить, що люди, які ще не визнані винними, вони вже потрапляють у такі умови, які... ну, це навіть гірше, ніж те покарання, що передбачене кримінальним кодексом, чинним законом. Умови мають бути нормальними, людина повинна як мінімум мати спальне місце, вона повинна мати їжу, вона повинна мати можливість умитися. Покарання — це позбавлення волі, але все, що заважає людині нормально жити в людських умовах нормальних — це вже катування, цей жорстоке поводження, які вже людину перетворюють на тварину.

Інтерв'юер: на Ваш погляд, чи можливе застосування тортур, незаконного насильства в особливих випадках? Є які-небудь винятки?

Респондент: Немає.

Інтерв'юер: Жодних? Якщо це був злочин проти дітей, наприклад?

Респондент: Є покарання: позбавлення волі. Є довічне позбавлення волі, є якісь суворі дуже умови, але катувати іншу людину, навіть якщо вона в чомусь винна, за жодних умов не можна.

Інтерв'юер: Тепер поговорімо про розслідування випадків незаконного насильства. Як воно відбувається? Чи є органи таких розслідувань справді незалежними?

Респондент: Прокуратура веде розслідування з випадків насильства співробітниками міліції. Ну, я ж казала, що прокуратура практично не працює з цими справами. У таких випадках зазвичай проводиться так звана «гойдалка», коли прокуратура відмовляє в порушенні кримінальної справи, потерпілий наполягає, прокуратура відмовляє. І от у такий спосіб десь через чотири роки починається розслідування. Ну, природно, що через чотири роки вже ніякої доказової бази немає. Коли доходить справа до суду, дуже слабка доказова база. Хоча от нещодавно в нас був вирок, чотири роки ми працювали з цією справою й все-таки винесли вирок щодо співробітників міліції. Щодо ефективності — дуже малоефективне, дуже погане розслідування.

Інтерв'юер: Скажіть, від чого залежить неупередженість, об'єктивність розслідування випадків тортур і незаконного насильства?

Респондент: Де-юре прокуратура незалежна, а де-факто вони дуже тісно пов'язані зі співробітниками міліції й об'єктивності немає розслідування. Це практика. Щодо того, від чого залежить неупередженість — від системи, від системи й від співробітника, наскільки цей співробітник перебуває на місці, наскільки він справді готовий працювати, наскільки він уміє працювати.

Суб'єктивний фактор і людський фактор. І фактор системи, наскільки сама система ефективно працює, державна система, яка запобігає, карає. У нас ця система не працює, тому я ще раз кажу про те, що про об'єктивність говорити взагалі не доводиться.

Інтерв'юер: Скажіть, будь ласка, наскільки ефективно з боку прокуратури ведеться контроль за дотриманням таких прав громадян, як надання медичної й правової допомоги, можливість повідомити про місце свого перебування третій особі.

Респондент: Ну, в цих випадках іноді вони реагують. Коли ми говоримо про те, що людину затримали, а вона не змогла повідомити, попросити медичну допомогу, у деяких випадках реагують. Але наскільки ефективно? Поки ще дуже малоефективно. Контролю якогось регулярного, постійного немає.

Інтерв'юер: Куди сьогодні зазвичай звертаються жертви насильства? Хто реально може допомогти у випадку незаконного насильства? ЗМІ, суд, правозахисні організації? Хто найбільш ефективно може допомогти в цій ситуації?

Респондент: знову ж: хто помічник або хто вирішує питання? Питання про покарання вирішує суд. Але для того, щоб справа потрапила до суду, потрібно, щоб було проведено розслідування. Це може зробити тільки прокурор. Тільки в прокуратури такі функції. І тільки суд може вирішити, винна людина чи ні. Це сам механізм. А хто може допомогти пройти цю процедуру? Це будь-який грамотний юрист. Це може бути юрист правозахисної організації. Але не завжди, щоправда, у правозахисних організаціях є грамотні юристи. Ми стикалися з тим, що не всі правозахисні організації мають такі ресурси. Будь-який грамотний юрист, адвокат може допомогти пройти цю процедуру. А сама процедура — вона... там немає вибору, там немає варіантів, прокуратура повинна проводити розслідування й тільки суд може винести вирок: винна людина чи ні.

Інтерв'юер: Скажіть, які, на Вашу думку, причини насильства, тортур, неналежного поводження? Це погана підготовка? Ви, у принципі, про це вже говорили, але, можливо, більш докладно.

Респондент: Це некваліфікованість співробітників міліції, це відсутність контролю з боку держави за незаконним поводженням з боку співробітників міліції, коли їх не карають за ці речі, і наш менталітет. Так би мовити, звички, психологія співробітників міліції.

Інтерв'юер: І що потрібно робити, щоб зменшити кількість випадків незаконного насильства? Можливо, якісь увести процедури, закони?

Респондент: процедури є, вони не працюють. Просто працювати. Наприклад, тій самій прокуратурі — просто проводити розслідування. Там не потрібно вигадувати додаткового законодавства. Ну, і другий момент, про який ми завжди казали, коли наші співробітники брали участь у розробленні нового кримінально-процесуального кодексу, про те, що в основу вироку повинні лягати не всі обвинувачення, які отримані до суду співробітниками міліції, а ті, які були отримані в самому залі суду. Тому що, коли людина приходить до залу суду, коли суддя бачить, що ось цю людину допитують, і він бачить, що на неї не чинять ніякого тиску, коли вона зізнається, — це одне, а інша річ, коли допитується співробітником міліції дуже часто за відсутності адвоката. До речі, ось, адвокат, відсутність адвоката. Дуже часто ось ці вразливі групи не можуть заплатити за адвоката, а той адвокат, якого надає держава, йому платять дуже низьку зарплатню й це дуже неефективний спосіб захисту. Як би від самого початку... у нас просто є проект пілотний по Харкову, коли ми підключаємо адвоката безкоштовно таким людям, у таких випадках уже, природно, виключаються й катування, і жорстоке поводження, оскільки адвокат завжди може захистити. Співробітники міліції не мають можливості тиснути на таку людину або якимось її примусити. Ну, це якщо в момент затримання. Як її затримали, відразу з'являється адвокат. Це, до речі, теж одна з можливостей запобігти таким випадкам.

Інтерв'юер: Спасибі. І чи могли б Ви розповісти про який-небудь випадок, що був недавно у Вашій практиці, як проходила ця процедура?

Респондент: Дивлячись що Вас цікавить. Є випадок, уже завершений, коли людину покарали, є випадок, коли не хочуть порушувати кримінальну справу. І є випадок зовсім свіжий, але ще ця людина не пройшла процедуру й не знаю, чи захоче пройти. Коли молодий хлопець просто йшов із дівчиною, просто відійшов «за малою потребою», так, недобре, цього бути не повинне, але за це передбачено, як за адміністративне правопорушення, штраф, тобто покарання адміністративне. Його два, по-моєму, або три співробітники міліції хапають, б'ють. Причому б'ють настільки, що він потрапляє в реанімацію до лікарні. Звідти, знову ж, із лікарні, що пов'язана з міліцією, через два дні його виписують, у нього струс мозку, у нього безліч тілесних ушкоджень.

Інтерв'юер: Яким чином лікарня пов'язана з міліцією? Чому так?

Респондент: Річ у тім, що в нас наша 4-та невідкладна лікарня швидкої допомоги — це зв'язок, що йде на рівні адміністрації. У них якась там співпра-

ця зі співробітниками міліції постійна. Вона була й раніше, а зараз вона вже стала такою явною. Коли людина, побита співробітниками міліції, потрапляє в лікарню, їй просто не надають допомогу й кажуть, що її не били. От людина, у неї травма, у неї побої, у неї синці, а вони кажуть: «У вас виразка шлунка. Від виразки шлунка ми вас будемо лікувати. Більше у вас нічого немає». Така от дивна логіка. Але там іще є такий момент, коли людина потрапляє до лікарні з побоями, лікарня має сповістити про цей випадок і для того, щоб цей випадок зафіксували, що людина була побита, а коли вона потрапляє туди й каже: «Мене побили співробітники міліції», лікарня відмовляється взагалі від неї.

Чим цей випадок закінчиться, я поки не знаю. Це сталося не дуже давно, але цей хлопець уже нічого не хотів після того, як йому лікарня відмовила, після цього він іще намагався до кількох лікарень потрапити, а вони бачать такий висновок із 4-ї невідкладної й теж не хотіли фіксувати ушкодження, оскільки теж не хотіли мати проблеми з міліцією й з 4-ю лікарнею. У нього така жахлива депресія. Я не знаю, чим це закінчиться. У всякому разі, вони були два або три тижні назад, більше я їх не бачила. Кажуть, що він лікується, він проходить лікування, він дуже погано почувається. От, до цього в нас був випадок, коли прийшов хлопець. 21 рік йому, по-моєму. Прізвище Бушманов. По ньому вже справа дійшла. Я не знаю, чим там закінчилося, тому що він сам зміг узяти собі адвоката, і ми не стали втручатися. Ми допомагали йому на початковій стадії, коли тільки-тільки все це почалося. Він просто йшов по вулиці. Співробітники міліції його затримали, побили, у відділення міліції привели, прикували наручниками до батареї й кинули наркотики, пакетик із наркотичними речовинами якимись, і сказали: «Підніми». Змусили його підняти й змусили написати визнання, що він зберігав наркотичні речовини. Потім викликали його родичів і сказали «От, бачите, ми порушуємо кримінальну справу, заплатіть...», суму я вже не пам'ятаю, якась велика сума, кілька тисяч доларів, «якщо Ви заплатите нам ці гроші, ми цю справу закриємо». Чисто комерційна схема. Вони знаходять якусь суму, меншу трохи, ніж ті просили, вони вмовляють узяти ці гроші, закрити цю справу. Співробітники міліції рвуть це зізнання, забирають гроші й відпускають хлопця. Хлопець прийшов наступного дня до нас, я сама фотографувала його побої, його синці, от такі синці. Ну, там явно видно. Хлопчик із дуже гарної родини, мама інтелігентна, вона в шоку, вона сиділа тут у повній прострації: «Як це взагалі таке можливо? Мій хлопчик, який ніколи не пив, не кутив і завжди був проти наркотиків, як із ним таке могло статися?». Ось це той випадок, коли...

Інтерв'юер: Як відбувалося розслідування? Він про це заявив?

Респондент: Так, так. Ми саме брали участь на тій стадії, коли потрібно було подати заяву, пройти огляд. А там уже справа розглядалася в суді, тому що потерпілий з іншого району, теж по такій самій схемі. Ну, це той випадок, коли вони заробляли гроші.

Інтерв'юер: Вдалося довести?

Респондент: По-моєму, там ще ведеться розслідування, судова вже процедура. Причому дуже швидко справа потрапила до суду, дивно. Я думаю, тому, що два випадки одночасно, можливо, тому такий резонанс був суспільний, тому що в інших випадках дуже важко так... У нас дуже багато таких випадків. У нас половина справ — це катування й жорстоке поводження. Я можу показати стенд, де наші справи стенд.

Інтерв'юер: Ви говорили, що за якоюсь справою вже покарали співробітника міліції.

Респондент: Так, винесли обвинувальний вирок, у справі Скрипника. Це у Вовчанському районі. Хлопчику, якому було 14 років, співробітник міліції зламав вилічний відросток щелепи. Тілесне ушкодження було не дуже страшним. У нас були випадки, коли й перелом хребта, і втрачали слух. Тут якось все це для хлопчика більш-менш закінчилося, але сам факт залишається фактом, тому що він його вдарив, зламав цю ліву кістку, затримав незаконно. Хлопчик потрапив до лікарні. Після цього батьки зайнялися цим питанням, порушували кримінальну справу, їм багато разів відмовляли, потім знову порушували. Зараз Харківський апеляційний суд виніс вирок, і його визнали винним, але оскільки в нього перша судимість, він зовсім молодий, у нього батьки пенсіонери, його засудили до трьох років із випробним терміном і у вирокі вказали, що він має виплатити матеріальне відшкодування на 15 тисяч гривень. У принципі, ми задоволені цим вирокі, тому що ні я, ні батьки хлопчика не хотіли, щоб міліціонера посадили, тому що він зовсім молодий співробітник і покалічити його долю — теж ніхто такий гріх не хоче брати. Але його покарали. У міліції він уже не працює, і я думаю, працювати він там більше не буде, і відшкодування він виплатить, я сподіваюся. Ну, і потім узагалі ця процедура неприємна, коли тебе притягають до кримінальної справи. Були випадки, коли до кримінальної відповідальності притягали, коли судили, але дуже мало поки. В основному це рішення Європейського суду. Коли наша прокуратура не хоче розслідувати.

Інтерв'юер: А чи зобов'язані прислухатися до цього рішення, його брати до уваги?

Респондент: Звичайно. Вони не виносять рішення щодо конкретного співробітника, вони виносять рішення, що був такий випадок. От ця людина скаржилася, що її побили, вона надавала такі й такі докази, але розслідування не провели або проводили дуже довго, і було явно видно, що не хотіли проводити це розслідування. І тут із боку України було порушено, наприклад, статтю 3 Європейської конвенції. Вони визнають сам факт порушення Конвенції й визначають суму, яка має бути сплачена як компенсація моральної й матеріальної шкоди.

Інтерв'юер: І зобов'язують розслідувати?

Респондент: Ні, вони в рішеннях цього не вказують, просто таке рішення свідчить про те, що ось цю справу не було розслідувано. У них немає таких повноважень. Але це сигнал про те, що потрібно розслідувати й що є такі випадки, що з ними потрібно працювати. От, недавно була справа, коли у виправній колонії було масове побиття, коли заводили спецназ і просто били людей, роздягали й били їх кийками, ставили до стінки й били. От там Європейський суд, до речі, але це єдине рішення Європейського суду, там він указав за прізвищами, хто не проводив, хто винен, що не проведено розслідування. Там прямо зазначені конкретні прізвища. Але там, я думаю, кримінальна справа буде проводитися в кожному разі, тому що там конкретні прізвища. Але це дуже рідкісні рішення, там просто дуже тяжкі злочини. Європейський суд із приводу цієї справи приїжджав до України, розслідування проводив на місці, він сам опитував людей: і прокурорів, і засуджених. Така от «весела» картина, на жаль.

Інтерв'ю з експертом — 2

Інтерв'юер: Як ви можете оцінити загалом роботу міліції, її ефективність?

Респондент: Я оцінюю її як погану, неефективну. Міліція якось втратила вміння розслідувати злочини, займатися своїм прямим обов'язком і фактично має можливість звітувати про свою роботу, про розкриваність злочинів тільки завдяки незаконному насильству над підозрюваними. Така моя загальна оцінка. Погіршилася або покращилася порівняно із чим? Порівняно з яким періодом? Я думаю, що протягом останніх 10 років якість роботи міліції безупинно погіршувалася й вона є зараз настільки низькою, що погіршитися зараз більше не може, залишається стабільно поганою.

Інтерв'юер: Як ви думаєте, із чим це пов'язано?

Респондент: Як завжди, дуже багато чого впирається в гроші, тобто оскільки міліція не дофінансується, вона не може дозволити собі ні якісного сучасного обладнання, необхідного для виконання його функцій... і не може собі дозволити добирати персонал, що відповідає критеріям, які висуваються до поліцейських. Тобто міліція змушена брати до своїх лав тих, хто погоджується на низьку зарплатню, яка там існує, або тих, хто планує прийти в міліцію для того, щоб просто займатися бізнесом, продавати ніби свої повноваження. От із таких людей, які або не здатні влаштуватися на жодну іншу роботу, або просто готові використовувати потенціал міліції зі своєю корисливою метою, і складається сьогоднішня міліція.

Інтерв'юер: Скажіть, а от крім поганого фінансування й поганого добору кадрів, чи є якісь іще проблеми, на ваш погляд, у роботі міліції?

Респондент: Ну, є проблема, та, що суспільство вимагає від міліції показників, не даючи їй ніяких коштів. Але це фактично зводиться до браку фінансування. Проблема в традиціях, які існують у міліції й передаються з покоління в покоління, тобто традиції жорстокості, неповаги до людини, ну й покривання своїх колег, які там скоять злочини.

Інтерв'юер: Скажіть, а як ви оцінюєте зв'язок міліції з населенням?

Респондент: Тут важко мені бути об'єктивним, оскільки я в основному стикаюся з людьми, які незадоволені роботою міліції. Я припускаю, що є безліч людей, які цілком задоволені роботою міліції, яким міліція в чомусь допомогла. Але моя суб'єктивна думка, що міліція не дуже піклується про свій імідж і взагалі про підтримку гарних контактів із населенням, і не користується достатньою повагою серед населення. Населення, швидше, боїться міліцію, ніж довіряє їй і, скажімо, зустріч із міліцією на вулиці є таким самим фактором ризику, як зустріч із хуліганями, злодіями, бандитами. Батьки, я думаю, відпускаючи своїх дітей на вулицю, не менше бояться, що вони зустрінуться з міліцією, ніж вони зустрінуться з якимись бандитськими елементами.

Інтерв'юер: Тепер ближче до теми про незаконне насильство в міліції. Скажіть, чи змінився якийсь стан справ за останній рік?

Респондент: Ні, не змінився. Я думаю, що якщо й змінився, то в гірший бік. От, за останній рік, скажімо так, після зміни керівництва МВС і взагалі зміни там осіб влади, моє відчуття, що стан справ погіршився в міліції. Я не можу сказати, що, скажімо, в 2005–2010 роки в міліції перестали катувати або міліція поводитися більш коректно й не застосовувала незаконне насильство — все це було, але, у всякому разі, міліція розуміла, що так робити не можна. Зараз у мене таке відчуття, що надійшла якась команда згори, що ви можете робити все, що завгодно, й вам нічого за це не буде, тому можливо, кількість тих злочинів і не збільшилася, але саме сприйняття працівниками міліції того, що вони роблять, воно сильно змінилося, що, безумовно, призведе до сплеску незаконного насильства в міліції. Ну й, крім того, з огляду на сучасні технології — не тільки технічні засоби, але й технології спілкування між різними організаціями — просто стало дуже важко приховувати те, що відбувається в міліції, тому інформація про те, що там відбувається, все-таки доволі швидко надходить до сфери медіа або просто швидко поширюється, попри те, що міліція докладає всіх зусиль для того, щоб стати більш закритою структурою. Мені здається, їм вдається це.

Інтерв'юер: У яких випадках міліція застосовує незаконне насильство?

Респондент: Традиційно це застосування тортур, нелюдського поводження для того, щоб одержати зізнання або якусь інформацію, що компрометує. Це завжди було й залишається на незмінному рівні, доволі високому. Незаконне застосування сили — ну, там, під час затримання — абсолютно не виправдане. Незаконне й не виправдане іноді застосування сили в разі зіткнення з якимись протестними акціями. Під час, скажімо, контролю над

мирними зібраннями, тобто часто неадекватна виникає реакція з боку міліції. Ось це основні. Я вже не кажу про те, що все це часто використовується просто для того, щоб створити сприятливий ґрунт для корупції, просто для того, щоб вимагати гроші.

Інтерв'юер: Які поширені форми незаконного насильства в міліції?

Респондент: Ну, те, із чим ми стикаємося: побиття руками, ногами, якимись предметами або об які-небудь предмети. Це стусани всякі, удари головою об стіл або об двері, удари руками, ногами по тілу.

Інтерв'юер: Тобто навіть не намагаються приховати?

Респондент: Часто так, часто не намагаються навіть застосовувати якісь прийоми, які приховують тілесні ушкодження. Дуже часто це відбувається не наодинці, тобто кілька працівників міліції застосовують насильство. Один хтось утримує, інший застосовує насильство. Нам відомі випадки: удари пластиковими пляшками, не до кінця заповненими водою, які не залишають таких видимих тілесних ушкоджень зовнішніх, але заподіюють, можуть заподіяти важкі ушкодження внутрішніх органів; удушення, тобто використання поліетиленових пакетів, використання протигазу. Хоча зараз менше стало скарг про використання протигазів, але використання поліетиленових пакетів, використання всяких рідин, які завдають біль, просте використання хімічних препаратів зовнішніх для того, щоб завдати болю або нестерпних яких-небудь відчуттів на вразливі ділянки шкіри. Тобто ось це — найбільш популярні. Ну, використання електроструму, так, ми зустрічалися, тобто приєднання до ділянок шкіри проводів оголених і пропущення через тіло розрядів, зазвичай це за допомогою так званого польового телефону, який має спеціальний генератор, що виробляє струм невисокої напруги, але такий, що завдає болю, тобто він не може вбити, але заподіяти значні страждання може. Це, мабуть, найбільш популярні серед міліціонерів способи.

Інтерв'юер: Чи могли б ви якось намалювати портрет людини, що застосовує катування, жорстоке поводження? Можливо, її стаж, демографічні характеристики які-небудь?

Респондент: Дуже різні люди...

Інтерв'юер: Тобто абсолютно будь-який міліціонер?

Респондент: Ну, з огляду на плинність кадрів у міліції, це, як правило, люди молоді. Люди старшого віку зазвичай уже обіймають більш-менш високі посади, які дозволяють їм самим безпосередньо не брати участь у цьому, а віддавати накази. Зазвичай це люди молоді, не дуже розумні, не дуже здібні, з якимись психологічними схильностями до насильства і з дуже зниженим,

так би мовити, порогом відповідальності, тобто вони не зовсім розуміють, що за це може бути якесь покарання або хоча би помста. Як я помітив, у будь-якій міліцейській структурі виділяються певні люди, які вдаються до такого насильства. Тобто не кожний слідчий або оперативний працівник піде на таку, доволі неприємну роботу, як застосування тортур. Це люди, які в процесі відбору відфільтровуються і які цінуються саме за те, що вони без усякого сорому можуть катувати людину. Це може бути один, двоє, троє, п'ятеро людей. Як правило, це люди до 30 років. Я кажу про тих, хто безпосередньо цим займається. Щодо того, хто віддає розпорядження, ну отут різні люди. У принципі те, що робить, скажімо, міністр внутрішніх справ, роздаючи розпорядження про підвищення показників розкриваності — це теж заохочення тортур, з огляду на його стаж роботи у МВС, він не може не розуміти, до чого це призведе. Отут важко визначити.

Інтерв'юер: Тоді хто може стати жертвою насильства найімовірніше?

Респондент: Абсолютно кожен. Ні стать, ні вік не мають значення. Зазвичай ті, хто належить до так званих уразливих груп. Це ті, хто раніше був засуджений, бомжі, люди, схильні до наркотиків, повії, ну, ті, хто перебуває як би в дуже незахищеному становищі — безумовно, ризик для них набагато вищий, ніж для якого-небудь там мирного батька сімейства, що з роботи додому, з будинку на роботу. Але, в принципі, ніхто не застрахований від випадкової зустрічі з міліцією, після якої він може залишитися калікою. У нас є безліч випадків, коли люди цілком мирні, що не мають ніяких поганих нахилів і ганебних зв'язків, потрапляли в міліцію й залишалися важкими інвалідами після цього. Кожен із нас ризикує.

Інтерв'юер: Як у цих ситуаціях зазвичай поводяться жертви?

Респондент: Жертви зазвичай поводяться по-різному. Це залежить від якостей особистості людини. Хтось дуже активно й дуже наполегливо бореться, хоче покарати тих, хто принизив його й завдав болю. Є люди, які просто не витримують і накладають на себе руки. Тобто спектр способів поводження дуже широкий. Деякі просто воліють забути. Деякі спочатку намагаються щось зробити з відчуття помсти, але потім, коли бачать, що ця справа досить довга і клопітка, просто відмовляються від подальшої боротьби, воліючи жити просто нормальним життям. Хтось домовляється з міліцією про щось, якісь угоди укладає, тобто ми стикалися з найрізноманітнішими, починаючи від самогубства й кінчаючи такою наполегливою, грамотною боротьбою з міліцією, цілком такою ідеологічною.

Інтерв'юер: Які форми реагування на такі дії міліції в ЗМІ, правозахисних організацій, загалом у населення?

Респондент: Основна частина населення, на жаль, ставиться до міліції як до стихійного лиха: прийшла міліція — це однаково, що, там, вітер налетів і повалив дерево на дах, тобто — що із цим можна зробити?.. це просто природне явище, від якого порятунку ніби немає. Тобто більшість населення саме так ставиться до цього й просто намагається ухилитись якимось чином.

Інтерв'юер: Тобто ігнорує, поки самих не зачепить?

Респондент: Так, як правило, ігнорує. Тобто вони щось знають, щось чули, але вони не готуються до зустрічі з міліцією й намагаються ніби відігнати ці дурні думки. А якщо стикаються, то вважають, що от так не повезло, от так зірки стали й на мене впав вибір. Це надзвичайно багато людей. Набагато менший відсоток людей ставиться до міліції, скажімо так, грамотно, визнаючи всю важливість функцій, які виконує міліція, але все ж намагається, щоб їхні права не порушувалися, навіть у випадку зіткнення вони тримають дистанцію й усе-таки іноді доволі грамотно можуть поставити на місце, якщо міліція виходить за межі своїх повноважень. Є прошарок, і я зауважую, що він стає дедалі більшим, що ставиться дуже агресивно до міліції, вважає їх виродками, покидьками, які не гідні взагалі ходити по цій землі і їх треба мочити тільки тими способами й доти, доки це взагалі можливо. Тобто ставлення всіляке.

Інтерв'юер: А от ЗМІ?

Респондент: Реакція ЗМІ, як правило, доволі адекватна, тобто це швидко розходить. ЗМІ, на щастя, поки не бояться публікувати такі матеріали, і їх набагато більше, ніж було, скажімо, 10 років тому. Це теж залежить від ЗМІ. Є ЗМІ, які ну, скажімо, газета «Новий стиль» — вони просто не соромляться у виразах із приводу роботи міліції. Є ЗМІ, які, навпаки, тільки позитивно, «Магнолія-ТБ» належить до цих. У нас дуже різноманітні ЗМІ, я не кажу, що «Магнолія-ТБ» куплена міліцією, просто в неї інші завдання, вона не для того створювалася, щоб критикувати міліцію, а для зовсім інших цілей.

Інтерв'юер: А як щодо реакції правозахисних організацій?

Респондент: Із цієї теми, в принципі, доволі одноставно. Слід сказати, що наша організація одна з поміркованих, так би мовити. Ми не вдаємося ні до якихось жорстких акцій проти міліції, ні до якихось висловлень таких, які можуть образити міліцію. Ми цілком помірковано з ними працюємо, і були в нас періоди співробітництва, ефективного співробітництва, були й періоди конфронтації, тобто ми намагаємося реагувати адекватно. Є організації, які набагато жорсткіше ставляться до міліції й вважають, що потрібно вдаватися

до більш радикальних методів. Я не можу сказати, що це неправильно. Ну, скажімо, останнім часом там були ці масові виступи, у Києві із приводу убивства студента в одному з райвідділів міліції, ще час від часу такі масові акції відбуваються, і це добре. Є організації, які створені самою міліцією й обслуговують її інтереси. Є різні організації сервісні, які, розуміючи, так би мовити, проблеми, які там існують, усе ж не акцентують на цьому уваги, ну, оскільки це заважає їхній безпосередній діяльності, де для них набагато важливіше мати якісь більш-менш дружні стосунки з міліцією, а не конфронтацію, оскільки вони зобов'язані допомагати своїм клієнтам, і для цього вони змушені йти на якесь співробітництво. Тому багато організацій, якщо й розуміють це, то просто відкрито не виражають протест.

Інтерв'юер: Скажіть, от ви здобуваєте інформацію про випадки незаконного насильства у своїй роботі від самих жертв. Чи можна цій інформації, на ваш погляд, довіряти?

Респондент: Так, безумовно, ми одержуємо інформацію від жертв. Ми не віримо їй беззастережно й безоглядно, ми намагаємося її перевірити, тобто часто запитуємо офіційну реакцію, інформацію від тієї ж міліції або від прокуратури, куди ми звертаємося із проханням провести розслідування. Буває дуже рідко, що відповіді нас задовольняють. Якщо там було проведено нормальне розслідування, але це дуже виняткові випадки. Як правило, відповіді нас не задовольняють, тому що, на жаль, або не було проведено належного розслідування, або ці відповіді будуються просто на упередженнях, що наші гарні міліціонери нічого поганого зробити в принципі не можуть, і ці бандити просто їх обмовляють. От коли ми бачимо таку відповідь, вона нас, звичайно, не задовольняє і, крім того, часто проскакує інформація, яка просто підтверджує версію, запропоновану жертвою. Крім того, важко, так би мовити, сперечатися із синцями й переломами кісток і хребта тощо. Важко пояснити, як узагалі вони виникли, і чому людина ввійшла в райвідділ здоровим майстром спорту, а вийшла з нього калікою, якій залишилося жити лічені місяці. Що ж із нею таке сталося? Тобто державні органи в такому випадку повинні дуже сильно напружитися й надати переконливе пояснення. Вони поки це можуть зробити в дуже рідкісних випадках.

Інтерв'юер: Скажіть, а чому так відбувається? Не вважають належним вам що-небудь повідомляти?

Респондент: Ні, вони повідомляють, вони реагують на це, але вони просто не хочуть бачити те, що насправді відбувається. Якщо це стосується міліції, то вони захищають честь мундира. Тобто міліціонер повинен зробити

щось огидне навіть із погляду своїх колег для того, щоб міліція його турнула зі своїх лав. Якщо це укладається, так би мовити, в прийнятну норму поведження в міліції, то, як правило, його будуть прикривати. Ну, покатував там бандита якогось, він же бандит, як із ним ще розмовляти? Що ж йому там — талони на посилене харчування давати? Крім того, начальник живе за рахунок того, що роблять його підлеглі. Тому що начальник звітує за ці показники, він прекрасно знає, що якщо він зараз не замордує цього підозрюваного й не виб'є з нього зізнання, у нього не буде розкритого злочину. Він не буде мордувати цього підозрюваного, якщо він не відчуватиме, що начальник його прикриє. Тому начальник його прикриває. Те саме стосується й прокуратури, що також у тій самій зв'язці працює. Якщо міліція не буде катувати, у прокуратури не буде справ. Їм доведеться своєю головою думати, як обґрунтовувати обвинувачення. А думати вони не хочуть і не вміють, тому прикривають своїх колег із міліції.

Інтерв'юер: Поговорімо тепер трохи про затримання. Що є підставою для затримки? І чи завжди затримання є законним?

Респондент: Ні, не завжди. Як правило, затримання не є законним. У нас дуже погані закони щодо затримання. Повноваження міліції дуже не зрозумілі. Вони повинні бути чітко визначені. Якщо ось така ситуація, поліцейський має право заарештувати людину. Якщо такої ситуації немає й немає якоїсь іншої, яка прописана в законі, значить, він не має права цього робити. У нас повноваження міліції розписані в таких невиразних вираженнях, що незрозуміло: чи то вони нічого не мають права робити, чи то вони мають право робити все, що захочуть. Тому дуже часто величезна кількість затримань, які є незаконними. Мало того, що вони незаконні, вони, як правило, ще не вважаються затриманнями й не фіксуються, не входять у ці обліки. Не знаю точно, скільки там, не цікавився. Мільйон, там, чоловік за рік було затримано в Україні. Так от, кількість латентних таких затримань, їх там у десятки разів більше, ніж затримань, які потім увійшли в цей облік.

Інтерв'юер: А якщо затримання все-таки законне, чи дотримуються співробітники міліції процедури затримання, чи пояснюються людям їхні права? Або в цьому також є порушення?

Респондент: Ну, це залежить від багатьох факторів, зокрема й від позиції самого затриманого. У принципі, якщо вже затримання фіксується, то міліція намагається всіх формальностей цього затримання дотримуватися. Складаються правильні папери, туди вписуються правильні літери.

Інтерв'юер: А як щодо таких прав, як надання медичної допомоги, повідомлення 3-ї сторони?

Респондент: Медичної допомоги немає... Ну, так, міліція може надати й часто це робить... медичну допомогу, якщо там справді людина перебуває у важкому стані. Вони бачать, що можуть бути великі проблеми, людина може вмерти, припустимо. У різних регіонах по-різному. Скажімо, надається допомога наркозалежним, там це велика проблема, пов'язана із замісною терапією. Якщо люди перебувають на замісній терапії, тобто там якісь правила, за якими міліція таку терапію надає. Так, якщо людина хронічно на щось хвора, скажімо, сидить на інсуліні, то, в принципі, їй також зобов'язані надати. Але, з іншого боку, це, знову ж, залежить від ситуації. Якщо міліції дуже потрібно від людини одержати якусь інформацію, то часто їй не дають, скажімо, того самого інсуліну їй не надають замісної терапії для того, щоб використовувати цю ломку, хворобливий стан, щоб змусити людину сказати те, що їм потрібно. Можуть і не годувати, і не напувати, і не давати спати, і не випускати в туалет. Можуть не надавати лікаря, навіть якщо в людини якісь досить важкі ушкодження.

Інтерв'юер: Чи було зроблено які-небудь кроки з поліпшення такої ситуації?

Респондент: Були, ще в 2005 році внесли зміни до закону «Про міліцію», що був прогресивнішим за ледве чи не найпрогресивніші закони, там ледве чи не з моменту арешту надається адвокат, зобов'язані надати й тощо, й тощо. Але все це залишилося на папері, на практику ніяк не вплинуло, практично жодних змін на практиці не принесло. Якихось організаційних заходів, ну, теж уживали, скажімо, фіксацію вхідних у райвідділ, щоб у подальшому можна було виявити, хто ж був реально затриманий. Тобто фактично основне завдання — змусити міліцію зафіксувати затримання, тому що це ставить їх у правові рамки, вони тоді намагаються хоч якісь права забезпечувати. Якщо затримання є незаконним, людина може перебувати цілодобово взагалі не зрозуміло чому в райвідділі, її можна й убити, і вивезти, а потім сказати, що її взагалі не бачили. Якихось істотних, радикальних, системних реформ у цьому напрямку їй не було. Були встановлені відеокамери спостереження в деяких райвідділах, але вони малоефективні, тому що вони, як правило, фіксують тільки того, хто ввійшов, тобто вони не охоплюють весь райвідділ, не охоплюють ті хворобливі, ризиковані ділянки, де відбуваються тортури й незаконне насильство. Нічого суттєвого поки що зроблено не було.

Інтерв'юер: Що роблять працівники міліції, щоб приховати факт застосування насильства, і у зв'язку із цим іще одне питання: що, на ваш погляд, можна було б зробити, щоб викривати це приховання?

Респондент: Для того, щоб сховати. Перше — це застосування всіляких засобів завдання болю, які не залишають слідів. Найбільш популярний — це удушення, що не залишає видимих слідів, використання різних технологій удару, які також не залишають слідів насильства (пластикові пляшки, побиття через м'які предмети). Крім того, це всілякі підвішування, доволі болючі, на лом, коли людину зв'язують і підвішують, просто розтягують м'язи й зв'язки, завдають сильного болю, але при цьому слідів таких видимих у вигляді синців тощо не залишають, хоча в результаті більш ретельного медичного обстеження це можна встановити. Це перше. Друге — цю людину тримають у міліції доти, доки в неї не зйдуть ці видимі тілесні ушкодження. Там технології різні: або її не реєструють і вона там протягом, а потім її затримують через кілька днів. У результаті в неї на кілька днів подовжується період перебування в міліції.

Інтерв'юер: Тобто людина в міліції може перебувати 3–4 дні?

Респондент: Так, може три, чотири, п'ять днів. Ну, теоретично, це можливо й такі випадки нам зустрічалися, коли кілька днів людина перебувала в райвідділі. Тобто відтягують час зустрічі з адвокатом, із суддею, взагалі виходу її на волю, поки не зникнуть сліди тілесних ушкоджень. Ну, часто й судді, на жаль, поблажливо на це дивляться, беруть під варту. Людина потрапляє до СІЗО. СІЗО може зафіксувати, чогось може не зафіксувати. Тобто людина перебуває під владою держави, і от коли вона людині дозволить показати свої тілесні ушкодження незалежному спостерігачеві, тоді він це й зможе зробити. Тобто тілесні ушкодження зникають. Це, так би мовити, найпопулярніший спосіб. Ну, я там чув, що й мазі якісь використовують, якщо синці там, щоб прискорити їх зникнення. Але це більш екзотичні засоби.

Що стосується другого питання, то тут слід починати з того, що вигнати всіх до бісової матері, тих, хто працює зараз у міліції й набрати просто нову міліцію, тому що які б реформи ми не проводили, які б не були чудові закони, ця міліція просякнута традиціями опричинни: нам можна все, якщо наш вождь, правитель, батюшка, цар або хто завгодно нам так наказав, значить, нам можна все. Ці традиції існують століттями. Це не тільки радянські традиції, це ще традиції з дореволюційних часів. Тому, якщо не перервати цю традицію, то я думаю, що всі реформи будуть украй не ефективними.

Інтерв'юер: Я спілкувалася з іншими фахівцями в цій галузі, так от, деякі пропонують поставити відеокамери скрізь у райвідділі. Як вам такий варіант? Його теж можна обійти? Чи він може бути ефективним?

Респондент: Поставити відеокамери скрізь практично нереально. Ну, є кімнати для допитів. Велика Британія, по-моєму, єдина країна, яка змогла все-таки забезпечити відеокамерами кожную поліцейську дільницю. Тобто жоден допит не буде розглядатися судом, поки він не зафіксований на відеокамеру. Якщо немає фіксації на відеокамеру, значить, його немає. Допит відбувається в спеціальній кімнаті, підробити цю кімнату не можна, вона там спеціальним чином пофарбована, обладнана й жодні інші показання, якщо відеозйомка ведеться в іншому приміщенні, вони теж не будуть враховуватися. Там багато суто технічних прийомів, використовуваних для того, щоб убезпечити підозрюваних від незаконного насильства. До цього, в принципі, британська поліція завжди відрізнялася достатньою жорсткістю. Тобто якщо в нашої країни вистачить грошей забезпечити відеокамерами кожную міліцейську дільницю, то це буде чудово. Проте, я думаю, що єзуїтські традиції нашої міліції однаково знайдуть якийсь вихід. Річ у тім, що в британських поліцейських інші традиції й інші цінності. Британські поліцейські могли бути жорсткими, якщо тільки вони одержали письмовий наказ! Вони не будуть самовільно це робити. А в нас накази будуть одні, а практика в нас буде інша, тому що в нашої міліції традиції єзуїтські. Я все одно вважаю, що їх треба вигнати всіх, просто всіх і перестраждати якийсь період, і набрати нову міліцію. У 5 разів менше нехай її буде, але в 10 разів ефективніше.

Інтерв'юер: А чи змінилася ситуація з дотриманням прав затриманих у ході розслідування?

Респондент: Ні, не змінилася. Усе залишилося те ж саме. Як і раніше, в нас зізнання — цариця доказів. Фактично 99% кримінальних справ будуються на зізнаннях обвинувачуваних. Я вже давно не бачив кримінальної справи, що була б побудована на якихось побічних доказах, де немає зізнання обвинувачуваного. Тобто фактично якість розслідування знизилася. Протоколи огляду місця події ніхто писати не вміє, тому що з них нічого зрозуміти не можна. Думати вони не вміють, навіть поставити питання перед експертами вони не завжди вміють. Ну, загалом є техніка роботи, якою наша міліція не володіє. Чому? Для мене загадка. Начебто ж їх навчають там в університетах, що потрібно робити для розслідування злочинів, але, на жаль, вони не вміють цього робити. Усе будується тільки на вибитих або отриманих якимось невідомим

чином визнаннях, начебто в нас усі, хто приходить у міліцію, відразу відчувають потребу зізнатися в усіх своїх смертних гріхах.

Інтерв'юер: Скажіть, а якісь кроки в цьому напрямку робилися для поліпшення ситуації?

Респондент: Ні, нічого поки не робилося. Я думаю, що якраз робилося в протилежному напрямку, тому що та політика, що ведеться зараз у МВС, вона, навпаки, ніби витиснула звідти всі здорові кадри, ну, скажімо, ті слідчі, які вміли розслідувати злочини, вони просто не змогли там працювати, тому що йому потрібен час, спокій для того, щоб думати й щось робити. А від нього вимагають тільки показників, показників і показників. Ну, звичайно, нормальні люди звідти пішли. 15 років тому ще можна було зустріти досвідчених слідчих, яким десь 40–45 років. Зараз слідчі — це колишні безвусі студенти, у яких практики два тижні, а він уже слідчий з особливо важливих справ. Тому просто гнітюче враження й нічого, на жаль, не робиться, тому що політика перекручується й слідчим ніхто не дає можливості спокійно працювати, а, навпаки, від них вимагають зовсім іншого — або щоб вони приносили й ділилися хабарами, або якісь інші речі. Тобто нормальні люди звідти практично всі пішли.

Інтерв'юер: Чи несуть відповідальність люди, що застосовували незаконне насильство?

Респондент: Повинні нести.

Інтерв'юер: Повинні нести — це зрозуміло. А чи несуть? Може, якесь відсоткове співвідношення?

Респондент: Тут не можна говорити взагалі про відсотки, тому що це мізер настільки, що це практично можна перерахувати по пальцях двох рук там, де люди, винні в скоєнні насильства, отримали покарання. Як правило, це вже коли таке насильство призвело до смерті, і то не в усіх випадках це відбувається. Це дуже невелика кількість притягнутих до відповідальності міліціонерів. Але це відбувається.

Інтерв'юер: Чи змінилися якимось умови тримання?

Респондент: У принципі, так.

Інтерв'юер: Що саме змінилося?

Респондент: Я зустрічаюся із людьми, які мають кількаразовий досвід перебування в міліції, за їхніми відгуками — так, умови тримання змінилися. Порівняно, скажімо, з періодом 10-річної давнини, сидіти стало більш комфортно. Кращі, скажімо, просто фізичні умови тримання в камерах. Краще годують. Може, гуманніше ставлення з боку персоналу, деякі відзначають.

Дуже погано, як і раніше, з медикаментами. Часто ІТТ, у яких тримають людей, не мають штатних лікарів, які можуть надати допомогу. Це відбувається просто тому, що на зарплату лікаря найняли ще одного охоронця, тому що він потрібний.

Інтерв'юер: Хто контролює ці умови тримання?

Респондент: Якщо ми говоримо про міліцію, то сама міліція за допомогою своїх внутрішніх механізмів, а також прокуратура.

Інтерв'юер: Яка відповідальність, якщо умови тримання порушуються?

Респондент: Ніякої. Якщо говорити про персональну відповідальність, тут дуже важко звинувачувати когось, якщо грошей немає. Якщо грошей немає, то ні начальник райвідділу, ніхто не може поліпшити умови тримання.

Інтерв'юер: Чи був інтерес до цієї сфери з боку громадськості, держави?

Респондент: Були, так. Протягом 3–4 років якраз діяли ось ці мобільні групи. Поки діяли мобільні групи, які перші почали порушувати питання про умови тримання в міліції, у принципі, от звіти цих мобільних груп викликали інтерес, у тому числі й з боку керівництва міністерства. І я думаю, що ця діяльність допомогла, так би мовити, знайти якесь фінансування для поліпшення умов. Там можна сперечатися про те, як це фінансування забезпечувалося, що це не заслуга держави, а часто це заслуга конкретних начальників райвідділів міліції тощо, але все ж була якась програма поліпшення умов тримання. Було закрито багато зовсім непридатних для використання ІТТ, були реконструйовані ІТТ, якісь ремонти, щось там, якісь меблі, обладнання і т. ін. Це було, це протягом десь 3–4 років спостерігався доволі серйозний прогрес. Але вже з початку 2010 року мобільні групи практично не діють у всіх областях, тобто міліція вирішила, що це не потрібно, ну, точніше, нове керівництво міністерства. І тому сказати, наскільки зараз продовжує розвиватися ця програма, я не можу. Єдине, що я думаю, що побудовані ІТТ не так швидко зруйнуються, що все одно умови залишаються більш-менш прийнятними.

Інтерв'юер: А ви як вважаєте, чи потрібно продовжувати поліпшувати умови тримання?

Респондент: Так, звичайно. Попри те, що були там деякі поліпшення, але все ж вони далекі від нормальних, тих, які вважаються нормальними з погляду європейських стандартів.

Інтерв'юер: Чи можливе застосування незаконного насильства в особливих випадках?

Респондент: Ні, на мій погляд, це дуже складне етичне питання для будь-якого міліціонера.

Інтерв'юер: А для вас?

Респондент: Насильство, звичайно, у принципі, має право на існування. Міліція не квіти нюхає й має справу часто з доволі небезпечними людьми. Якщо застосування насильства зумовлене безпекою для людини, у тому числі й для працівника міліції, то чому ні? Безумовно, має право й стріляти, і бити...

Інтерв'юер: Ви зараз кажете про законне насильство, правильно? А я питаю про незаконне.

Респондент: Незаконне — воно не повинне застосовуватися. Я вважаю, що це табу абсолютне. Людина, що порушує це табу, має розуміти, що вона скоює злочин. Якщо вона готова заради якихось високих цілей піти на злочин, я не можу її зупинити. Але це злочин. Є безліч складних обставин, де людині доводиться робити вибір. Якщо вона обирає йти на злочин, це її вибір. Тоді нехай вона відповідає за свій вибір.

Інтерв'юер: Як ведеться розслідування випадків незаконного насильства в міліції?

Респондент: Дуже погано, практично ніяк. Зазвичай воно обмежується тим, що викликають працівника... Розслідування повинна вести прокуратура. Прокурор одержує від працівників міліції, на яких указують постраждалі, якісь пояснення, де вони говорять практично, що цього не було, тому що цього не могло бути ніколи. І все. На цьому розслідування, як правило, закінчується.

Інтерв'юер: Чи є органи, які ведуть розслідування, справді незалежними?

Респондент: Ні, вони не є незалежними. Це не мій висновок. Багато разів уже відзначалося, у тому числі міжнародними органами, те, що наша прокуратура не є достатньо незалежним органом, оскільки в неї, так би мовити, подвійна функція. З одного боку, вона залежить від міліції, оскільки міліція розслідує ці справи, і потім прокуратура ці справи представляє в суді. Якщо міліція не буде розслідувати, то прокуророві нема чого буде представляти в суді. З іншого боку, прокуратура ніби наглядає за законністю дій міліції. Ось така подвійна відповідальність не дає прокуратурі можливості ефективно розслідувати. Як правило, ситуація складається так, що людина, яку підозрюють у скоєнні злочину говорить, що я от дав зізнання, тому що міліція мене била. Ця скарга потрапляє до прокурора, який сам або його колега буде представляти потім цю кримінальну справу в суді. Він прекрасно бачить, що якщо не буде зізнавальних показань, то там не буде справи. І вся справа вмере. Тобто його ставлять перед вибором: або він добре розслідує заяву про

катування, установлює, що там були тортури й після цього відмовляється від обвинувачень, і мириться з тим, що його справа зруйнувалася, або він усе-таки хоче домогтися обвинувачення цієї людини, але тоді він повинен погано розслідувати заяву про катування. Тому ні про яку незалежність у цьому випадку мови йти не може.

Інтерв'юер: А наскільки ефективні розслідування, які проводить інспекція з особового складу, внутрішня безпека?

Респондент: Ну, мені важко судити, тому що я не маю доступу, як правило, до матеріалів цих інспекцій, цих перевірок. Це їхня внутрішня документація, яку вони мені не надають і не повинні, в принципі, надавати. Тому важко мені сказати, наскільки ефективно. Часто, наскільки я знаю, вони набагато ефективніше діють, ніж прокуратура в тому сенсі, що вони одержують більше об'єктивної інформації, ніж прокуратура. Але, з іншого боку, вони ж не можуть притягнути нікого до відповідальності, тобто вони можуть тільки зібрати матеріал, а рішення про те, чи притягати когось до відповідальності чи ні, лежить на прокуратурі. Була в мене статистика, пару років тому були цифри, що кілька тисяч матеріалів розслідувань ось цими внутрішніми інспекціями були передані до прокуратури, і прокуратура ніяк не відреагувала на них. Тобто тільки ось із цих цифр можна судити.

Інтерв'юер: Скажіть, а наскільки ефективно прокуратура здійснює контроль і чи здійснює взагалі за дотриманням прав громадян під час затримання (наприклад, надання медичної допомоги, повідомлення третьої сторони тощо)?

Респондент: Якщо почитати звіти прокуратури, то так, контролює. Регулярні там виїзди, перевірки в ІТТ, але просто ефекту, чесно кажучи, від цього контролю я не бачу, тому що часто під носом у прокурора перебувають затримані за незрозумілими підставами. Ну, крім того, міліція теж не дурні, привезіть прокурора, можуть заховати, вивести в кабінет якийсь. Я знаю, що вивозили просто на машині підозрюваного, каталися містом, поки в райвідділі перебував прокурор. Тобто є методи приховати від прокурора реальну ситуацію. А прокуратура не виявляє особливого завзяття, тобто це все достатньо легко перевіряється й розслідується. Прокурор зайшов, там, подивився якісь папери за рутинною якоюсь процедурою.

Інтерв'юер: А це відбувається через те, що прокуратура й міліція тісно зв'язані, як ви кажете, у роботі? Або внаслідок завантаженості роботи прокуратури?

Респондент: Вони нічим не завантажені. Вони, може, пишуть якісь папірці, звіти, хоча діяльності якоїсь я їх не бачу. Вони дуже сильно зв'язані, безумовно, з міліцією. Тобто свій прокурор, свій міліціонер. Це не органи, які перебувають у конфронтації. Це органи, які працюють пліч-о-пліч і підтримують один одного, і, безумовно, залежать один від одного в багатьох аспектах. Я навіть не беру якісь корупційні схеми, які теж існують, просто навіть якби вони всі чесно виконували свої обов'язки, вони сильно залежать один від одного. Потрібна велика мужність прокурора, щоб порушити якісь процедури проти працівника міліції.

Інтерв'юер: Крім прокуратури, куди ще можна звернутися потерпілому, щоб йому реально допомогли?

Респондент: Ну, куди...

Інтерв'юер: Я чула, що деякі жертви звертаються до СБУ.

Респондент: Так, можна, в принципі, звернутися й у відділ внутрішньої безпеки. Часто це допомагає.

Інтерв'юер: Тобто це ефективно?

Респондент: Так, буває, це допомагає. Тим теж потрібні свої показники й тому вони можуть доволі швидко й ефективно відреагувати. Дуже рідко допомагає звертання до Уповноваженого з прав людини, дуже повільно реагує й часто неадекватно. Ну, є такі екзотичні методи, як звернення до різних міжнародних організацій, але цим рідко користуються. Мало хто знає, як цим користуватися.

Інтерв'юер: А це, в принципі, ефективно?

Респондент: У принципі, так. У деяких випадках це часто залишається єдиним методом і часто це працює, тому що це питання виноситься на дуже високі сфери. Тому що ця міжнародна організація звертається до уряду на найвищому рівні — голова уряду, прем'єр-міністр віддає розпорядження міністрові внутрішніх справ. Тобто коли це виходить на такі сфери, отут уже із цими сошками, які на місцях, не дуже рахуються. Усім роздають стусани й у всякому разі припиняють катувати. Або випускають людину, яку там тримали в тюрмі пару тижнів. Але треба вміти цим скористатися.

Інтерв'юер: А от ЗМІ?

Респондент: Теж звертаються.

Інтерв'юер: Це ефективно?

Респондент: Ефективно в плані того, що це виводить питання з тіні. Це привертає увагу всіх до проблеми. Яку ефективність можуть принести ЗМІ? Тільки зробити проблему публічною. Вони не можуть нікого покарати. Але,

в усякому разі, це теж важливий аспект. Безумовно, якщо це потрапляє до газет, телебачення, це десь допомагає.

Інтерв'юер: А от правозахисні організації?

Респондент: Правозахисні організації багато які теж діють доволі ефективно, але вони, знову ж, використовують все ті самі методи. Тобто вони просто можуть допомогти, скажімо, використовувати ті самі механізми прокуратури, внутрішнього розслідування, звернення до міжнародних організацій, звернення до ЗМІ, з якимись власними заявами виступити. Тобто це допомагає людям, які, ну, як правило, перебувають у розгубленості й уперше зіткнулися із цією ситуацією, не знають, що робити. Часто вони діють як адвокати, як якісь посередники, радники, які можуть допомогти швидко розібратися в ситуації й ужити якихось заходів.

Інтерв'юер: У процесі розмови ми, в принципі, зачіпали вже причини незаконного насильства в міліції. Але, може, ви якось узагальните, щось додасте?

Респондент: Я не думаю, що я щось нове скажу.

Інтерв'юер: Тобто основне — це слабка підготовка співробітників міліції, поганий відбір...

Респондент: Так, слабка підготовка персоналу, погана якість персоналу. Я маю на увазі просто за людськими якостями, тому що робота в міліції вимагає певних людських якостей. Це зрозуміло, що не кожний може працювати. Це певна психологічна стабільність, певні життєві позиції. На жаль, з огляду на мізерне фінансування, злидарські зарплати, керівництво міліції, навіть якби воно дуже захотіло помінати повністю міліцію, у них просто б не вийшло. Туди не підуть працювати нормальні люди, які на щось здатні, гарні, які можуть себе продати. Туди йдуть ті, хто не в змозі продати себе. Це безкарність, що теж залежить від тих самих факторів. Що ж карати? Із ким же ми працювати будемо? Якщо ми всіх там покараємо, посадимо до в'язниці, виженемо, тоді де ж ми знайдемо цих хороших.

Інтерв'юер: Наскільки я зрозуміла, основним методом боротьби з таким станом справ є набір нового персоналу, правильно?

Респондент: Ну, це радикально.

Інтерв'юер: Але це знову ж може призвести...

Респондент: Так, це не порятунок.

Інтерв'юер: Можливо, щось необхідно зробити в інших сферах. Наприклад, із боку громадськості.

Респондент: Відкритість міліції, суспільний контроль за діяльністю міліції — те, чого вона боїться. Неважливо, виженуть цих, наберуть нових, не виженуть і залишать старих. Суспільний контроль у принципі. Повинні існувати механізми, коли незалежні абсолютно ні від кого — ні від держави, ні від прокуратури, ні від міліції — люди можуть зайти й подивитися, що там відбувається. Це певною мірою знизить, так би мовити, ризик. Це зміна доказового права, тобто жорсткість. Якщо от усякі зізнання, отримані під тортурами, не будуть допускатися судами, не будуть використовуватися судами, це знизить можливість застосування тортур, тому що все-таки застосовують катування не з любові до катування, а через те, що треба робити план, показники виконати, розкрити злочин. Якщо зрозуміють, що це нічого не дає, то відмовляться від цього. Безумовно, змінити оцінку ефективності, перестати бити міліцію за те, що вона не розкрила такого-то злочину. Треба її бити не за те, що вона не розкрила, а за те, що вона нічого не робила, щоб розкрити цей злочин. А якщо вона зробила все, щоб розкрити, але таке життя, не всі злочини розкриваються. Не треба бити міліцію й конкретних виконавців за те, що вони чесно робили свою роботу, яка не принесла успіху. Це така робота. Але, з іншого боку, звичайно, треба карати за те, що вона нічого не робить. Ну і якщо розширити права адвокатів, дати їм можливість нормально працювати.

Інтерв'юер: Тобто — розширити права адвокатів?

Респондент: У принципі, адвокат повинен мати вільний доступ. Якщо затримали його клієнта або потенційного клієнта, то він повинен прийти, і йому відразу, без проблем мають надати доступ. Коли клієнт має адвоката, ризик застосування до нього тортур набагато менший, тому що міліція прекрасно розуміє, що зараз буде дуже багато галасу через це все. Набагато менше шансів щось приховати. Тобто загалом різні форми суспільного контролю повинні привести до поліпшення.

Інтерв'юер: Можливо, якась робота з населенням, щоб вони знали про свої права...

Респондент: Та не треба спеціально працювати з населенням. Хоча це працює. Із населенням працює багато хто, у принципі, народ став грамотнішим, знає свої права. Питання не в тому, що знають або не знають. Багато хто знає, а не хоче користуватися, тому що живе цей споконвічний страх перед людиною у формі. Уже молодше покоління менше, так би мовити, відчуває цей страх. Якщо це протримається, то населення опам'ятається. А міліції спеціально працювати з населенням не треба. Якщо вона буде робити те, що від неї потрібно, то населення в нас не таке дурне, воно побачить, оцінить. А спе-

ціально — це більше схоже на показуху. Коли спеціальні зустрічі з населенням, розповідають про те, які ми гарні і як багато ми робимо.

Інтерв'юер: Я мала на увазі не з боку міліції...

Респондент: Так, безумовно, і освіта, мабуть, зміна ідеології взагалі людей. Люди повинні зрозуміти, що не вони підлеглі міліції, а міліція їм підлегла. Вона в них на службі, це найняті ними люди, які виконують свої обов'язки. І зміни в законі. Якщо буде чіткий закон, зрозумілий кожній людині, у тому числі й найтупішому міліціонерові, що в таких-от випадках він має право те-то робити, а в таких-от — те, і тоді зніметься дуже багато питань, тому що я ж не можу сказати, що міліція не має права мене зачепити. У них свої завдання, і в деяких випадках вони мають право обмежити мої права. От коли вони мені покажуть, що на підставі цього пункту закону ми робимо те-то, я підніму руки й скажу: «Звичайно, ну що я можу із цим зробити. Я не буду із цим сперечатися». Тобто тут цілий комплекс питань, це не вирішиш якимсь одним рухом.

Інтерв'ю з потерпілим від незаконного насильства

Інтерв'юер: Розкажіть про обставини Вашого затримання працівниками міліції.

Респондент: Я був на роботі в магазині. Розкладав товар на складі. Десь близько 9 години ранку до мене підійшла комірниця П. та повідомила, що біля вхідних дверей складу мене чекають два чоловіки. Я вийшов і підійшов до них. Чоловіки представилися працівниками міліції і показали посвідчення, ім'я одного Роман (*ім'я змінено*), його прізвище, а прізвища і імені другого я не запам'ятав. Чоловіки сказали, що вони працюють у карному розшуку і запропонували мені проїхати до міліції. Коли я спитав навіщо, Роман відповів, щоби я не хвилювався, нічого страшного, треба уточнити окремі відомості по випадку крадіжки товару зі складу магазину. Я погодився, сів до них у машину і ми приїхали до управління міліції.

Інтерв'юер: Автомобіль був службовий, із блакитними державними номерними знаками? Співробітники міліції були у форменому одязі?

Респондент: Я не знаю, але номери не блакитні, а звичайні. Міліціонери були вдягнуті у звичайний, цивільний одяг.

Інтерв'юер: Що було далі?

Респондент: Коли ми приїхали у міліцію і зайшли у їх кабінет, поведінка працівників міліції одразу змінилася...

Інтерв'юер: Перепрошую, коли Ви зайшли у підрозділ міліції, Вас записали до журналу відвідувачів чи книги доставлених? Є такий порядок — коли людина проходить у службові приміщення підрозділу міліції, черговий обов'язково повинен її записати у відповідний журнал, так би мовити, зафіксувати факт перебування людини у міліції.

Респондент: Біля входу був якийсь черговий, але мене нікуди не записували і не спитали, чого я йду у приміщення міліції. Працівники привіталися з черговим і ми вільно увійшли.

Інтерв'юер: Зрозуміло. Продовжуйте, будь-ласка.

Респондент: Коли ми прийшли в кабінет, там був ще один працівник міліції, також у цивільному. Він одразу заявив, що до них звернувся власник магазину, де я працюю, який впевнений у тому, що це я скоїв крадіжку продовольчих товарів зі складу на суму 115 тисяч гривень. Працівник запропонував мені зізнатись у крадіжці, але я повідомив, що нічого не крав і не розумію, чому власник магазину звинувачує саме мене. Після цього працівники міліції почали на мене кричати та погрожувати, але я відмовлявся зізнатися у крадіжці.

Інтерв'юер: Таким чином, Вас затримали за підозрою у скоєнні злочину. Протокол про Ваше затримання працівники міліції склали?

Респондент: Ні. Взагалі будь-якого документу я не підписував. Вони зробити це не пропонували. Вимагали, щоб я написав «якв з повинною».

Інтерв'юер: Що було далі?

Респондент: Вони покричали, а потім сказали, щоб я чекав. Десь через півгодини прийшов худорлявий чоловік, він був у цивільному і чи є він міліціонером, я не знаю. Він дістав ноутбук і сказав, що я буду проходити перевірку на «детекторі брехні». Мені начепили на пальці датчики з проводами і чоловік почав питати, як мене звуть, де я народився, де живу і так далі. Потім поставив декілька запитань про крадіжку з магазину — чи знаю я про крадіжку, чи знаю я, хто вкрав, чи я скоїв крадіжку і ще щось. Після чого цей чоловік сказав, що я кажу неправду і вийшов із кабінету.

Працівники міліції знову почали на мене кричати, звинувачувати у брехні, а потім один із них вдарив мене розкритою долонею по обличчю. Це був як сигнал, потім протягом 10 хвилин вони били мене по тулубу і голові, не дуже сильно, але принизливо і боляче.

Я все одно не зізнавався, і тоді один із них сказав, що я «догрався». На мене наділи наручники і всі вийшли з кабінету, лише один залишився мене охороняти, але він зі мною не розмовляв і не чіпав.

Приблизно через 20 хвилин всі повернулись, мене вивели з кабінету, наручники замкнули спереду і накинули на руки якусь куртку. Я так зрозумів, щоби не було видно наручників. Ми вийшли з міліції і сіли у той самий автомобіль, який нас привів сюди. За кермом уже був Роман, один із міліціонерів сів на переднє сидіння, а мене посадили ззаду.

Інтерв'юер: Скільки всього працівників міліції було в автомобілі?

Респондент: Чотири: Роман за кермом, один спереду і два на задньому сидінні. Мене посадили між ними.

Інтерв'юер: Зрозуміло. Продовжуйте, будь-ласка.

Респондент: Ну, мене посадили в машину. Наручники зачепили вже за спиною. Потім натягнули на голову якийсь поліетиленовий чорний пакет і дуже сильно нагнули голову. Вона опинилась майже між колінами. Ми поїхали і їздили десь приблизно хвилин 40. Потім мене, не знімаючи пакету з голови, вивели з машини. За звуками і запахом я зрозумів, що ми десь у лісі чи в парку. Один із міліціонерів наказав стати на коліна. Я виконав команду. Далі вони сказали: зізнавайся у крадіжці, але я відповів, що не крав і попросив не чинити мені шкоди. Чесно кажучи, я був дуже наляканий, бо часто говорять, що в міліції катують.

Мене поклали на живіт і я відчув, що чимось зв'язали ноги. Потім на мені розірвали носки, хтось сів мені на ноги, а один на плечі. Той, що сидів на плечах затягнув пакет на голові, перекриваючи повітря, і майже відразу я почув, що до моїх оголених п'яток щось доторкнулось, а після того сильно мене почало бити електричним струмом. Я почав кричати і дія струму припинилась. Той міліціонер, який сидів на плечах, послабив пакет, дав можливість вдихнути повітря і спитав, чи готовий я писати зізнання. По голосу я зрозумів, що це був Роман. Я заплакав і попросив мене відпустити та казав, що нічого не крав і писати не буду. Роман мене вмовляв: «Треба писати, друже. Треба. Не будь дурнем», — і знову затягнув пакет на голові. А потім знову через тіло пішов електричний струм. Так було разів 7, точно не пам'ятаю. Потім я не витримав і під час паузи закричав, що все підпишу.

Після цього мене підняли на ноги, дали ганчірку обтерти брудний одяг і води напитися. Вони навіть сказали, що я міцний і довго тримався, але все рівно зізнався би, бо в них у запасі багато «сюрпризів».

Мене знову привезли до міліції, у той самий кабінет, де я під диктовку написав зізнання у крадіжці зі складу. Потім мене прикували наручниками до батареї, а співробітники міліції кудись вийшли.

Через певний час один із міліціонерів вивів мене в туалет і сказав, що, в принципі, можливо вирішити питання мого звільнення. Але для цього я повинен відшкодувати збитки власнику магазину, а після цього міліціонери з ним поговорять, щоби він забрав свою заяву. Я спитав, що я буду винен за такі посередницькі послуги працівникам міліції. Він набрав на дисплеї мобільного телефону цифру 4000. Я спитав — доларів? Він кивнув. Я теж сказав, що згоден.

Мене відвели у кабінет і знову пристебнули до батареї опалення. Приблизно о 17-й годині повернули мій мобільник і наказали, щоби я телефонував рідним і збирав гроші. Говорити було необхідно виключно за допомогою

гучномовного пристрою, щоби міліціонери чули всю розмову. Вони стояли поруч і могли одразу відібрати телефон. Я зателефонував дружині і сказав, що в мене неприємності і терміново потрібні гроші. Вона була шокована сумою. Потім я телефонував тестю і теж просив допомоги та дати моїй дружині гроші. Але сума була дуже значна, я сказав про це міліціонерам. Вони відповіли, що це ще невеликі гроші за те, щоб я не опинився за ґратами, і що в мене є час до ранку. Якщо грошей я не знайду, вони дадуть офіційний хід моєму зізнанню. Приблизно о 22-й годині вечора працівники міліції розійшлись. Зі мною в кабінеті ночували двоє міліціонерів, яких я раніше не бачив. Вони дали мені можливість ще декілька разів зателефонувати — я дзвонив куму та своїм знайомим, просив знайти гроші та позичити їх моїй дружині. Потім працівники міліції лягли спати у кріслах, а я залишився прикутим до батареї до ранку.

Примітка. З пояснень працівника внутрішньої безпеки, що був знайомий зі справою, дружина і тесть після нічних дзвінків із приводу грошей уранці звернулися до служби внутрішньої безпеки. Служба внутрішньої безпеки спробувала задокументувати факт передання операм грошей дружиною за звільнення свого чоловіка К. Передавання відбувалося через посередника. Під час передавання співробітники розшуку просвітили гроші ультрафіолетом просто в руках посередника і з'ясували, що вони мічені. Зрозуміло, грошей брати не стали, але працівники ВБ усе одно провели затримання оперів і звільнили потерпілого К., який до того часу був перевезений операми до райвідділу і спокійно сидів в актовій залі, очікуючи, що його викуплять.

Усі зібрані матеріали внутрішня безпека направила до прокуратури, але там вирішили, що для доказу застосування тортур мало фактичних матеріалів, і в порушенні кримінальної справи відмовили. Хабар, зрозуміло, також не вдалося довести. Явку з повинною, написану К. під тортурами, опери знищили (це також був доказ проти них).

Інтерв'ю із судмедекспертом

Інтерв'юер: Незаконне насильство в органах міліції. Чи має воно місце?

Респондент: За останні 5–6 років відбулося різке збільшення звернень громадян із приводу незаконного насильства в правоохоронних органах. Ці звернення пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень як під час затримання, так і під час проведення слідчих дій. У середньому стабільно 2–3 звернення на тиждень у відділ потерпілих, обвинувачуваних та інших осіб ХОБСМЕ. Там, де відбувається взагалі первинний огляд, огляд людини, яка звертається.

Це харківське обласне бюро судмедекспертизи. Ще є філії. У четвертій лікарні — 1 філія. Ще є філія на Салтівці (район у Харкові).

Інтерв'юер: Із чим пов'язане застосування незаконного насильства?

Респондент: На мою думку, дії міліції відображають всі соціальні перекоси в нашому суспільстві. Почнемо з того, хто взагалі йде зараз у міліцію? По суті наша міліція, сама назва — це якесь народне ополчення, саме слово себе зжило. Тобто це не професійне поняття. В усьому світі це — поліція, там, де люди професійні працюють. От у Грузії вже замість міліції уведена поліція, уведено більше жорсткі вимоги. У міліцію, як правило, приходять люди, які не знайшли себе в житті. Це, звичайно, позначається на роботі. Є люди, які йдуть за покликанням, але їх небагато. До того ж низькі заробітні плати, чехарда в структурах верхніх ешелонів МВС, нескінченна перестановка кадрів. Кожен міністр по-своєму міняє начальників райвідділів, замів відразу автоматично. Низька захищеність міліції, низькі пенсії, зарплати призводять до того, що люди озлоблюються й намагаються всіма способами збагатитися за рахунок незаконних методів розслідування. Це перше. По-друге, корупція, яка процвітає в нашій країні, починаючи із президента й закінчуючи двірником. У нас корумповане суспільство, і це нерозумно приховувати. По-третє, люди, які спілкуються з низами, самі мимоволі опускаються на той самий рівень. По-четверте, перекіс демократичного усвідомлення людей. Усі чекають

змін якихось і висувують завищені вимоги до самої міліції. Цей фактор теж треба враховувати. Завищені вимоги до міліції — це значить, та міліція, у якій немає бензину, самі форму собі купують, самі роблять ремонти в кабінетах тощо, а люди чекають чогось. Завищені вимоги людей, які чекають реальної допомоги, а міліція просто не в змозі її надати. Також слід враховувати кризу. У такий час кількість злочинів у всіх країнах збільшується автоматично. Це було й у нас у 90-ті роки. І взагалі, не треба забувати, що в нас дуже багато міліції. В Америці набагато менше, але вона професійніша. До того ж люди часто за рахунок обвинувачень міліції в незаконному насильстві намагаються вирішити свої фінансові проблеми. А також, щоб не потрапити під судове переслідування, люди намагаються скоріше звинуватити міліціонера в незаконних діях, щоб самому піти від відповідальності. Поки дійдеться до діла, буде розбір із міліціонером... Це, як правило, наркомани, яких взяли на збуті, значні бандити. Вони просто пишуть скаргу в прокуратуру, хоча нічого й не було, і таким чином намагаються уникнути судового переслідування.

Інтерв'юер: Хто, на ваш погляд, має більше шансів стати жертвою насильства?

Респондент: Ну, по-перше, уже осуджені. По-друге, соціально неадаптовані громадяни (безробітні, хронічні алкоголіки). Також це можуть бути особи неслов'янської національності. Іноземні громадяни, але меншою мірою, тому що міліція все-таки побоюється. До того ж, у нас є Директива Верховної Ради, Карпачова видала про те, що щомісяця ми подаємо зведення про кількість звернень громадян із приводу незаконного насильства в міліції. Ми повинні цього суворо дотримуватися.

Інтерв'юер: Чи є якісь нормативні акти, які регулюють діяльність судмедекспертів?

Респондент: Звичайно, ми працюємо за єдиним документом. Це наказ МОЗ № 6 від 17 січня 1995 року. Це визначення ступеня тяжкості, посмертна судмедекспертиза...

Інтерв'юер: А часто випадки незаконного насильства в міліції закінчуються загибеллю людини?

Респондент: Ні, от по Харківській області за минулий рік це двоє людей. Крім того, ми можемо керуватися протоколом надання медичної допомоги, якщо людина лежала в стаціонарі. Там описується, що повинно бути в людини, щоб поставити такий діагноз. Тому що дуже часто зустрічаються «липові» діагнози. Можна збрехати, приписати собі кілька симптомів. Наприклад, нудить, руки тремтять, на голові припухлість наче від удару. А голова в нас усе

одно нерівна. Тому ці симптоми не підтверджені нічим, при цьому можуть поставити струс мозку. Потім «липова» томографія. Усе це переростає в забите місце головного мозку й на виході — ушкодження середнього ступеня тяжкості.

Інтерв'юер: Чи часто ви стикаєтеся з такими випадками, коли бачите, що довідки відверто «липові»?

Респондент: Як правило, 20% звертаються або із запізненням, або ми не можемо взагалі нічого встановити. Наприклад, згвалтування. Якщо ніяких ушкоджень немає...

Інтерв'юер: Які форми незаконного насильства найчастіше застосовує міліція?

Респондент: Ну, найчастіше, це надягання протигаза, ставлення у вимушену позу (наприклад, ластівка), виведення рук назад із вивертанням плечових суглобів, нанесення ударів предметами, які не залишають слідів, явних ушкоджень (мішечки з піском, масивні книги). Потім часто може бути, що ведуть у камеру до відморозків або до підготованих, до своїх, які зроблять усе, що потрібно. Ну і, звичайно, загалом психологічне залякування.

Інтерв'юер: Чи є медичні особливості, що вказують на факт незаконного насильства?

Респондент: Це потрібно дивитися на медичну документацію, якщо люди відразу звернулися по медичну допомогу. Також дивимося просто на наявність ушкоджень на тілі людини. Наприклад, якщо це довгі патьоки завширшки приблизно 3–5 см, то цілком можливо, що били гумовим міліцейським кийком. Синці від протигаза на шиї, сліди від електрошокера — це все доволі явні речі. Але насправді дуже складно все це виявити. Почервоніння білків очей може бути як ознакою удушення людини, так і ознакою проблем із тиском. До того ж, щоб з'явилися такі ознаки, повинна бути глибока асфіксія, а міліція, як правило, душить до початкової стадії. Про побиття предметами, що не залишають слідів, можна судити за клінічною картиною й лабораторними аналізами. Навіть клінічним аналізам не можна довіряти. Кров у сечі, знову ж може бути ознакою того, що били по нирках, а може бути спричинена хронічним захворюванням нирок.

Інтерв'юер: Чи є якісь інструкції з роботи з такими випадками? Чи проводиться спеціальне навчання, тренінг по роботі з такими випадками?

Респондент: Усі наші співробітники проходять річну спеціалізацію або на базі ХМАПО (Харківська медична академія післядипломної освіти) на ка-

федрі судової медичної експертизи, або на базі ХНМУ (Харківський національний медичний університет) на кафедрі судової медицини й основ права.

Інтерв'юер: Опишіть усю процедуру огляду. Куди в першу чергу звертається жертва?

Респондент: Люди звертаються або в прокуратуру, або у вищі інстанції самої міліції, або в органи СБУ, або, буває, до ВБ. Людина, щоб засвідчити побої, бере направлення в прокуратуру на судмедекспертизу. Без нього ми нікого не приймаємо. Як правило, люди відразу, не чекаючи направлення, звертаються у відділення 4-ї лікарні. Там видають довідку, де написані діагноз і те, що відразу побачили лікарі. Потім ми це все, звичайно, враховуємо, коли робимо висновок. Також враховуємо дані рентгенографії, УЗД, томографію та ін., зовнішній вигляд потерпілого. Потім враховуємо результати лікування й видаємо висновок.

Інтерв'юер: Тобто відразу ніяких довідок ви не даєте?

Респондент: Ні, можемо дати, якщо це відразу видно, що легке тілесне uszkodження й нема чого лікувати. В інших випадках треба дочекатися результатів лікування, бачити клінічну картину.

Інтерв'юер: На якій підставі можна відмовити в огляді, крім випадків, коли немає направлення з прокуратури?

Респондент: Ми не можемо відмовити, це буде адміністративне правопорушення. До того ж, згідно з КПК, огляд може провести сам слідчий. Слідчі проходять курс судово-медичної експертизи й мають право це зробити без залучення фахівця. Довідка слідчого має таку саму чинність, як і довідка судмедексперта. Інша справа, що слідчі намагаються нічого не писати, тому що не дуже в цьому тямлять.

Інтерв'юер: Чи є тиск на експерта у випадках незаконного насильства в правоохоронних органах?

Респондент: Це 40% моєї роботи.

Інтерв'юер: Із боку кого?

Респондент: Як правило, наполовину: з боку міліції і з боку жертв. Ну, як правило, це не такий уже явний тиск, погрози — просто дзвінки, прохання.

Інтерв'юер: Чи можливе застосування тортур, незаконного насильства в особливих випадках?

Респондент: Із суто людських міркувань, звичайно, ні. Якщо не можеш розкрити, значить, міліціонер поганий. Потрібно якось умовити, спровокувати, підсадити когось, розкрутити на розмову, але не фізично змушувати людину зізнатися.

Інтерв'юер: Що потрібно робити, щоб зменшити кількість випадків незаконного насильства?

Респондент: Змінити структуру самої міліції.

Інтерв'юер: Як?

Респондент: Посилити правила прийому. Отут дуже корисний буде досвід Грузії. Зробити міліцію професійною, підняти їм зарплату. Плюс необхідно вести боротьбу з корупцією. На законодавчому рівні ввести «провокацію хабара», як в усьому світі робиться. До того ж потрібно взагалі вивести судмедекспертизу з підпорядкування МОЗ.

Інтерв'юер: Навіщо?

Респондент: Тому, що за родом діяльності ми контролюємо роботу інших медичних співробітників, і перебувати при цьому в підпорядкуванні однієї структури неправильно. Так, у Білорусі судмедекспертиза підкоряється Генпрокуратурі. Хоча це теж перекіс.

Інтерв'юер: Тоді як?

Респондент: Повинен бути окремий департамент із окремим фінансуванням, а не за залишковим принципом, як зараз. Наприклад, як у Росії, це окремий департамент.

Інтерв'ю з жертвою незаконного насильства

Респондент: Уранці, коли я був на роботі, розвозив товар по точках, до мене підійшло троє людей, прізвища й посади не називали. Один із них показав якесь посвідчення, я навіть не зрозумів яке. Почали вимагати документи на машину. Я відмовився їх давати. На що один почав мені грубіянити. Потім вони надягли наручники, посадили мене в машину й повезли в райвідділ. На підставі чого відбулося затримання, так і не сказали. Я подумав, що це якось пов'язане з директором установи, де я працюю, або з аліментами, які я плачу своїй колишній дружині. Виявилось, що я підозрювався в пограбуванні обмінного пункту, у який я заїжджав по роботі не більш, ніж на 2–3 хвилини.

У райвідділі мене повели в кабінет, ніхто зі співробітників не відрекомендувався. У журналі реєстрації нічого не фіксувалося. Один із них постійно запитував, як я думаю, чому я тут опинився. Забрали всі мої речі — телефон, гроші, документи, ключі від машини. Почали запитувати мене по всіх номерах моєї телефонної книги. Мені ніхто нічого не пояснював. Так я просидів там із 10-ї ранку до 4-ї вечора. Не міг не попити, не покурити, тільки один раз вивели в туалет. Потім, нарешті, мені пояснили, що я підозрююся в пограбуванні. Там знайшли мої відбитки пальців, і на відеозапису за статуєю, голосом і зачіскою я схожий на грабіжника. Хоча до цього ніхто не знімав моїх відбитків пальців, а на відеозапису нічого зрозуміти було не можна. Потім мене вивели до їхнього, як я зрозумів, начальника в інший кабінет. Він почав до мене чіплятися, що я підозрілий, і взагалі в мене акцент одеський, і наказав іти «колотися» мене. Мене знову повели в кабінет і почали катувати. Надягли наручники, попередньо обмотавши їхнім рушником. Один тримав мені голову й катував рот ганчіркою, а інший стискав статеві органи. Так тривало близько години. Я кричав, доводив, просив припинити це все. А вони мучили мене «по приколу», їм це все подобалося. Потім вони дали мені відпочити, щоб я з глузду не з'їхав.

Близько 6-ї вечора в кабінет зайшли ще двоє чоловік. Почали погрожувати, що якщо я не зізнаюся, то мене зараз повезуть до лісу, будуть там катувати й уб'ють. Я вже мовчав, нічого не говорив. Потім мене вивели з кабінету й повезли, як потім виявилось, до іншого райвідділу. Там мене повели через службовий вхід, знову ж ніде не реєструючи. Там мене продовжили катувати, домагаючись мого визнання в пограбуванні. Я знову кричав, просив допомоги, але це було даремно. Потім сказали, що вб'ють, покладуть у диван і вивезуть, і ніхто ні про що не дізнається. Так минув певний час, і незабаром я залишився тільки з одним слідчим, інші пішли. Він почав розповідати про труднощі своєї роботи, і що він повинен був мене перевірити. Потім сказав, що просто так відпустити мене не може, тому запропонував написати мені пояснювальну, чому мене затримали. Я типу гуляв уночі по місту, мене зупинили міліціонери, щоб перевірити мої документи, а я вчинив опір. Він запропонував мені відсидіти 3 доби і пригрозив, що в іншому разі катування продовжаться. Я, звичайно, написав цю пояснювальну. Потім мене вивели в коридор, посадили на стілець і пристебнули наручниками до батареї. Так я просидів із 9 вечора й до 8 ранку. І тільки за допомогою сторонніх людей, яких просто привели в цей райвідділ для перевірки документів, я зміг повідомити маму, де я перебуваю. Однак це ніяк не допомогло, тому що їй постійно брехали й відсилали з одного райвідділу в інший. Мама змогла мене знайти тільки тоді, коли я вже був в ІТТ.

Так от, о 8-й ранку прийшов дільничний і сказав, що ми їдемо в інший райвідділ для оформлення протоколу затримання. Там цей протокол склали, хоча я не пам'ятаю, щоб я його підписував. Потім мене повезли в суд, при цьому постійно погрожували, щоб я там не сказав нічого зайвого. Тільки після суду мені повернули всі мої речі, і я вперше із моменту затримки зміг перекурити чаєм і булочкою. Однак телефон я так і не міг ввімкнути. Потім мене знову повезли до райвідділу. Я просто чекав, поки вони складали ще якісь папери. Після мене повезли в ІТТ. Там умови тримання були цілком нормальними. Мене оглянув лікар, однак поскаржитися я нікому не міг, тому що увесь час, поки мене не посадили в камеру, біля мене перебував цей слідчий. Потім він дав мені розписатися в якомусь журналі, що претензій до працівників міліції я не маю. Я ледве вивів цей напис, тому що руки мої були дуже онімлілі від наручників. Я відсидів там 3 доби й вийшов.

Інтерв'юер: Що Ви робили потім?

Респондент: Наступного дня ми пішли в судмедекспертизу, однак там без направлення прокуратури не приймали. Ми поїхали до лікарні швидкої

допомоги, де нам видали довідку про побої й призначили лікування. А потім через кілька днів за цією довідкою у відділенні судмедекспертизи занесли дані про побиття. Через приблизно 2 місяці мені видали там заключний акт, де вказувалося, що мені завдали легких тілесних ушкоджень, хоча я продовжую лікуватися дотепер, уже більше 4 місяців.

Ми зверталися до прокуратури двох районів, до обласної прокуратури, але з обласної приходять лише відписки, що буде проведене додаткове розслідування і т. ін. Хоча нічого не робиться, ніхто навіть не викликав мене жодного разу, щоб я впізнав співробітників, які мене катували. У районних прокуратурах мені відмовляють у порушенні кримінальної справи, мотивуючи тим, що я сам винен, вчинив опір правоохоронним органам, а в журналі я розписався, що претензій немає.

Ще ми зверталися до СБУ, де нас направили в громадську організацію, що зараз надає нам юридичну підтримку, радить, куди можна звернутися.

Інтерв'юер: Які причини насильства, катувань, неналежного поводження?

Респондент: У міліції працюють тупі непрофесійні некваліфіковані люди, які замість того, щоб збирати факти й спиратися на них, вибивають із людей визнання. До того ж іще кумівство, там усі прикривають один одного.

Інтерв'юер: Що потрібно робити, щоб зменшити кількість випадків незаконного насильства?

Респондент: По-перше, конкретність у законах. У нас візьміть будь-який закон, там скрізь «...та інше». Як це розшифрувати? Немає конкретності: так значить так, ні значить ні.

До того ж необхідний більш серйозний відбір кадрів, а не призначення на посади й підвищення своїх знайомих і родичів.

Повинна бути досконала, чітко відпрацьована система покарання для таких міліціонерів, щоб ніхто не намагався це застосовувати.

Інтерв'ю з лікарем-хірургом

Інтерв'юер: Незаконне насильство в міліції. Чи має воно місце? Як часто доводиться стикатися з ним? Чи змінилося воно? У яких випадках застосовується насильство? Ким воно частіше застосовується? Хто має більше шансів стати жертвою незаконного насильства? Як у цих ситуаціях зазвичай поведуться жертви?

Респондент: Має, і доволі часто. Найпоширеніші: черепно-мозкові травми, переломи пальців і травми статевих органів у чоловіків, легкі тілесні ушкодження у вигляді саден, забитих місць м'яких тканин, подряпин. Насильство не змінилося, але випадків потерпілих на вулиці від рук працівників міліції стало більше відсотків на 10, це «на око». Якщо ми говоримо про ув'язнених, то вони набагато частіше страждають від рук співкамерників, ніж наглядачів. Крім того, жертвами є як перехожі, що були напідпитку, так і ув'язнені слідчого ізолятора, почастішали випадки побиттів (із легкими тілесними ушкодженнями) відвідувачів нічних клубів охороною цих закладів, раніше було більше потерпілих після футбольних матчів фанатів, але тепер майже немає. Жертви різні, тому поведуться по-різному, ті, хто постраждав на вулиці або в клубі, звертаються до нас. Ми надаємо першу допомогу. Як правило, людина вимагає огляду й ми відправляємо її до відділу судмедекспертизи при клініці. Фанати перестали звертатися, оскільки у їхніх випадках дії міліції майже завжди виправдані.

Інтерв'юер: Які форми поширені (від насильства до тортур)? Чи є медичні особливості, що вказують на факт тортур або незаконного насильства (почервоніння білків після удушень, сліди від наручників, опіки від електроструму, сліди від кийків)? Наскільки часто вони зустрічаються? Чи є якісь інструкції для роботи з такими випадками? Чи проводиться спеціальне навчання, тренінг по роботі з такими випадками?

Респондент: Я вже називав. Удушення — це, насамперед, сліди на шиї, які рідко зникають за один день. Сліди наручників, звичайно, якщо, людина сидить у слідчому ізоляторі або чинила опір під час затримання. Сліди від кийків, мабуть, найпоширеніший слід насильства. Це те, що стосується моєї практики, у патологоанатомів свої спостереження. Лікарів швидкої допомоги або травматологів навчають надавати допомогу, у випадку насильства або побутової травми — немає різниці — й бачити, які наслідки може спричинити ця травма загальному здоров'ю людини, психологічну допомогу ми не надаємо. Хоча важливо, як поводить лікар, який надає першу допомогу будь-якому потерпілому, у ДТП або від кийка, або під час концерту на площі. Так, забув сказати, зрідка бувають і такі потерпілі, вони злегка «під мухою» і зазвичай огляду не просять, одному навіть вибив три передніх зуби, оmono-вель ногою. Побиття ногами часто відбувається, коли на жертву надягли наручники, коли прагне бігти, виривається, падає й одержує «кирзачем» кілька разів по селезінці. Такі випадки я теж спостерігав, у потерпілих від такого виду насильства частіше травмується печінка або селезінка, в одному випадку на моїй практиці орган (селезінка) було видалено у хлопця 26 років.

Дуже поширена така форма тортур, як травмування або створення нестерпного відчуття болю в місцях найбільше психологічно уразливих і з дуже великою кількістю нервових закінчень (яєчка в чоловіків), нігтеві пластинки, але це в минулому, років п'ять ніхто з моїх знайомих з таким не стикався, а от «чоловіче достоїнство» продовжує страждати.

Судмедексперти постійно проходять стажування, курси підвищення кваліфікації. Лікарі швидкої допомоги окремих тренінгів для надання допомоги жертвам насильства не проходять, наскільки мені відомо. Останнім часом МНС проводить різні тренінги з підготовки лікарів і психологів для надання допомоги жертвам тероризму, але це в рамках боротьби з тероризмом. Докладно нічого з цього питання сказати не можу, не маю інформації.

Інтерв'юер: Як відбувається медична допомога жертвам? Чи є щось, що може перешкодити наданню допомоги? Як поведуться працівники швидкої допомоги, якщо їх викликають у міліцію для надання допомоги побитим людям або жертвам катувань? Чи існує тиск на медичного працівника з боку працівників міліції в цьому випадку? Як поведуться медпрацівники, якщо їх викликали додому жертви насильства або тортур у міліції? Чи є якісь приписи з усіх описаних випадків (усні або в наказах)?

Респондент: По-різному. Буває, що жертва сама звертається в «невідкладну», до нас. Ми надаємо першу допомогу, але повноважень на експертизу ми не маємо й відправляємо до судмедексперта. При нашій клініці існує базовий відділ, там робиться експертиза. Від нас жертва приходить до судмедексперта з довідкою про травми. Потрапивши до нас, жертва не завжди говорить про те, як отримані травми. Найчастіше це відбувається в тому випадку, якщо до нас звертається людина з колотими ранами, вогнепальними пораненнями тощо. Таких випадків багато, до речі, у таких випадках, жертва не бажає нічого, крім медичної допомоги. Ми ж, за статутом, зобов'язані викликати міліцію й судмедексперта для огляду цього випадку, так само лікарі швидкої.

Тиску на лікаря швидкої допомоги або «невідкладної», який надає допомогу, з боку правоохоронних органів не існує, практично він є марним, юридично такі лікарів не вповноважені робити офіційних висновків. Вони можуть залучатися адвокатами як свідки, але цього не відбувалося, у всякому разі, зі мною.

У першу чергу, того, хто постраждав в ІТТ, СІЗО або колонії, неважливо — від катувань або рук співкамерників (до речі, це взагалі складно з'ясувати), оглядає штатний лікар цього закладу. Якщо він не може надати допомогу, викликається швидка й потерпілий потрапляє до нас. Ми надаємо першу допомогу й даємо довідку про те, чи потребує потерпілий надалі лікування в клініці. Якщо він може долікуватися в умовах місця ув'язнення, відправляємо його назад. Тут усе залежить від потерпілого, він може написати заяву й через адвоката вимагати судмедекспертизи. Подальша наша участь закінчується, ми направляємо справу про травми судмедексперту, що робить свою експертизу, й справа в прокуратурі. У кожному разі тиск виявляється на судмедексперта, а їх може бути кілька в одній справі. Але постраждалі в місцях позбавлення волі рідко вдаються до розглядів і ситуація майже в 99 з 100 випадків «упав, отямився — гіпс».

Але якщо людина постраждала на вулиці від представників охорони правопорядку, ми робимо, припустімо, рентген — поламане ребро, даємо довідку й відправляємо з рентгеном і довідкою до судмедексперта. Іноді потерпілий звертається до міліції, звідки йому дають відразу направлення на експертизу й у цьому випадку її проводять безкоштовно. Найпоширенішою формою тиску на лікарів є психологічна — лікарі рідко охоче будуть протистояти правоохоронним органам, для цього не потрібно тиснути, багато що, природно, залежить від соціального стану жертви. Тиск — це сама ситуація, тут і погрожувати не треба, лікар сам спробує пом'якшити удар на адресу

правоохоронних органів. Так улаштоване наше суспільство. Але, як я вже сказав, дивлячись хто жертва.

Інтерв'юер: Як відбувається медичний огляд жертв насильства? Куди в першу чергу звертається жертва, чи доступні огляд і одержання відповідної довідки? Які нормативні акти, інструкції описують необхідність оглянути громадян України, якщо їм це необхідно? На якій підставі можна відмовити? Що може перешкодити цьому? Чи потрібне направлення з міліції й прокуратури? Яку надалі чинність має довідка? Чи є тиск на експерта в таких випадках? Із боку кого?

Нормативні акти прописані процесуальним кодексом. Якщо сказати точніше, то будь-які експертні висновки передбачені кількома статтями (на жаль, номерів не пам'ятаю) кримінально-процесуального кодексу України. Із приводу процедури я вже розповідав, якщо направлення є з міліції, то експертиза робиться безкоштовно. Термін варіюється від трьох до чотирнадцяти днів, бувають винятки. Особливо у випадках із ДТП, людина, одержавши травми, може лікуватися в лікарні, потім ми направляємо повністю її картку, буває, з аналізами й висновками, у відділ судмедекспертизи, ті роблять свій висновок і направляють до прокуратури, як додаток до кримінальної справи, що може перешкодити в такому випадку реальній картині. Отут тиск відбувається із двох боків: потерпілих за результатом експертизи ДАІ і винних. Отут і починається тиск і торг. Ситуація з експертизою вирішується на користь того, хто більше заплатить, або хто «крутіший», я маю на увазі становище тієї й іншої сторони, соціальне звичайно. Іноді просто «спасибі» буде для доктора кращим за 1000, а може, й більшу кількість «баксів». Як правило, тут мова йде про ступінь важкості ушкоджень у результаті аварії. Від цього залежить і вирок, і компенсація. Тиск буває сильний, аж до погроз розправи. Але завжди є компроміс.

Інтерв'юер: Чи можливе застосування тортур, незаконного насильства в особливих випадках? Як ви вважаєте, чи виправдане застосування насильства в ситуаціях, коли провину довести неможливо, а зізнання — єдиний шлях? У випадках злочинів проти жінок, дітей, у випадках тероризму?

Респондент: Я вже говорив, що за останні роки кількість випадків насильства зростає, й це — я можу на своїй практиці сказати — вже тенденція. Із чим це пов'язано — це вже інше питання. Виправдовую в деяких випадках

застосування насильства проти тих, хто підняв руку на дітей, жінок, безневинних громадян, і вважаю безкарність однією з головних причин, що множить насильство. Це моя позиція як людини, що постійно стикається із цим, зі службового обов'язку.

Інтерв'юер: Що потрібно робити, щоб зменшити кількість випадків незаконного насильства? Що слід змінити в діяльності медекспертизи, щоб вона працювала ефективніше? Чи потрібно додатково інформувати суспільство? Якщо так — яку інформацію має знати людина?

Респондент: На державному рівні — Закони. Процедури. Підготовка персоналу. Права персоналу міліції. Забезпеченість діяльності. Робота з населенням. Контроль із боку інших інститутів. Контроль із боку громадськості.

Зменшити насильство — просто його не проповідувати, з екрана телевізора. Більшість випадків насильства відбувається в стадії легкого алкогольного сп'яніння. Це питання, яке повинне регламентуватися державою. На ці питання краще можуть відповісти штатні судмедексперти. Я ж можу сказати, що потрібно підвищити престижність цієї професії, удосконалити правову базу, створити могутніший інститут незалежних судмедекспертів, що не підпорядковуються бюро СМЕ, підвищити оплату праці. Кульгає підготовка персоналу, не кажучи вже про обладнання, для проведення складної (гістологічної, цитологічної тощо) експертизи.

Інтерв'ю з хірургом

Інтерв'юер: Незаконне насильство в міліції. Чи має воно місце? Як часто доводиться з ним стикатися? Чи змінилося воно? У яких випадках застосовується? Ким воно частіше застосовується? Хто має більше шансів стати жертвою незаконного насильства? Як у цих ситуаціях зазвичай поведуться жертви?

Респондент: Скажімо так, насильство в правоохоронних органах має місце. Застосовується в основному під час дізнань у слідчих органах. Як кажуть самі співробітники, бувають випадки, що в підозрюваного з однієї справи виринають інші, навіть часом більш тяжкі злочини, доказів немає й от, доводиться застосовувати різні методи. У моїй практиці було кілька випадків. За останні чотири роки тільки один раз зіткнувся з насильством, коли дівчину вдарили даїшники. Чесно кажучи, останнім часом я не чув про випадки насильства в слідчих ізоляторах, саме скоєного співробітниками правоохоронних органів, в основному це жертви співкамерників. Якось стало спокійніше. Зі слів колег я знаю, що почастишали перевірки на вимогу Євросоюзу, й прості знущання заради «забави» практично не зустрічаються. На моїй практиці, найчастіше страждають перехожі, що перебувають у стані сп'яніння, зокрема підлітки або молоді люди десь до 30 років, старі — взагалі не стикався, рідше жінки, теж, як правило або молоді, або бомжихи. Я просто наведу приклад, про який говорив. Дівчина 23 років порушила або не порушила правила дорожнього руху, її зупинили даїшники, вона з дурного розуму стала щось там доводити, один із них образився й ударив її по обличчю, вона не втрималася й упала з доволі крутого узбіччя, у результаті перелом гомілкової кістки, доволі серйозний, і травма ліктьового суглоба. Даїшники зникли, брат потерпілої, років 17, що перебував у машині, викликав швидку, а очевидці, що проїжджали мимо, міліцію. Ми доставили потерпілу в «невідкладну», склали акт для міліції про тілесні ушкодження й попрощалися. Міліція тиску на результат не

чинила, і ми спокійно підписали протокол. А взагалі жертви правоохоронних органів навіть не кажуть, хто їх травмував, природно, тому що бояться. І коли, швидку викликають у СІЗО або відділення, лікар уже знає, що це тілесні ушкодження мінімум середньої тяжкості, а інакше «відлили б» водичкою. Ніхто не буде викликати у відділення або слідчий ізолятор швидку, якщо розквасили губи або палець зламали, ви розумієте, це серйозні випадки. Більше того, у такі місця можуть направити не просто бригаду, а людей, які найчастіше їздять на такі виклики. Потерпілим на вулиці від рук співробітників правоохоронних органів викликати швидку можуть і перехожі, тут зовсім інша справа. Ми оцінюємо тяжкість ушкоджень і веземо в «невідкладну», там існує відділ судмедекспертизи, куди ми даємо довідку про стан людини, і все.

Інтерв'юер: Які форми поширені (від насильства до тортур)? Чи є медичні особливості, що вказують на факт тортур або незаконного насильства (почервоніння білків після удушення, сліди від наручників, опіки від електроструму, сліди від кийків)? Наскільки часто вони зустрічаються? Чи є якісь інструкції з роботи з такими випадками? Чи проводиться спеціальне навчання, тренінг із роботи з такими випадками?

Респондент: Побиття кийками, так, що м'ясо від «сідниць відстає». Буває, одягають брезентову гамівну сорочку й ставлять лобом до стінки, й так поки не звалиться з ніг, тіло не дихає, тиск падає, ну, «жорстко». Після серцевого нападу одного такого (43-х років) відкачували, в лікарню відвезли з інфарктом, ніхто не перешкоджав, конвоір поїхав із ним. У ході слідства з'ясували, що він двох людей убив, до справи, за якою він проходив, це стосунку не мало, виявилось випадково, в процесі дізнання, так би мовити, інфаркт стався — це в довідці ми написали, а побитий був співкамерниками, зрозуміло. У таких випадках лікар надає допомогу й навіть не запитує: що, хто, — це один зі ста може взагалі поцікавитися. З електрошком взагалі не стикався. Але знаю, що використовується під час затримання. Поламані всі десять пальців на руках бачив, кийком, видно, розкатували, як качалкою. Удушення целофановим пакетом і одночасні побиття буває під час дізнання, але допомога надається від тілесних ушкоджень, а не від гіпоксії або дисфагії. Про спеціальне навчання не чув, інструкцій немає. Лікар швидкої повинен надати першу допомогу, визначити ступінь ушкоджень, виміряти тиск, температуру й сприяти, якщо вважає за необхідне подальшому проходженню лікування тобто відправити в лікарню.

Інтерв'юер: Як надається медична допомога жертвам? Чи є щось, що може перешкодити наданню допомоги? Як поведуться працівники швидкої допомоги, якщо їх викликають у міліцію для надання допомоги побитим людям або жертвам тортур? Чи існує тиск на медичного працівника з боку працівників міліції в цьому випадку? Як поведуться медпрацівники, коли їх викликають додому жертви насильства або тортур у міліції? Чи є якісь приписи за всіма описаними випадками (усні або в наказах)?

Респондент: Я вже казав, що швидко викликають у відділення або слідчий ізолятор, коли не можуть упоратися із ситуацією самотужки (привести до тями, зняти больовий шок тощо). Уже коли їдеш на такий виклик, розумієш, що тебе чекають далеко не «легкі тілесні». Приїхали, зробили цілком спокійно медичну допомогу, записали у звіті те, що сказали співробітники правоохоронних органів, і стан хворого, температуру, тиск. Тут якщо ситуація зовсім критична й хворий має потребу в госпіталізації, як правило, жоден лікар його не залишить, і під конвоем він буде вивезений у стаціонар для надання повноцінної допомоги. Природно, ні одна жертва свідчити не буде, тому правоохоронні органи рідко цьому перешкоджають. На дурне запитання лікаря: «Хто це його так?» буде відповідь: побили співкамерники, от, забрали від гріха подалі, а йому погано стало. Лікар же не Агата Крісті — папір підписав, копію забрал, для власної звітності у швидкій, яка ведеться по кожному виклику. Розумієте, прямого тиску й погроз немає, все відбувається саме собою, вони роблять свою роботу, ми свою. У 99% жертви не свідчать, ми виїдемо, а вони залишаться в слідчому ізоляторі, тому так у нас влаштовано: ніхто не втручається. А от років 10 тому побили студента в дільниці, він непристойно поведився на вулиці, ліз у бійку, був напідпитку. Його привезли до дільниці, «віддубасили», але не так, щоб сильно, але обличчя запливло, і кровотеча з верхньої губи була сильна. З'ясувалося, що він син керівника не дрібного, і, звичайно, «опери» заметушилися. Просили «якось так легше» написати у звіті про ступінь каліцтв і як можна якісніше «реанімувати» потерпілого, навіть обіцяли віддячити. Мовляв, така ситуація: пацан-вонючка, хлопці, ви ж розумієте, у бійку поліз. Ми подивилися реально ситуація від критичної далека, чому не допомогти. Так от, додому їздити не доводилося, тільки до жертв побутового насильства, що просто жахає останнім часом. Підлітки такі розправи один одному влаштовують — волосся дуба стає, думаєш, як діти здатні на такі речі.

Інтерв'юер: Як відбувається медичний огляд жертв насильства? Опишіть усю процедуру — куди в першу чергу звертається жертва, чи доступний огляд і одержання відповідної довідки. Які нормативні акти, інструкції описують необхідність оглянути громадян України, якщо їм це необхідно? На якій підставі можна відмовити? Що може перешкодити цьому? Чи потрібне направлення з міліції й прокуратури? Яку надалі чинність має довідка? Чи є тиск на експерта в таких випадках? Із боку кого?

Респондент: Медичний огляд жертв лікарі швидкої допомоги не мають права робити: для цього існує судмедекспертиза. Для судмедекспертизи ми можемо запропонувати звіт про виїзд і надання допомоги з описом каліцтв або травм, якщо людина звертається спочатку у швидку, — це стандартна процедура. Усі права прописані процесуальним кодексом, це юридична бік, а не медичний.

Про тиск на експерта можна говорити тільки судмедексперту. На лікарів швидкої тиску як такого не чиниться. Так заведено в нас. Мені не погрожували, кожний робить свою роботу. Адже іноді співкамерники й убивають, і це правда, частіше в слідчому ізоляторі страждають від рук співкамерників, десь 80%: «навіщо руки бруднити». Це жорстокий світ.

Направлення на судмедекспертизу видають у міліції й протягом зазначеного терміну потерпілий повинен її пройти. Потерпілі у відділенні можуть через адвоката вимагати проведення судмедекспертизи, деякі навіть примудряються до журналістів звертатися й активно залучити до процесу родичів. У такому випадку в нас запитують довідку про виїзд.

Інтерв'юер: Чи можливе застосування тортур, незаконного насильства в особливих випадках? Як ви вважаєте, чи виправдане застосування насильства в ситуаціях, коли провину довести неможливо, а зізнання — єдиний шлях? У випадках злочинів проти жінок, дітей, у випадках тероризму?

Респондент: В особливих випадках можливо, але 70% — це не особливі випадки. Просто я вже говорив: система, «тут так заведено», на мій погляд. Я кажу про свої спостереження. Силкові структури повинні, напевно, тиснути на винних перед суспільством, а суспільство — контролювати, щоб цей тиск не опускався до рівня «середньовіччя».

Інтерв'юер: Що потрібно робити, щоб зменшити кількість випадків незаконного насильства? Що потрібно змінити в діяльності медекспертизи,

щоб вона працювала ефективніше? Чи потрібно додатково інформувати суспільство? Якщо так — яку інформацію має знати людина?

Респондент: Зарплатня. Гідна зарплатня — і співробітникам правоохоронних органів, і лікарям. І система планів, що ставить і нас, і правоохоронні органи в глухий кут, повинна просто зникнути. Я не виправдовую недбалість лікарів або жорстокість «стражів порядку», але щоб усунути проблеми, потрібно усунути причини. В органи відбирати людей за допомогою тестів, нормально платити, постійно направляти на стажування, так само й лікарів. Контроль і звільнення за недбалість.

Інтерв'ю з жертвою незаконного насильства в міліції

Приблизно о 7.00 співробітники УМВС України в Миколаївській області затримали мене за межами помешкання, надягли на мене наручники, доставили до місця мого проживання, де здійснили обшук. Приблизно о 10-й годині доставили до П-кого МВ УМВС, завели в один із кабінетів СКР (сектор кримінального розшуку), в якому я перебував певний час під конвоем. Приблизно о 12-й годині начальник СКР Ч. у моїй присутності дав конвою команду завести мене в інший кабінет, у якому мене тримали понад годину. Із моменту фактичного затримання весь час руки мої були в наручниках за спиною. Через деякий час знову зайшов Ч., погрожуючи, примушував мене зізнаватися у скоєнні злочинів, до яких я відношення не маю.

Я попросив надати мені можливість поспілкуватися з адвокатом, Ч. у відповідь наніс мені удар кулаком у скроню, я впав разом зі стільцем. Ч. приблизно 20 хвилин завдавав мені удари ногами в усі частини тіла, у тому числі в живіт. Від одного із ударів зламалася променева кістка правої руки. Ч. змусив мене піднятися, декілька разів ударив кулаком по голові. Потім Ч. зняв із моїх рук наручники, вставив у пальці зламаної руки ручку, продовжуючи завдавати мені ударів, змушував під його диктовку писати явки з повинною про скоєння злочинів, яких я не скоював.

Я сказав, що буду щось розповідати і писати лише за умови, що залишусь із Ч. удвох у кабінеті, а конвой перебуватиме в коридорі. Ч. погодився. Через деякий час після того, як конвоїри вийшли з кабінету, я здійснив спробу втекти. Різко піднявся, вибіг із кабінету і побіг по коридорах і сходах до виходу із міськвідділу. До цього вчинку мене спонукало розуміння того, що співробітники ОВС утримують мене незаконно. Були бажання і надія добігти до приміщення міськрайонної прокуратури, розташованого за 200 метрів від міськвідділу, де отримати захист від катувань. Але втекти я не зміг, за 5 метрів до чергової частини мене догнали приблизно 10 співробітників ОВС, збили з ніг

і били в коридорі, я від болю кричав, мій крик чули відвідувачі, які перебували у фойє, у тому числі мої мама, сестра та дружина.

Потім мене знову завели до кабінету СКР, де до пізнього вечора били та примушували писати явки з повинною. Били мене в основному чотири співробітники міліції, але з них знаю лише начальника СКР Ч.

Лише о 22-30 мене завели до слідчого Комарової, яка на підставі моїх свідчень, добутих катуванням, оформила протоколи допиту у ролі свідка та в ролі підозрюваного. Я просив К. надати мені адвоката, але моє прохання слідчим було ігноровано. Згідно з протоколом затримання, я набув статусу затриманого лише з 23-55, протягом 17 годин (із 7-00, з моменту фактичного затримання) під час катувань та слідчих дій мій статус був невизначений. Приблизно о 00-30 мене доставили в ІТТ. Перед ранком мені ще більше погіршало, почав непритомніти. Співкамерники повідомили про це чергового ІТТ, яким була викликана швидка допомога. Лікар швидкої допомоги зафіксував ознаки перелому руки, струсу головного мозку, гематоми та садна на скронях та інших частинах тіла. Він також порекомендував негайно відвезти мене до лікарні, оскільки мій стан, на його погляд, міг призвести до смерті.

Приблизно об 11-й годині я під конвоєм був доставлений до міської лікарні, де мені було зроблено рентген руки та черепа, накладено гіпс на руку, надана інша медична допомога. У лікарні я не повідомив, що тілесних ушкоджень мені завдали працівниками міліції, тому що боявся помсти мені особисто та членам моєї сім'ї. Ч. погрожував розправитися з моєю матір'ю та дружиною, а сприйняти його погрози реальними у мене були всі підстави.

У лікарні під конвоєм я перебував до ранку. Курс лікування не закінчився, але начальник П-кого МВ УМВС у Миколаївській області К., у зв'язку з тим, що спливав термін мого затримання відповідно до ст. 115 КПК України, примусив лікаря мене виписати (про це мені відомо зі слів лікаря). Просто з лікарні мене повезли до суду і мені було обрано запобіжний захід — утримання під вартою. Після суду мене доставили в ІТТ, в якому знаходився до ранку. Почувався дуже погано, боліли зламана рука, голова, живіт, інші частини тіла. Швидку допомогу викликати боявся.

Після був етапований до м. Кіровоград у слідчий ізолятор. У СІЗО звернувся до лікаря, якому розповів про тілесні ушкодження та розповів, що завдані вони мені працівниками міліції. Лікар, наскільки це було можливим, надавав мені медичну допомогу. У зв'язку з моїм станом, у ліжку мене перевертали співкамерники.

Апеляційний суд виніс ухвалу звільнити мене з-під варти. Із СІЗО мене звільнили. На відстані декількох метрів від СІЗО до мене підійшли троє чоловіків, назвалися працівниками кримінального розшуку Н-го РВ УМБСУ в Кіровоградській області. Один із них — начальник відділу кримінального розшуку. Працівники міліції змусили мене сісти в автомобіль ВАЗ із синіми номерами і доставили в Н-кий РВ. У райвідділі мене змушували давати свідчення про мою причетність до злочинів, до яких я відношення не маю. Я почав вимагати адвоката, на що К. відповів, що нікому не відомо про моє затримання і в разі моєї відмови давати свідчення мене уб'ють і закопають серед сосяників. Після цього К. пристебнув мене наручником за здорову (ліву) руку до стільця в коридорі. У такому стані я перебував приблизно з 15.00 до 9.00. Ні їсти, ні пити не давали, в туалет також не водили. Мочився в пластикову пляшку, яка була зі мною.

Після 9-ї години К. завів мене в кабінет і почав бити рукою в груди, надавлювати на зламану руку, погрожував зламати ліву руку, погрожував використати електрошокер, який знаходиться в нього в кабінеті. Тортурами змушував писати свідчення про скоєння злочинів, яких я не скоював. Потім К. викликав співробітника патрульно-постової служби і примусив його написати рапорт, що я ходив п'яний у громадському місці і порушував громадський порядок. На підставі цього був сфальсифікований протокол, мене відвезли до суду і мені було визначене покарання у вигляді 7 діб адміністративного арешту.

Після повернення із суду мене завели в кабінет до слідчого і змусили повторити те, що я писав під тортурами. Слідчий оформив це протоколами допиту. На моє прохання надати адвоката слідчий відповів мені, що це не належить до його компетенції. Під час допиту періодично застосовувалася відеокамера.

Після допиту слідчий К. завів мене в кабінет і сказав, що ми з ним разом будемо святкувати розкриття злочину. Перед цим він відібрав у мене 60 гривень. К. дав мої гроші якійсь жінці, вона принесла 4 пляшки горілки і закуску. К. пив потроху, а мене змушував пити по повній склянці. Я швидко захмелів, тому що з моменту мого затримання біля СІЗО мені ні їсти, ні води не давали. Пам'ятаю, що заходив слідчий, намагався взяти в мене якісь свідчення, але я вже був не в змозі ні говорити, ні писати. Мене відвели в ІТТ Н-го РВ УМБСУ в Кіровоградській області.

Приблизно о 10-й годині мене повезли в якесь село на відтворення обставин крадіжки. Спочатку мене проконсультував К., як і що показувати

перед відеокамерою, а на місці відтворення слідчий показував, як і де мені позувати. К. запропонував мені взяти на себе ще 15 або 20 епізодів крадіжок, аргументуючи тим, що мене все одно притягнуть до відповідальності за статтею 185 ч. 3 КК України і мені втрачати нічого. Я не погодився. Після відтворення мене доставили в ІТТ.

Наступного дня приблизно о 10-й годині мене привезли до якогось розваленого сараю в с. П. Д-кого району Кіровоградської області, диктували, що говорити і куди показувати. Я все робив, як мені казали, боявся повторення тортур. Я так розумію, що це було відтворення. Після цього мене відвезли в ІТТ.

Через ще два дні приїхали співробітники К-кого РВ УМВС Миколаївської області. Мене знову били. Змусили написати явку з повинною.

Через ще два дні приблизно о 19-й годині мене перевезли в ІТТ Д-кого РВ УМВС у Кіровоградській області, звідки вранці мене звільнили після того, як моя мама заплатила слідчому СВ Д-кого РВ П. 2 тис. доларів США. Потім у зв'язку зі станом здоров'я (зламана рука, забиття нирок, струс головного мозку) я звернувся в Первомайську міську лікарню, де лікувався протягом двох місяців.

У середині серпня я звернувся до Міністра внутрішніх справ України зі скаргою на протиправні дії співробітників міліції. Із цього приводу мене згодом опитували співробітники СВБ ГУБОЗ МВС. Але за змістом поставлених запитань та за іншими ознаками я зрозумів, що співробітники СВБ зацікавлені довести, що стосовно мене жодних протиправних дій із боку міліції не вчинено. Як наслідок, будь-якого об'єктивного рішення не прийнято, про результати перевірки мене не повідомлено. Більше в жодні інстанції з приводу скоєного стосовно мене насилля я не звертався.

Календар випадків незаконного насильства в міліції України, які стали відомі протягом 2010 року

№ з/п	Дата	Населений пункт	Опис випадку
1.	03.01.10	Миколаївська обл.	У камері ІТТ Новобуського РВ раптово помер затриманий. [Матеріали до комітетських слухань]
2.	04.01.10	с. Врем'івка (Донецька обл.)	Співробітники Великоновоселківського райвідділу міліції заарештували неповнолітнього хлопця за підозрою в пограбуванні пенсіонерки. У райвідділі хлопця пристебнули до стільця наручниками, кричали, погрожували йому фізичною розправою, принижували людську гідність, погрожували зґвалтувати, після чого стали бити по голові й застосовувати електрошокер. http://osipov.kiev.ua/novosti/5192-dokumentalnyj-anti-detektiv-yavka-s-povinoj-plyus.html
3.	13.01.10	м. Очаків (Миколаївська обл.)	У камері ІТТ Очаківського МВ наклав на себе руки 19-річний затриманий. [Матеріали до комітетських слухань].
4.	13.01.10	м. Бахчисарай (АР Крим)	Співробітники міліції побили чоловіка на очах у сусідів за підозрою у зберіганні наркотичних речовин, що не підтвердилося. http://maidan.org.ua/special/pk/?m=201002&paged=3
5.	13.01.10	с. Градениці (Одеська обл.)	Співробітники міліції вночі прийшли в будинок до родини фермерів села Градениці, обвинувативши їх у крадіжці коліс. Коли члени родини вчинили опір, їх забрали до райвідділу, де катували, вибиваючи зізнання. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=468#more-468

6.	19.01.10	м. Бахчисарай (АР Крим)	Співробітники міліції в райвідділі побили чоловіка без будь-якої причини. http://maidan.org.ua/special/pk/?m=201002&paged=3
7.	19.01.10	м. Тернопіль	Двох тернопольян правоохоронці побили до переломів. Один із друзів вийшов із відділку міліції з поламаною рукою, інший — із ушкодженим пальцем. http://osipov.kiev.ua/novosti/4081-dvox-ternopolyan-pravo-oxoronci-pobili-do-perelomiv.html
8.	20.01.10 (дата повідомлення)	м. Конотоп (Сумська обл.)	Оперуповноважений лінійного відділу міліції побив 17-річного затриманого. http://www.dancor.sumy.ua/news/newsline/50639
9.	27.01.10	Рівненська обл.	У камері приймальника-розподільника для осіб, затриманих за бродяжництво, при УМВС раптово помер затриманий. [Матеріали до комітетських слухань]
10.	Лютий 2010 (дата повідомлення — 15.05.10)	м. Суми	Патрулюючи містом, міліціонери безпідставно застосували фізичне насильство до затриманого громадянина за появу в громадському місці в нетверезому стані, завдавши чоловікові тілесних ушкоджень середньої тяжкості. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=634
11.	03.02.10	Луганська обл.	У камері ІТТ Краснолуцького МВ повісився заарештований. [Матеріали до комітетських слухань]
12.	04.02.10	м. Вінниця	Після обвинувачення в крадіжці й тиску з боку міліції повісився 13-річний хлопчик. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1265
13.	06.02.10	м. Макіївка (Донецька обл.)	У камері ІТТ Макіївського МУ раптово помер заарештований. [Матеріали до комітетських слухань]
14.	09.02.10	м. Донецьк	У Донецьку працівники міліції просто зі школи забрали 14-річного хлопця й погрозами та катуваннями «вбивали» в нього зізнання в крадіжці мобільних телефонів. [Права людини в діяльності української міліції 2010]
15.	15.02.10	м. Київ	У камері ІТТ затриманий наклав на себе руки шляхом повішання. [Матеріали до комітетських слухань]
16.	20.02.10	Чернігівська обл.	У камері ІТТ Козелецького РВ затриманий наклав на себе руки. [Матеріали до комітетських слухань]

17.	27.02.10	Вінницька обл.	Співробітники Замостянського райвідділу міліції під час виїзду на сімейну сварку завдали тілесних ушкоджень місцевому жителеві К., без постійного місця роботи. [Права людини в діяльності української міліції 2010]
18.	01.03.10	Запорізька обл.	У камері ІТТ Токмацького РВ наклав на себе руки заарештований, повісившись на мотузці, виготовленої з резинки від нижньої білизни. [Матеріали до комітетських слухань]
19.	19.03.10	м. Феодосія (АР Крим)	Запідозривши 28-річного таксиста в крадіжці бензину, працівники ППС схопили його, заштовхали в патрульну машину й доставили до міськвідділу. Там йому стали погрожувати, почали бити п'ятеро співробітників міліції, ще двоє, входячи, знущалися, даючи йому потиличники. Били в груди, а коли він упав, застебнули наручники за спиною, піднімали за руки, вивертаючи їх. Били по голові й обличчю, наступали ногами на наручники, вимагаючи зізнатися в крадіжках з автомобілів у Ленінському й Кіровському і різних районах Феодосії запчастин, покришок, лобових стекол та іншого. http://kp.ua/daily/230310/220481/
20.	Березень 2010	Одеська обл.	За підозрою в крадіжці співробітниками Раздельнянського райвідділу міліції було затримано двоє чоловіків. Із метою одержання показань, міліціонери застосували до чоловіків фізичне насильство, завдаючи їм численних ударів руками, ногами й гумовим кийком по голові та інших частинах тіла. Не одержавши показань, співробітники міліції застосували катування, пропускаючи електричний струм через тіло потерпілих, а одному з них ще й надягли на голову целофановий пакет. http://www.delfi.ua/news/daily/criminal/v-rajotdele-podozrevaemyh-istryazali-tokom.d?id=877773
21.	20.03.10	с. Городниця (Тернопільська обл.)	Міліціонери вимагали в 30-річного фермера з Тернопільщини гроші, а коли той відмовився їх дати, порушили проти нього кримінальну справу, забрали до райвідділу, де били, знущалися і змушували присідати голим. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=891
22.	26.03.10.	Черкаська обл.	Під час оформлення матеріалів на помещення до приймальника-розподільника для осіб, затриманих за бродяжництво, при ГУМВС помер затриманий. [Матеріали до комітетських слухань]

23.	31.03.10	м. Львів	Міліціонери Залізничного райвідділу міліції Львова незаконно затримали 28-річного мешканця Городоцького району Львівщини, відвезли до райвідділу, протримали півтори доби й весь цей час били хлопця кулаками по голові, обличчю, ногах, знущалися, ображали та залякували. Метою цього було змусити хлопця забрати свою заяву про нещодавній напад на нього з боку невідомих осіб. http://osipov.kiev.ua/novosti/5186-u-rajviddilax-lvova-byut-poterpilix-u-kriminalnix.html
24.	весна 2010	м. Київ	Підозрюваного викликали на допит у Шевченківське РУВС і там жорстоко побили, в 25 років хлопець став інвалідом, у ЛШМД йому видалили селезінку й зробили операцію на легенях. Звернення батьків до МВС і прокуратури результату не дали. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=720
25.	02.04.10 (дата повідомлення)	м. Троянець і СМТ Липова Долина (Сумська обл.)	Співробітники міліції Липоводолинського та Троянецького райвідділів Сумщини вибивали зізнання з підозрюваних у крадіжці мобільних телефонів тортурами. Двоє затриманих із Троянця та Липової Долини після візитів до райвідділів ледь не стали інвалідами. http://tsn.ua/chorna-hronika/sumski-militsioneri-vibivayut-ziznannya-torturami.html
26.	12.04.10	м. Львів	До квартири директора газети ввірвалися двоє людей у цивільному, які назвалися міліціонерами, і забрали його до райвідділу. Після цього міліціонери побили журналістів, зокрема й головного редактора газети, які приїхали в слідче відділення міліції, щоб з'ясувати причину затримання. Міліціонери також розбили редакційну відеокамеру. http://korrespondent.net/video/ukraine/1066299-lvovskaya-gazeta-zayavila-ob-izbienii-miliciej-svoih-sotrudnikov
27.	19.04.10	м. Суми	Співробітники лінійної міліції не тільки вимагали гроші у відвідувача нічного клубу Сум, але й жорстоко побили його. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=860
28.	25.04.10	м. Донецьк	У центрі Донецька міліціонери жорстоко побили хлопця й не дозволяли лікарям швидко, яку викликали очевидці, надати медичну допомогу. http://www.ngo.donetsk.ua/donsociety/15926

29.	04.05.10	Кіровоградська обл.	У камері ІТТ Ульянівського РВ засуджений наклав на себе руки. [Матеріали до комітетських слухань]
30.	09.05.10	Донецька обл. автодорога Знамянка— уганськ поблизу Донецька біля АЗС Гефест	У Донецькій області двоє міліціонерів, які стали свідками ДТП, вивезли з місця аварії постраждалого 22-річного хлопця, тіло якого згодом викинули на узбіччя дороги, щоб їх не обвинуватили в злочині. http://korrespondent.net/ukraine/events/1077584-v-doneckoj-oblasti-sotrudniki-milicii-vybroosili-na-obochinutrup-postradavshego-v-dtp
31.	10.05.10	м. Охтирка (Сумська обл.)	У камері ІТТ Охтирського МВ заарештований наклав на себе руки. [Матеріали до комітетських слухань]
32.	12.05.10.	м. Київ	В Оболонському райуправлінні міліції міста Києва побили людину. Вертаючись додому з роботи пізно ввечері, хлопець купив поблизу будинку пляшку пива і, ще не почавши пити, був затриманий співробітниками міліції за розпиття спиртних напоїв у громадському місці, після чого був доставлений в Оболонське РВВС і жорстоко побитий гумовими кийками й ногами, доки він не знепритомнів. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=675
33.	15.05.10	Полтавська обл.	У камері ІТТ Котелевського РВ раптово помер заарештований. [Матеріали до комітетських слухань]
34.	18.05.10	м. Київ	У Шевченківському райвідділі міліції м. Києва загинув студент. Те, що відбулося в райвідділі, родичі хлопця називають убивством, а міліціонери — нещасним випадком. http://mycityua.com/articles/city/2010/05/28/052040.html
35.	20.05.10 (дата повідомлення)	м. Київ	Співробітники ДАІ жорстоко побили водія за розмову по мобільному й украли в нього велику суму грошей. http://kp.ua/daily/200510/228022/
36.	30.05.10 (дата повідомлення)	Київська обл.	На Київщині міліціонер до смерті побив чоловіка. Прокуратура Рокитнянського району Київської області направила до суду кримінальну справу щодо капітана міліції Ставищанського райвідділу внутрішніх справ, який у стані алкогольного сп'яніння, перевищуючи повноваження, побив чоловіка, який невдовзі помер у лікарні. http://www.acab.in.ua/?p=512

37.	02.06.10	Джанкоя (АР Крим)	У камері ІТТ Джанкоївського МРВ наклав на себе руки затриманий 1990 р. н. [Матеріали до комітетських слухань]
38.	04.06.10	м. Знам'янка (Кіровоградська обл.)	В одному з ізоляторів тимчасового тримання в місті Знам'янка Кіровоградської області повісився арештант. [Матеріали до комітетських слухань]
39.	05.06.10	м. Харків	У Дзержинському районі м. Харкова стався випадок, що шокував навіть правозахисників. Молодого хлопця побили співробітники райвідділу міліції, а лікарі, клініка яких перебуває в тому самому районі, відмовилися надати йому медичну допомогу. http://www.atn.kharkov.ua/newsread.php?id=51230
40.	10.06.10	с. Іванківці (Хмельницька область)	За словами односільчан, 44-річний житель села Іванківці був побитий міліціонерами, після чого помер. http://www.dun.at.ua/news/2010-7-2-238-0-
41.	11.06.10	СМТ Сосниця (Чернігівська область)	Після кількох днів спілкування з міліцією повісився 34-річний чоловік, постійно повторюючи, що по нього «приїдуть і вб'ють усіх». За словами родичів і таксиста, який віз чоловіка додому після кількох днів перебування у відділенні, там його били й катували. http://www.khpg.org/ru/index.php?id=1276823929
42.	12.06.10	м. Нікополь (Дніпропетровська обл.)	Міліція на Дніпропетровщині освоїла надання платних послуг обвинувачуванним. Після незаконного затримання й доставлення молодого хлопця до Нікопольського міськвідділу міліції, де його допитували й протримали всю ніч із закутими в наручники руками, слідчий запропонував хлопцеві угоду в 1000 грн за волю. http://www.khpg.org/index.php?id=1276848694
43.	13.06.10	м. Київ	У будинку Святошинського РВВС на шнурку від шортів повісився затриманий. Правоохоронці наполягають на самогубстві. Кажуть, що померлий був «системним» наркоманом із неблагополучної родини. Рідні все заперечують і сподіваються на справедливе розслідування. http://mycityua.com/articles/city/2010/06/16/025345.html
44.	14.06.10	м. Луганськ	В Артемівському РВВС Луганська помер затриманий. Розкриття показало, що в померлого зламані три ребра і є забиття головного мозку. http://www.khpg.org/ru/index.php?id=1276823929

45.	16.06.10	м. Запоріжжя	У кімнаті для затриманих та доставлених чергової частини Шевченківського РВ Запорізького МУ наклав на себе руки затриманий. [Матеріали до комітетських слухань]
46.	16.06.10	м. Саки (АР Крим)	За поданням Ніни Карпачової Генпрокуратура України вимагає притягнути до відповідальності винних у порушенні прав в'язнів Сакського ІТТ в Автономній Республіці Крим. Під час відвідання представником Уповноваженого з прав людини лікувального закладу, у якому перебував один з ув'язнених, було встановлено, що в палаті на три ліжко-місця цілодобово перебували правоохоронці, освітлення вночі не вимикалося, що унеможливило відпочинок хворого, він був постійно прикутий наручниками до ліжка, більшість лікувальних процедур також виконувалися із застосуванням цього спецзасобу. Уповноважений із прав людини у своєму поданні наголосила, що застосування до хворого в умовах лікувального закладу наручників є одним із видів катувань. http://www.ombudsman.kiev.ua/pres/releases/rel_10_07_29.htm
47.	19.06.10	м. Харків	В Орджонікідзевському районі Харкова загинув 29-річний чоловік. http://atn.kharkov.ua/newsread.php?id=50653
48.	19.06.10	м. Лубни (Полтавська обл.)	Безпідставно міліцією був затриманий 27-річний житель Лубен, якого міліція катувала до другої години ночі. Крики юнака про допомогу були чутні у всій окрузі біля будинку міліції. Після катувань і знущань дільничний виніс хлопця на вулицю й залишив на узбіччі. http://sprotiv.org/2010/06/25/v-lubnax-arestovan-ment-oboroten-zhestoko-izbivshij-mestnogo-zhitelya/
49.	19.06.10	Ровенська обл.	Після 3-годинного спілкування зі співробітниками Радивілівського райуправління МВС повісився 16-річний юнак. http://ukranews.com/ru/news/events/2010/06/22/21323
50.	24.06.10	м. Вінниця	У Вінницькому ізоляторі тимчасового тримання міліціонери, жорстоко побивши ув'язненого, вручили йому лезо бритви й запропонували вбити себе, повідомляє офіційний блог Вінницької правозахисної групи. http://sprotiv.org/2010/06/26/milicioneri-vruchili-uv'yaznenomu-platonovu-lezo-britvi/

51.	25.06.10 (Дата повідомлення)	с. Іванкове (Київська обл.)	У Київській області працівники ДАІ побили до неприємності начальника Іванівської районної електричної мережі ЗАТ «А.Е.С. Київобленерго». http://sprotiv.org/2009/06/25/1245942300/
52.	02.07.10	м. Запоріжжя	Кореспондентів журналу «Фокус» побили в запорізькій міліції. Журналістів протримали в коридорі РВВС понад три години, після чого випустили. Весь цей час журналістам не дозволяли користуватися мобільними телефонами, позбавивши їх можливості зв'язатися з родичами, редакцією або адвокатом. http://sprotiv.org/2010/07/05/fotozhurnalista-zhurnalafokus-izbili-v-zaporozhskoj-miliciji-dokumenty/
53.	03.07.10	м. Маріуполь	Маріупольський міліціонер зламав чоловікові ребра, ніс і щелепу. Співробітник міліції разом зі ще одним чоловіком у дворі одного з багатопверхових будинків побили чоловіка за те, що він нібито розбив скло в під'їзді. Щодо співробітника міліції було порушено кримінальну справу за ст. 122 ч. 1 КК України. Після цього співробітника міліції було звільнено з органів внутрішніх справ. http://www.umdpl.info/index.php?id=1283928868
54.	07.07.10	с. Бригадирівка (Полтавська область, Козельщанський район)	Після 5-годинного перебування в райвідділі 15-річний хлопець наступного дня повісився. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=919#more-919
55.	11.07.10	м. Київ	У Солом'янському райвідділку міліції помер 29-річний чоловік. http://gazeta.ua/index.php?id=346869
56.	19.07.10	с. Хотянівка (Київська область)	Із РУВС Вишгородського району (Київська область) безвісти зник 45-річний житель села Хотянівка. Співробітники правоохоронних органів стверджують, що чоловікові вдалося втекти. Але дружина впевнена, що міліціонери забили її чоловіка до смерті. [http://www.rupor.info/news-obshhestvo/2010/10/05/v-vishgorode-muzhchina-popal-v-miliciju-i-propal-z/]
57.	25.07.10	м. Феодосія (АР Крим)	19-річний хлопець та його 25-річна сестра відпочивали разом із двома друзями в одному з феодосійських нічних клубів. Через суперечку, що виникла з офіціанткою, компанія попросила покликати адміністратора клубу, але та привела бійців «Беркута», які, не вникаючи в сутність конфлікту, почали бити хлопця. Після цього його доставили у відділення міліції, де, за інформацією його батьків,

			<p>продовжилося побиття. Його сестра, яка спробувала захистити брата, також отримала струс головного мозку, гематоми й синці.</p> <p>http://osipov.kiev.ua/novosti/7771-miliciya-stverdzhuye-shho-zatrimanij-malyarchuk-sam-pobiv-sebe-golovoyu-ob-stinu.html</p>
58.	26.07.10	м. Львів	<p>У Львові в райвідділку міліція закутувала до смерті 31-річного чоловіка. Затримавши чоловіка за підозрою в крадіжці, міліціонери відвезли його до Франківського райвідділку, де протримали 10 годин. Наступного дня в супроводі 2-х охоронців його доставили в пункт міліції на вул. Городоцькій. Після обіду родичам повідомили, що чоловік помер у міській лікарні. Судмедексперт нарахував 51 точку дотику, тобто синці та забої на тілі загиблого, у тому числі сліди від електрошоку, удушшя тощо.</p> <p>http://www.president.org.ua/news/news-281415/</p>
59.	Серпень 2010	м. Київ	<p>Молодого хлопця незаконно затримали співробітники міліції, обвинувативши в зберіганні наркотиків, і доставили в МУ МВС Дарницького району м. Києва, де жорстко били й катували електрошком. За словами хлопця, катування тривали приблизно дві години. Не витримавши знущань, він підписав те, що з нього вибивали, — зізнання в зберіганні наркотиків. Судмедексперти діагностували в хлопця безліч гематом по всьому тілу.</p> <p>http://citata.ua/ru/events/poka-roditeli-vyzvoljali-syna-iz-militsii-ego-pytali-elektroshokom.html</p>
60.	09.08.10 (дата повідомлення)	Київська обл.	<p>29-річний чоловік був жорстко побитий на вулиці співробітниками правоохоронних органів (як вони самі назвалися), після чого помер.</p> <p>http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1043#more-1043</p>
61.	10.08.10	м. Новодністровськ (Чернівецька обл.)	<p>Співробітники Новодністровського відділку міліції жорстко побили двох чоловіків, яких затримали за перебування в громадському місці в стані алкогольного сп'яніння. За словами одного з потерпілих, у побитті брав участь також заступник начальника відділку.</p> <p>http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1078</p>
62.	15.08.10	м. Харків	<p>Міліціонери катували чоловіка в лісі, а в дружини вимагали \$10 000. Харків'янин заявляє, що правоохоронці три дні вибивали з нього визнання в замаху на життя сусіда, катували струмом і вимагали гроші, щоб закрити справу.</p> <p>http://community.livejournal.com/ua_antiment/196615.html</p>

63.	20.08.10	м. Київ	Співробітники міліції незаконно затримали 23-річного киянина, звинувативши в розповсюдженні наркотиків. Хлопця доставили в Голосіївське РВВС і відразу почали бити. Після цих катувань син підписував усе, що йому диктували, аби тільки його не вбили. Тепер він у лікарні, а лікарі, що лікують його, зазнають тиску з боку співробітників міліції, які часто приходять до лікарні. http://citata.ua/ru/events/poka-roditeli-vyzvoljali-syna-iz-militsii-ego-pytali-elektroshokom.html
64.	22.08.10	м. Фастів (Київська обл.)	В ізоляторі тимчасового тримання Фастівського міськвідділу міліції Київської області помер обвинувачуваний. http://ru.tsn.ua/ukrayina/na-kievshchine-v-sizo-umer-obvinyayemy.html
65.	22.08.10	м. Шостка (Сумська область)	Співробітники сектора карного розшуку Шосткінського відділення міліції під час патрулювання побили двох громадян, один із яких від отриманих травм помер у реанімації. http://ukranews.com/ru/news/events/2010/10/06/28499
66.	26.08.10 (дата повідомлення)	Дніпропетровська обл.	Правоохоронець, перевищуючи владні повноваження, завдав тілесних ушкоджень місцевому мешканцю на території його домоволодіння, внаслідок чого останній помер у лікарні. [Права людини в діяльності української міліції 2010]
67.	28.08.10	с. Макіївка (Черкаська обл., Смелянський р-н)	Хлопець намагався втекти на мотоциклі від співробітників Державтоінспекції, після чого був забитий ними до смерті. Ранком парубка знайшли мертвим у занедбаному саду. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1144#more-1144
68.	29.08.10	м. Сімферополь	Співробітники ДАІ збили мопед, яким керував 18-річний парубок, після чого зігнали злість на парубкові, побивши його руками й ногами. http://helsinki.org.ua/index.php?id=1283256766
69.	01.09.10	м. Скалат (Тернопільська обл.)	Інспектори ДАІ вивезли скутериста в посадку за місто, побили його й погрожували вбити плоскогубцями. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1146
70.	10.09.10	м. Ніжин (Чернігівська обл.)	У камері ІТТ Ніжинського МВ повісився заарештований. [Матеріали до комітетських слухань]

71.	11.09.10	м. Севастополь (АР Крим)	У камері для затриманих Ленінського районного відділу внутрішніх справ був виявлений повішеним місцевий житель. [Матеріали до комітетських слухань]
72.	14.09.10	м. Яготин (Київська обл.)	Вимагаючи від 27-річного чоловіка 10 тисяч доларів, четверо правоохоронців вивезли його ввечері за місто, побили, а потім відпустили шукати гроші, залишивши як заручницю його сестру, яку погрожували з'явувати. http://www.facts.kiev.ua/archive/2010-09-1...9393/index.html
73.	Вересень 2010	м. Миколаїв	У Миколаєві раптово помер чоловік, який постраждав в результаті побиття й був запрошений правоохоронцями до райвідділу для з'ясування обставин. http://puls.mk.ua/news/Smert-v-milicii
74.	18.09.10	м. Донецьк	Співробітники міліції побили журналіста Артема Фурманюка, його брата й двох друзів. Потерпілі стверджують, що правоохоронці затримали їх як порушників порядку й жорстоко побили, надягши попередньо наручники, так що молоді люди не могли пручатися. http://www.radiosvoboda.org/content/article/2164330.html
75.	22.09.10 (дата повідомлення)	Сумська обл.	У Сумській області мотоцикліст помер на руках в інспекторів ДАІ, які затримали його за порушення правил. Родина загиблого впевнена, що саме міліціонери вбили чоловіка. У міліції вважають, що працівники ДАІ справді перевищили свої повноваження, і вже не називають причиною смерті мотоцикліста невдале падіння. http://www.umdpd.info/index.php?id=1285134454
76.	29.09.10	м. Біла Церква (Київська обл.)	Співробітники Білоцерківського карного розшуку били, катували струмом і знущалися з 30-річного чоловіка, вимагаючи від нього зізнання. http://censor.net.ua/go/offer/ResourceID/173787.html
77.	29.09.10 (дата повідомлення)	Вінницька обл.	У Вінницькій області міліціонери викрали людину й вимагали викуп у \$15 тис. http://community.livejournal.com/ua_antiment/183777.html
78.	29.09.10 (дата публікації)	Чернівецька обл.	Співробітник Шевченківського райвідділу міліції застрелив затриманого, коли той спробував утекти з госпіталау, де його оглядали лікарі. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1166#more-1166

79.	04.10.10	м. Київ	Працівники Шевченківського РУВС незаконно затримали волонтера благодійної акції «Пробіг заради життя» студента КПІ, коли той займався реєстрацією учасників на благодійну акцію. Зі слів хлопця, міліціонери застосовували щодо нього насилля та грубу фізичну силу й протягом тривалого часу безпідставно утримували його в Шевченківському РУВС. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1223
80.	05.10.10	Кіровоградська обл.	На Кіровоградщині в СІЗО помер затриманий. http://ru.tsn.ua/ukrayina/na-kirovogradschine-v-sizo-umer-zaderzhannyi.html
81.	11.10.10 (дата публікації)	м. Хмельницький	Міліціонери покалічили чоловіка, який попросив знайти палив його машини. Приїхавши на місце підпалу, міліціонери стали переконувати потерпілого, що ніякого підпалу не було, а відбулося коротке замикання. Після того як хлопець попросив провести експертизу, співробітники міліції заламали хлопцеві руки, надягли наручники й почали бити кийками. http://osipov.kiev.ua/novosti/8719-milicionery-pokalechili-muzhchina-poprosivshego-nayti-podzhigateley-ego-mashiny.html
82.	12.10.10	м. Чернівці	У Чернівецькому слідчому ізоляторі повісився ув'язнений. http://newsme.com.ua/accident/incident/655325/
83.	16.10.10	м. Тернопіль	Міліціонери силоміць затримали помічника депутата від партії НУ-НС, відвезли до райвідділу й побили. http://korrespondent.net/ukraine/events/1127280-smiv-nu-ns-zayavili-ob-izbienii-pomoshchnika-deputata-sotrudnikami-milicii
84.	20.10.10	м. Житомир	Співробітники спецпідрозділу «Беркут» жорстко побили помічника депутата, члена колегії Християнсько-Демократичного Союзу. http://korrespondent.net/ukraine/politics/1128549-eshchedin-deputat-zayavil-ob-izbienii-svoego-pomoshchnika-pravoohranitelyami
85.	20.10.10	Дніпропетровська обл.	В Амур-Нижньодніпровському райвідділі міліції Дніпропетровська помер підозрюваний. http://podrobnosti.ua/criminal/2010/10/20/724771.html
86.	21.10.10	м. Жашків (Черкаська обл.)	22-річного хлопця міліціонери катували цілу ніч, щоб він узяв на собі провину за крадіжку в пенсіонерки. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1400

87.	23.10.10	с. Старовишневецьке (Дніпропетровська обл.)	Міліціонер, який охороняв виборчу дільницю в Дніпропетровській області застрелив підлітка й поранив його неповнолітнього товариша. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1282
88.	03.11.10	м. Житомир	Співробітники управління МВС України без достатніх на те підстав, застосовуючи насильство, без дозволу мешканців квартири проникли в приміщення, де проживав громадянин Білорусі із дружиною, а також перебували ще четверо людей. Співробітники міліції застосували насильство й дії, що ображають особисту гідність потерпілих, і незаконно провели огляд житла. http://korrespondent.net/ukraine/events/1137318-vozbuzhdeno-ugolovnoe-delo-v-otnoshenii-sotrudnikov-mvd-zaderzhavshih-v-zhitomire-belorusskogo-opozicio
89.	07.11.10 (дата публікації)	м. Черкаси	Співробітники міліції Соснівського РВ УМВС застосували до підозрюваного і свідка у справі протигаз, тортури електричним струмом та інші види катувань, щоб вони підписали необхідні свідчення. http://www.umdp.info/index.php?id=1290870391
90.	09.11.10 (дата публікації)	с. Валер'янівка (Донецька обл.)	Двоє інспекторів ДАІ жорстоко побили водія через підозру в крадіжці каністри бензину. Інцидент трапився в селищі Валер'янівка на Донеччині. Унаслідок струсу мозку в чоловіка стався інсульт. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1334
91.	12.11.10	Київська обл.	В ізоляторі тимчасового тримання Сквирського райвідділу МУ МВС України в Київській області 12 листопада в одній із камер працівники ізолятора під час чергової перевірки арештованих виявили тіло 26-річного арештованого, який повісився http://podrobnosti.ua/criminal/2010/11/12/730771.html
92.	13.11.10 (дата повідомлення)	м. Кременчук (Полтавська обл.)	Прокуратура Кременчука порушила кримінальну справу проти одного зі старших дільничних Автозаводського райвідділу міліції. Міліціонера підозрюють у перевищенні службових повноважень й умисному завданні тяжких тілесних ушкоджень одному з жителів Кременчука, внаслідок чого останній помер від забиття серця. http://umdp.info/index.php?id=1289638120
93.	19.11.10 (дата повідомлення)	Дніпропетровська обл.	На Дніпропетровщині співробітники ДАІ жорстоко побили звичайного перехожого, який прогулювався парком. Наразі постраждалий має численні синці та струс мозку. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1373

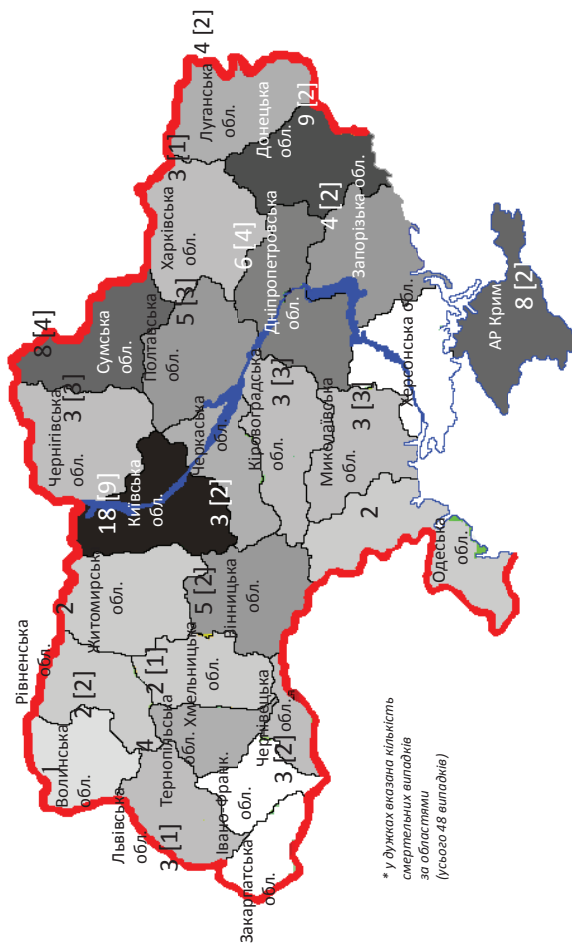
94.	27.11.10	м. Ковель (Волинська обл.)	У Ковельському міськрайонному управлінні міліції побили 21-річного хлопця, який прийшов до дільничного інспектора як свідок бійки. http://maidan.org.ua/special/pk/?p=1390
95.	27.11.10	м. Дніпродзержинськ (Дніпропетровська обл.)	У камері ІТТ наклав на себе руки шляхом удушення 36-річний раніше судимий чоловік. http://umdpl.info/index.php?id=1290870642
96.	06.12.10	м. Миргород (Полтавська обл.)	На вокзалі м. Миргород міліціонери безпідставно затримали сім'ю ромів, які поверталися додому на Луганщину, відібрали в них квитки, гроші і відвезли до Миргородського МРВВС, де їх протягом трьох годин били, принижували і знущалися з них. http://helsinki.org.ua/index.php?id=1292840448
97.	07.12.10	м. Щастя (Луганська обл.)	Для того, щоб житель м. Щастя Луганської області взяв на себе провину за злочини, яких не скоював, у міліції його піддали тортурам. Чоловіка били по голові, душили паке-том для сміття і погрожували сексуальним насильством, а за свободу запропонували заплатити 1000 доларів. http://ru.tsn.ua/ukrayina/na-luganschine-milicionery-pytali-muzhchinu-chtoby-on-priznal-sebya-vinovnym.html
98.	09.12.10	с. Калінінське (Сумська обл.)	Близько четвертої години дня двоє співробітників карного розшуку Липоводолинського райвідділу міліції в Сумській області зайшли в будинок до 48-річного інваліда, щоб, за словами оперативників, запитати про крадіжку трьох курок у селі. Вони виставили за двері його друзів і залишилися наодинці з безпомічним чоловіком. Після розмови в чоловіка виявилися зламані руки, два ребра, плечові кістки. Коли сусіди викликали швидку, лікарі констатували ще й струс мозку, від якого постраждалий і помер в лікарні. http://maidan.org.ua/static/news/2010/1292269241.html
99.	17.12.10	Вінницька обл.	До органів прокуратури 20 грудня цього року надійшла заява від жителя Вінниччини про те, що 17 грудня цього року працівники міліції одного з райвідділів завдали тілесних ушкоджень його 45-річному братові, від яких останній помер. http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/464702;jsessionid=91DABECDBA887851547557E619FF4BE

100.	23.12.10	м. Луганськ	Луганських міліціонерів підозрюють у застосуванні тортур. http://umdpl.info/index.php?id=1293124991
101.	26.12.10	м. Кривий Ріг (Запорізька обл.)	Міліціонери незаконно затримали вихованця Єнакіївського авіаспортклубу. Співробітники міліції витягнули хлопця з маршрутного таксі, притягнули в Довгинцевський райвідділ Криворізького міськуправління й без пояснення причин та складання протоколу затримали, а потім відібрали в нього мобільний телефон і побили. http://www.umdpl.info/index.php?id=1293470856

**Кількість смертельних випадків
від насильства з боку працівників міліції України
(протягом 2010 р. за областями)**

1.	АР Крим	2
2.	Вінницька	2
3.	Дніпропетровська	4
4.	Донецька	2
5.	Запорізька	2
6.	Київська	9
7.	Кіровоградська	3
8.	Луганська	2
9.	Львівська	1
10.	Миколаївська	3
11.	Полтавська	3
12.	Рівненська	2
13.	Сумська	4
14.	Харківська	1
15.	Хмельницька	1
16.	Черкаська	2
17.	Чернівецька	2
18.	Чернігівська	3
	Усього	48

Карта смертельних випадків, що мали місце в міліції в Україні в 2010 році (за регіонами)

Summary of the research

“Monitoring of unlawful violence in militia — 2010”⁶

In the previous edition of the «Monitoring of unlawful violence in militia — 2009» we’ve ascertained that Ukraine has made a number of sufficient steps forward in the direction of improving standards of human rights protection. But to our deepest regret finalizing results of year 2010, we should admit absence of any promotion of declared changes and the beginning of the dangerous reverse action. This, in the course 2010 there were no sufficient attempts to improve situation. Besides this, some steps of the State facilitated deterioration of the situation:

- The mechanism of independent and regular visits to detention places was not established (according to requirements of the OPCAT);
- The criminal justice reform have no promotion;
- The Concept of the state policy in the sphere of torture prevention and the Draft of the Code for Criminal Procedure have not been realized;
- Mobile monitoring squads’ activity, which were acting instrument of the civil control for detaining conditions at temporary holding facilities of Interior Ministry of Ukraine;
- Civil Councils on Human Rights Issues were abolished at the system of Interior Ministry of Ukraine;
- Human Rights Monitoring Department was liquidated ant the Ministry of Interior of Ukraine, which has human rights activists within it.

Hence we have a result when in the course of the year media reported on cases of unlawful violence, tortures and deaths in militia stations. Deterioration of the situation is also approved by increased number of European Court of Human Rights’

⁶ Translated by Andrew Chernousov.

decision versus Ukraine, where Ukraine was recognized as human rights violator in the sphere of freedom of torture or other inhuman or degrading treatment or punishment (Lopatin& Medvedskiy, Lotarev, Zakharkin, Davydov, Smirnov, Biliy, Kovalchuk, Samardak, Znaikin, Logvinenko, Petukhov etc.). all this made a significant public response and became a subject of public hearings at the Verkhovna Rada Committee of Law-enforcement Activity Issues on December, 1, 2010.

Proposed to your attention report is the result of the third stage of the transnational monitoring, which allows not only to study the actual status of unlawful violence distribution in law-enforcement activity and also track the dynamics of changes in the course of 6 years.

Methodology of the research

As a research methods we've used:

- mass public opinion survey in 5 regions of Ukraine (2000 people in Kyiv, Kharkiv, Lviv, Poltava Regions and Crimea) using the method of structured interview at respondent household;
- interviewing of 250 ex-police officers who were convicted and serving punishment at penitentiary establishment № 91;
- conducting of focus-groups and individual semi-formalised interviews with experts, encountered with problem of unlawful violence and tortures in militia (militia officers, defense attorneys, physicians, human rights NGO activists, judges);
- interviewing torture victims in law-enforcement agencies;
- structured interviewing of militia officers (500 persons);
- militia statistics analysis, connected with protection of militia officers human rights;
- legislation acts analysis directed on human rights protection in law-enforcement activity.

Sampling justification

For the survey it was selected 5 regions, which are structurally represent different parts of Ukraine: Lviv, Kharkiv, Poltava, Kyiv Regions and Crimea. In each of the regions in the course of mass interrogation of the population were

conducted interviews following randomize sample. Data of the research were processed in SPSS (ver.13.0).

Militia officers interrogation ($n = 500$) was conducted with the help of quotation sampling, composed of statistical data, obtained at the Department of Personnel of Interior Ministry of Ukraine. Officer from 5 regions were interrogated, quotation consists of different branch services in the proposed regions.

The interviewing was conducted according to standard procedure: survey was conducted with use of personal face-to-face interviewing. Interview duration was 30–50 minutes.

Results of the conducted surveys were sufficiently amended by interviews and focus-groups with target-groups of experts. There were conducted:

- 15 interviews and 8 focus — groups with experts (prosecutors of all levels, physicians of ambulance, traumatologists, surgeons, lawyers, defence attorneys, human rights activists);
- 20 interviews with victims of unlawful violence and tortures in militia.

The first chapter is devoted to analysis of the sociological research: we're providing comparative analysis of regular citizens' opinion, convicted persons, militia officers concerning the distribution scale of unlawful violence in law-enforcement activity. Comparison is made for 2004–2010 years.

Results of the research demonstrate that unlawful violence scales in law-enforcement agencies remain high. Spread estimations indicate this which were provided by the population (number of respondents who think that unlawful violence in militia is a spread phenomenon increased on 10% and made 58,5%); revealed in the course of the research cases of tortures and ill-treatment and even militia officers' opinion among which 22,7% indicated that violence is one of militia working method.

According to the research data the estimated number of unlawful militia violence became aprox. 790 000 persons. Comparing to estimated number of unlawful militia violence victims 2004–2009 were 1 319 500, viewing the five-year period. Besides this means that **every 40 seconds** there was a case of unlawful violence in militia in year 2010.

Today according to opinion of the majority of Ukrainians, to become a victim of unlawful violence has the chance a criminal, suspect, detainee and regular citizen or witness of any event, and even some militia officers. Thus according to sociological monitoring data, today the majority of Ukrainians (66,1%) think that unlawful violence in militia *threatens everybody*. Apart from this we should admit,

that during 2010 this indicator increased on 3%. Only 1,8% of Ukrainians think, that unlawful violence does threatens anybody. And this indicator decreases (comparing in 2009 the indicator was at 2,5% level).

The majority of respondents, suffered from unlawful violence in militia, decided make no report or complaint on militia officers' actions. Thus, 76% of respondents did nothing to achieve the goal. Among those who decided to find some help, the majority believed in Prosecutors' Office and defence attorneys. Remained unclaimed the potential of MPs, Ombudsman and media. But the research demonstrate, that low level of help seeking could be explained by low-effective help provision, mainly from state authorities (Prosecutors' Office) — 35% of respondents indicated, that situation even deteriorated after report, and 29% found report absolutely ineffective.

Comparing to monitoring of 2004, part of respondents who tolerate violence in militia is twice less — 48% versus 24%. Militia officers also demonstrate positive increasing of intolerant attitude to application of unlawful violence in law-enforcement activity (35% in 2009 versus 49,3% in 2010). Simultaneously, як as among population and as among militia officers there is no unified opinion, that unlawful violence is absolutely inadmissible. I.e. in particular situations the part of the population and militia admit the application of tortures and misconduct in militia work.

The majority of population has no information about conditions at temporary holding facilities at Interior Ministry of Ukraine (70–72%), 6% think that conditions improved in some way, 9% decided that conditions deteriorated. Militia employees are positively estimate the dynamics of changes (55% think that conditions improved). Almost invariable remained the opinion of militia officers about the necessity of provision of additional funding to holding facilities renovation — 60% of respondents indicated the high priority. Simultaneously during the year there was ruined the system of independent monitoring of temporary holding facilities of the Interior Ministry of Ukraine with involvement of public and the number of deaths in custody increases drastically.

Survey results demonstrate the deterioration of the situation connected with protection of police officers' rights. During 2010 there were none of significant attempts to decide reform key issues, connected with depopulation of militia employees, redistribution of workload, changing the status of some departments, decreasing the number of chief positions at all levels. Besides this, the majority of militia employees feel concerns in changing the retirement legislation. Undecided remain issues of working day length, justified remuneration, accessible housing,

medical aid, education. As a result, people involved in law-enforcement in the State, have a significant powers and opportunities to restrict rights and freedoms of other people, continue to work in conditions of insufficient financing of all system of the Interior Ministry of Ukraine, which in turn impact the satisfaction of their work and attitude to the work and their way of powers' implementation.

Among factors promoting the distribution of unlawful violence practice in law-enforcement activity, respondents as the most actual noted in 2010: 1) militia officers' impunity, who are applying unlawful methods in their work; 2) poor candidates selection resulting accessing people with sadistic tendencies; 3) low professional and cultural level of militia employees. For militia employees the three most prominent reasons of unlawful violence were and are violation of their own rights, gaps in legislation and indicators system.

To our deepest regret in the period of 2009–2010 there were no visible attempts for improving the situation. There were neither arrangements towards changing the law-enforcement maintenance, nor changing the indicators system. During the period there were no attempts done towards improving control for law-enforcement activity or protection of detainees' rights. Professional selection and training system of militia employees remained unchanged.

In the *second chapter* of the report requirements of the international legislation being analyzed, directed of improving standards of human rights protection in the sphere of prevention torture and ill-treatment. The legislation base analysis is amended by estimations of establishing attempt to introduce civil control system over law-enforcement activity and considering the condition of teaching human rights in militia educational institutions.

Studying medical aspects of unlawful violence in militia proves that high latency of detainees' tortures in militia could be explained by the absence of the special procedure of medical survey and also a paper protocols of such surveys. Situation with medical surveys remains under total control of the law-enforcement agencies (militia and Prosecutors' Office). Body injuries obtained as a result of «talking to» militia employees are the subject of special concern for law-enforcers. Militia actively counteracts to official registration of such body injuries, and medical care institutions have no their own impartial position and fulfill «recommendations» of detective and investigation bodies because they do not want to give this to publicity and hence they do not assist an objective investigation.

The research revealed that today there is no unified approach to teaching human rights in Ministry of Interior higher educational institutions. The indicated

problem is being taught in different education institution in different manner and even in one education institution there is no unified position on contents and volume of human rights teaching.

We're also providing particular recommendations for the Ministry of Interior Management on prevention of unlawful violence:

- Following requirements of the Ukrainian Government Decree date November, 3 2010 № 996 «About maintaining participation of civil society in establishing and realization of the State policy» renew the activity of Civil Councils. We're also requiring restoring the work of mobile monitoring groups on human rights protection in law-enforcement activity and increasing the number of visitors from the public and making such visits more frequent.
- Continue to lobby recommendations in the sphere of harmonization of the national legislation in the sphere of torture prevention with international standards and also adoption at a national level the Concept of State policy on prevention of tortures and ill-treatment and National action plan for the execution of the Concept.
- Develop and approve by corresponding Order of the Interior Ministry of Ukraine «The statute on conducting public inquiries of human rights violations by law-enforcement officials», involving prominent experts from human rights' NGOs.
- Establish an independent state body for dealing with all complaints on human rights violations by militia.
- Strengthen the control over obedience by militia employees requirements of the legislation and departmental orders and instructions concerning on immediate registration of the detention moment and maximal term of holding the person in detention, in the view of European Court of human rights position concerning the moment of detention of the person.
- Provide the separate reports' register in the system of the Interior Ministry concerning citizens' complaints on militia misconduct, torture and ill-treatment, and also establish a unified register of internal investigations conclusions in cases of human rights violations.
- Stop the practice of registration and dealing citizens' complaints on unlawful violence from side of militia employees as regular complaint according to the Law of Ukraine "On public appeals". All these complaints

- should be dealt with as article 97 of the Code for Criminal Procedure requires.
- Abolish the practice of solving complaints on unlawful deeds of militia employees by the same militia unit or official who's actions are being appealing against.
 - Provide all militia stations with CCTV systems with opportunity to archive video for definite period, including during interviewing suspects, or other criminal process participants. Introduce severe disciplinary or, if needed, criminal liability of militia chiefs in the case of CCTV malfunction.
 - Strengthen responsibility for failing to meet requirements of acting legislation acts of the Interior Ministry of Ukraine concerning the total registration of all visitors of militia stations.
 - With the purpose of non-admission of non-procedure contacts of militia employees who are not custody officers, with persons hold at the holding facilities of militia, to undertake measures towards strengthening admission of persons to such facilities.
 - Adjust the practice of involvement to decision of conditions' improvement at temporary holding facilities of the Interior Ministry municipal and central authorities, NGOs and other civil society institutions.
 - Develop recommendations for the Ministry of Interior Management concerning refusal from practice of collective responsibility for human rights violations by separate militia employees. Such practice leads to hiding facts of such violations by the Chiefs afraid to be punished for misconduct of the subordinates.
 - Support the policy of blaming colleagues for the illegal practice of torturing people. To abolish the practice of bringing to responsibility of Chiefs who are according to their own initiative revealed subordinates in committing such crimes (torture).
 - Introduce the practice of trainings in the system of in-service training for militia Chiefs, internal investigation officers, the Department of personnel on problems of international mechanisms for prevention of tortures and ill-treatment, effective investigation of complaints on tortures viewing the practice of European Court for Human Rights.
 - Introduce in the system of in-service training of the Interior Ministry annual testing of militia employees on knowledge of international obligations of Ukraine in the sphere of human rights protection.

- Demonopolize the right of investigation bodies (Ministry of Interior and Prosecutors' Office) on sending to medical forensic examination for establishing the degree of body injuries. The right on self-application of the victim to medical forensic establishments remains important and actual. In cases of unlawful violence from part of the militia it is very hard get such direction.
- Reconsider the list of medical forensic institutions, authorized to conduct medical forensic expertise with purpose of enlarging the circle of such institutions and including to such list private certified institutions (experts).
- Solve the problem of conducting *mandatory medical survey* of detainees at the militia stations. Introducing of medical surveys "at entrance", from one side, will allow effectively prevent cases of militia unlawful violence, and from the other side, it is a safeguard for militia from unreasonable accusations in tortures.
- With the purpose of unification the human rights training process in the system of higher educational institutions of the Interior Ministry — develop unified human rights' training course curricular. Besides unified human rights training course for higher educational institutions, in the process of training of future law-enforcers there should be specialized courses or topics demonstrating the essence and peculiarities of human rights protection in the course of executing particular tasks in counter-acting crime and public order maintenance.

Зміст

ВСТУП	3
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	5
РОЗДІЛ 1. НЕЗАКОННЕ НАСИЛЬСТВО В МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ. РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ В 2010 РОЦІ	8
1.1 Оцінка масштабів незаконного насильства в органах внутрішніх справ України.....	8
1.2 Оцінка побоювань незаконного насильства в міліції	26
1.3 Допомога жертвам незаконного насильства	30
1.4 Толерантність до незаконного насильства в органах внутрішніх справ	35
1.5 Оцінка ситуації в місцях несвободи в міліції.....	43
1.6 Причини катувань і незаконного насильства в ОВС України і шляхи розв'язання проблеми	49
1.7 Права працівників міліції як один із факторів, що впливають на масштаби незаконного насильства	58
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПРОБЛЕМОЮ НЕЗАКОННОГО НАСИЛЬСТВА	62
2.1 Вимоги міжнародного законодавства у національному вимірі: зобов'язання органів внутрішніх справ України у сфері запобігання порушенням прав людини	62
2.2 Реалізація права на медичну допомогу запрошеним, доставленим, затриманим у підрозділах МВС України.....	76

2.3 Спроба створення системи змішаного контролю за дотриманням прав людини в діяльності органів внутрішніх справ. Загальна оцінка результатів.....	89
2.4 Оцінка стану викладання прав людини у вищих навчальних закладах МВС України	107
ВИСНОВКИ	116
РЕКОМЕНДАЦІЇ	120
ДОДАТКИ	123
SUMMARY OF THE RESEARCH “MONITORING OF UNLAWFUL VIOLENCE IN MILITIA — 2010”	198

**МОНІТОРИНГ НЕЗАКОННОГО НАСИЛЬСТВА
В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

(за результатами соціологічного дослідження 2010 р.)

ISBN 617-587-036-5

Відповідальний за випуск *Євген Захаров*
Комп'ютерна верстка *Олег Мірошниченко*

Підписано до друку 28.04.2011
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Myriad Pro
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 11,68 Умов. фарб.-від. 12,64
Умов.- вид. арк. 12,9. Наклад 1000 прим.

Видавництво «Права людини»
61112, Харків, вул. Р. Ейдемана, 10, кв. 37
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 3065 від 19.12.2007 р.

Надруковано на обладнанні Харківської правозахисної групи
61002, Харків, вул. Іванова, 27, кв. 4
<http://khpg.org>
<http://library.khpg.org>